

Til

Landbruks- og matdepartementet

Postboks 8007 Dep.

0030 Oslo

postmottak@lmd.dep.no

Fra

NOAH – for dyrs rettigheter

Dronningens gate 13

0152 Oslo

register@dyrsrettigheter.no

Dato: 15.09.2023

INNSPILL TIL STORTINGSMELDING OM DYREVELFERD – DYR I LANDBRUKET, TILTAK

Landbruks- og matdepartementet (LMD) avholdt innspillsmøte for stortingsmeldingen om dyrevelferd den 8. juni 2023. I forbindelse med dette ønsket departementet skriftlige innspill med utdypende vurderinger og forslag til konkrete tiltak innen 15. september. NOAH deltok på møtet og har tidligere sendt inn omfattende innspill med ulike forslag til konkrete tiltak, og vi sender nå inn en noe utdypet versjon med hvor flere temaer blir tatt opp. Som ved tidligere innspill er det laget en beskrivelse av alle de nevnte arter – kyr, gris, sau, geit, høner (egg), kylling (kjøtt), kalkun, and og gås, samt et kapittel om kaniner i kjøtt- og ullproduksjon.

Av de ønskede elementer har NOAH utelatt "historikk" og "betydning og omfang", og fokusert på "biologi" (herunder kognitive evner), samt alle elementer knyttet til driftsopplegg, innredning, fôr og vann, inngrep, helse/sykdom, avl, transport og slakt for hver dyreart/produksjon. NOAH har fokusert på dyrenes reelle behov, og de negative konsekvensene de ulike aspektene av produksjonen har for dem. Vi har videre inkludert løfter fra forrige stortingsmelding, samt punkter om NOAHs forslag til konkrete tiltak.

Som departementet vet, mener NOAH at samtlige produksjonssystemer står langt i fra dyrenes reelle behov, og dersom dyrevelferdsloven skulle tas på alvor, ville ikke de ulike produksjoner kunne fortsette. Imidlertid har NOAH fremhevet utfasing som tiltak for fire produksjoner. Dette gjelder kylling og kalkun – hvor formålet med produksjonen (en fugl med "mest mulig kjøtt") er et iboende brudd på dyrevelferdsloven, og fordrer en avl som strider mot loven. Utfasing er også fremhevet for artene and og gås. Dette er foreløpig små produksjoner, men med betydelige dyrevelferdsproblemer og stor kunnskapsmangel. Disse fire produksjonene bør være prioritert å fase ut, selv om også de øvrige dyreslag lider sterk overlast i produksjon på en måte som bør ses som brudd på dyrevelferdsloven – og forbud mot deler av produksjonen for disse er like viktig (for eksempel burdrift for høner). Til tross for at Norge har bedre vilkår for dyrevelferd på enkelte områder: for eksempel forbud mot produksjon foie gras, er det andre områder hvor Norge henger etter, for eksempel ved å tillate bruk av kutrener. Norge bør ha som mål å ligge langt fremme i arbeidet med dyrevelferd, og ikke vente til EU kommer med nye regler, med å igangsette tiltak. Samtidig er det viktig å innføre forbud mot import av produkter som bidrar til dårlig dyrevelferd i andre land og som er ulovlige å produsere i Norge, eksempelvis foie gras og pelsprodukter. NOAH vil også understreke

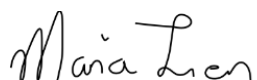
betydningen av de generelle landbrukspolitiske virkemidlene på forholdene for dyrene; dersom subsidier konsekvent går til økt dyreproduksjon i strid med kostråd, vil dette øke antallet dyr som utsettes for utilfredsstillende produksjonsmiljø og påfølgende lidelse.

NOAH takker for muligheten til å gi innspill til arbeidet med å lage en ny stortingsmelding om dyrevelferd.

Vennlig hilsen NOAH – for dyrs rettigheter v/

Siri Martinsen
veterinær og leder

Maria Lien
veterinær og fagmedarbeider

Selma Otterlei
fagmedarbeider landbruk og bærekraft

GRISER

Griser er intelligente og nysgjerrige, men i industrielt svinehold blir de fratatt muligheten til å få utløp for grunnleggende behov som å rote i jord. Intensiv avl har ført til et svært høyt antall grisunger per kull som medfører at mange av grisungene risikerer å dø av sult eller kulde. Avlen har også ført til unaturlig tunge og store kropper som medfører beinlidelser og at alle grisunger må tilføres jern. Purker fikseres fortsatt rundt fødsel, til tross for at det var et mål fra forrige stortingsmelding om at dette skulle utfases innen ti år. Bedøving med CO₂ før slakt er sterkt kritisert fordi det medfører store smerter og stress hos grisene. Stortinget vedtok i 2002 at kirurgisk kastrering av hanngris skulle forbys fra 2009, dette har ikke blitt innført. To nylige tilsynskampanjer fant regelbrudd i et flertall av besetningene.

Innhold

- **Mål fra forrige stortingsmelding**
- **NOAHs oppfordringer**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
- **Sykdommer**
- **Purkenes liv**
 - **Fiksering**
- **Grisungenes liv**
 - **Kastrering**
- **Avliving**
- **Tilsynskampanjer**

Mål fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd

- Ifølge forrige dyrevelferdsmelding skulle fikseringen av purker rundt fødsel avvikles innen ti år. Dette har ikke skjedd.
- Det ble foreslått at alle innendørs rom for gris skal utformes og berikes slik at grisene gis nok plass til hvile og aktivitet og tilstrekkelig sysselsetting .
- Det skulle være nok plass og mulighet for skjul slik at dyrene kan unngå aggressive artsfrender. Dette har ikke blitt innført.

NOAHs oppfordringer

- Alle dyr skal ha rett til egnede arealer utendørs.
- Arealkravene og miljø skal samsvare med artens biologiske adferdsbehov. Dagens arealkrav for gris strider mot lovens intensjon. Det er uakseptabelt å kun tilby griser et stimulifattig miljø, hvor de ikke kan grave, løpe, trekke seg unna andre og utforske.
- Forbud mot å holde griser i betongbinger og på spaltegulv.
- Ingen dyr skal tas fra moren før biologisk avvenningstid.
- Totalforbud mot fiksering av purker.
- Forbud mot å holde dyr sammen om de slåss.
- Utfase avlen som har ført til unaturlig store kull og skadelig fysiologi for griser (lang rygg, svake bein, tung kropp) – denne avlen er i prinsippet i strid med dyrevelferdsloven.
- Forbud mot CO₂-bedøvelse av dyr på slakteri, i tråd med faglige råd.
- Forbud mot bruk av elektrisk drivstav og drivspader (til å slå grisene), innskrenket transporttid.
- Forbud mot kirurgisk kastrasjon av grisunger, samt avliving ved ihjelslåing.

Biologi og behov

Griser er opprinnelig skogsdyr og sosiale flokkdyr. Grisene som brukes til kjøttproduksjon kommer opprinnelig fra villsvin. Villsvinet og grisen ser forskjellige ut, men er adferdsmessig svært like.¹

Naturlig lever griser i flokker som består av en mindre gruppe hunn-griser og deres barn.² Unge hanner danner egne flokker, hvor det er godt samhold i flokken, mens de eldre hannene holder seg mer for seg selv. Griser trives best i skogen, og bruker mye av tiden til å utforske omgivelsene sine. Hunngrisene går gjerne to-tre sammen på leting etter mat, samtidig som de har oppsyn med grisungene. De kan treffe på andre familieflokker også og bli gående i større fellesflokker, slik som elefanter.³ Griser har et bra fargesyn, hører godt og har svært god luktesans.⁴ De husker godt områder de har vært i før, og for eksempel hvor de har gjemt mat.⁵

Natten tilbringer de gjerne liggende tett sammen i et rede de har laget av kvister og strå.⁶ Sosial nærhet og hudkontakt er veldig viktig for grisene.⁷ Griser mangler svettekjertler, og liker å rulle i våt jord eller søle for å avkjøle seg.⁸ De er også svært renslige dyr.⁹

Når en hunn-gris skal føde trekker hun seg unna flokken for å finne et skjermet sted til å bygge rede, gjerne med naturlig tak av kvister el.l.¹⁰ Griser er de eneste klauvdyrene som bygger rede til ungene sine, og som føder kull med flere godt utviklede unger.¹¹ Redet er en grop i bakken, fylt med gress og mose.¹² Hunnen får gjerne 4 til 6 unger per kull i naturlig tilstand.¹³ Når grisungene er født lukter de seg frem til spenene. Mødrene er beskyttende og kjærlige ovenfor barna sine. Ungene har hver sin faste spene, og moren kommuniserer med dem med grynting under diingen for å holde orden i rekkene.¹⁴

Etter ti dager tar moren med seg ungene til resten av flokken for å presentere dem. Hanngrisen kan også være med i oppdragelsen av ungene, selv om han lever i utkanten av flokken. Grisungene blir kjent med og får venner på tvers av kullene. Grisene er sosialt intelligente og flinke til å kommunisere med hverandre.¹⁵ Det tar nærmere 7 måneder før ungene begynner å bli mer selvstendige¹⁶ og ikke avhengig av moren – de slutter ikke å die før ved 3-4 måneders alder.¹⁷

Kognitive evner

Griser er svært sosiale dyr, som viser mange av de samme sosiale gledene som hunder - f.eks. lek og fysisk nærhet med hverandre. Men de kan også, som bl.a. aper, manipulere flokkmedlemmer og f.eks. lede dem bort fra goder de ønsker å beholde for seg selv.¹⁸ De kommuniserer med lyder, kroppsspråk og lukt.¹⁹ De leser også ansiktsuttrykk hos hverandre, og gir uttrykk for følelser via

¹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

² St.meld. 12 (2002-2003).

³ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴ Arnulf Jensen (1997), "Med krøll på halen".

⁵ C. Croney (2003), "A note on visual, olfactory and spatial cue use in foraging behaviour of pigs: indirectly assessing cognitive ability", *Applied Animal Behaviour Science* 83(4), 303-308.

⁶ Arnulf Jensen (1997), "Med krøll på halen".

⁷ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁸ St.meld. 12 (2002-2003).

⁹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

¹⁰ Ibid..

¹¹ St.meld. 12 (2002-2003).

¹² Per Jensen (1993), "Dyras Adferd", Landbruksforlaget.

¹³ L.J. Keeling & H.W. Gonyou (2001), "Social behaviour in farm animals", CABI Publishing.

¹⁴ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

¹⁵ Ibid.

¹⁶ Animalia, "Wild Boar", 2023.

¹⁷ Pork Information Gateway, "How Does Weaning Age Affect the Welfare of the Nursery Pig?", 23.04.2012.

¹⁸ Lori Marino & Christina M. Colvin (2015), "Thinking pigs: A Comparative Review of Cognition, Emotion, and Personality in *Sus domesticus*"

¹⁹ St.meld. 12 (2002-2003).

ansiktsuttrykk.²⁰ Når de hilser på hverandre snuser de på trynet til hverandre, slik hunder kan snuse på snuten til hverandre – de logrer også på halen når de er ivrige.²¹

Det er ikke overraskende at griser har empati og evne til å oppfatte andre grisers følelser, gitt at de er komplekse flokkdyr. Men forskere har også undersøkt denne evnen, og fant at griser oppfatter sine flokkmedlemmers følelser overfor positive eller negative hendelser som de selv ikke hadde opplevd – og som følge av det, forventer positive eller negative opplevelser knyttet til samme situasjoner når de oppstår i fremtiden.²²

Forskere fant også at griser som har opplevd overveiende negative opplevelser fikk en pessimistisk innstilling til tilværelsen, og forventet negative opplevelser ved nye situasjoner. Motsatt blir griser som opplever mye positivt, positivt innstilt til nye ting. På samme måte som hos mennesker kan personligheten formes til optimistisk eller pessimistisk legning.²³ Forskere har også undersøkt om griser lærer å kjenne igjen ulike mennesker. Siden de er flokkdyr som må holde orden på sitt forhold til mange ulike individuelle medlemmer av egen flokk og familiegupper i nærmeste område, lærer griser også lett å skille mellom og ha ulike forhold til individer av en annen art – mennesker.²⁴

Griser er nysgjerrige og utforskende dyr, og har mange fellestrekk med hunder i måten de leker og lærer på. De er intelligente dyr og er i stand til å bruke kunnskap de tar til seg, for senere å løse komplekse problemer. Professor i dyrevelferd ved Cambridge Universitet, Donald Broom, har publisert studier om griser som bruker speil til å finne gjenstander de kun kan se i speilet – en test som viser bevisst vurderingsevne.²⁵ Mange av testene som brukes av adferdsforskere innebærer – som speiltesten – forståelse av menneskeskapte innretninger, og evne til å løse problemer på en måte som mennesker oppfatter som "smarte". Det betyr at mye av dyrs intelligens ikke nødvendigvis oppdages fordi de ikke testes på en måte som er logisk for dem.²⁶ Griser klarer imidlertid i stor grad å løse menneskeskapte tester.

I 2015 ble det publisert en samlestudie om etologisk forskning på griser i "International Journal of Comparative Psychology" - den dokumenterer blant annet at griser har god hukommelse, løser ulike intelligens tester like bra som hunder og sjimpanser, at de har kognitiv empati, reagerer på hverandres følelser, har begrep om tid, viser iver over nye ting, lærer av hverandre og samarbeider. Videre er de i stand til å forstå og skille mellom symbolske tegn, og kombinasjoner av slike tegn. De har forventninger til fremtiden, og kan forberede seg og planlegge for fremtidige hendelser. De kan innta perspektivet til andre griser og mennesker – inkludert å forstå hva den andre personen fokuserer på, ved å tolke retning av blick. Griser kan også forstå betydningen av ulike menneskespesifikke handlinger, slik som å peke på noe. De kan lære seg symbol-språk, har svært god langtidshukommelse, lærer av og samarbeider med andre flokkmedlemmer og kan bruke redskaper. En av hovedforfatterne bak studien, Lori Marino, neurologi-forsker ved Emory Universitet, uttaler: "Vi har vist at griser viser samme kognitive kapasitet som f.eks. hunder, sjimpanser, elefanter, delfiner (...) Det er gode vitenskapelige grunner til å helt revurdere vårt forhold til dem."²⁷

Driftsform

De aller fleste grisene i Norge har ikke mulighet til å grave i jord, trå på gress eller utøve annen naturlig adferd. De lever innestengt hele livet, og fratras det meste som er av verdi for dem. Det er

²⁰ Irene Camerlink, Estelle Coulange, *et al.* (2018), "Facial expression as a potential measure of both intent and emotion", *Sci Rep* 8. <https://doi.org/10.1038/s41598-018-35905-3>

²¹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

²² Inoge Reimert, J. Elizabeth Bolhuis, *et al.* (2014), "Emotions on the loose: emotional contagion and the role of oxytocin in pigs", *Animal cognition* 18, 517–532. <https://doi.org/10.1007/s10071-014-0820-6>

²³ Independent.co.uk, "Pigs exhibit complex emotions, claims study", 28.07.2010.

²⁴ Yuki Koba & Hajime Tanida (2001), "How do miniature pigs discriminate between people? Discrimination between people wearing coveralls of the same colour," *Applied animal behaviour science*, 73. 45-58.

²⁵ Donald M. Bloom (2009), "Pigs learn what a mirror image represents and use it to obtain information", *Animal Behaviour*, 78(5), 1037-1041. <https://doi.org/10.1016/>

²⁶ Franz de Waal (2016), "Are we smart enough to know how smart animals are?", Granta Books.

²⁷ Lori Marino & Christina M. Colvin (2015), "Thinking pigs: A Comparative Review of Cognition, Emotion, and Personality in Sus domesticus", *International Journal of Comparative Psychology* 28(1). <https://doi.org/10.46867/ijcp.2015.28.00.04>

kun ved økologisk drift at det er krav om utearealer. I 2021 hadde Debio godkjent 40 besetninger med totalt 2985 griser som økologiske.²⁸ Det utgjør ca. 0,4 prosent av alle norske griser.²⁹ Både grisemødre og grisunger kan holdes i binger hvor gulvet er delvis fast betonggulv og delvis spaltegulv av for eksempel metall, betong eller plast.³⁰ Årlig blir det slaktet ca. 1,6 millioner griser i Norge.³¹ De fleste slaktes når de er 5 til 6 måneder gamle. I naturlig tilstand kan griser bli opp til 10 år.³² Griser på over 110 kg har kun krav om 1 m₂ areal per dyr.³³ Når temperaturen i grisefjøset kommer opp i 25 grader får de fleste griser et behov for å kjøle seg ned ved å rulle i søle eller jord.³⁴ Inne i grisehuset har de sjeldent mulighet til å rulle seg i noe annet enn avføring og urin.

Sykdommer

Mange griser får sår, beinproblemer, lungesykdom og diaré.^{35 36 37 38} Stress som følge av produksjonspress fører til magesår hos mange griser i svineholdet. En studie fra 2010 fant at bare 9 prosent av purkene hadde normal mageslimhinne, mens 24,4 prosent hadde alvorlige magesår.³⁹ En studie av slaktegris fant at 14 prosent hadde normal slimhinne og 6 prosent hadde alvorlige magesår.⁴⁰ Noen ganger dør de "plutselig" av blødning fra magesekken – med de lidelser det innebærer å gå med slike indre skader i forkant. NMBU-forskere uttaler: "Utviklinga av magesår er tett knytta til intensiv svinproduksjon."⁴¹ Selv om man vet at det fører til alvorlig sykdom hos mange griser, er den intensive produksjonen lovlig.

Grisemødrene er store og tunge, og de norske purkene er ekstra store i internasjonal sammenheng, ifølge bransjen selv.⁴² Samtidig lever de hele sitt liv på hard betong og spaltegulv, kun med litt strø for å trekke opp urin. De drives også hardt og ammer store kull, og ligger derfor mye av tiden. Dette fører blant annet til smertefulle skuldresår – noen ganger går sårene helt ned til knoklene.⁴³ Over 20 prosent av purkene har slike sår ved avvenning i bransjens egne registreringer.⁴⁴

Grisungene – "slaktegrisene" - utsettes for flere lidelser:⁴⁵ Et av de største problemene for grisene er beina deres. Grisene er avlet for å ha unormalt lang rygg. Samtidig som beina blir svake av å bare stå på betong og bære vekten av en rasktvoksende kropp. Grisungene får dermed ofte ulik grad av leddlidelser – noen får det allerede de første ukene. 10 prosent av alle smågriser har beinproblemer som de medisineres for.⁴⁶ Leddinfeksjoner er vanlig. Leddinfeksjon kan skyldes spredning av bakterier gjennom navlen i forbindelse med fødsel, eller ulike sår, for eksempel sår etter halebiting. Kombinasjonen av den unaturlige fysiologien og miljøet går sterkt utover beina til purkene, i en slik grad at de sjelden blir over 2 år.⁴⁷ Med de tunge kroppene kan det bli svært smertefullt. Veterinærinstituttet uttaler: "Klauvlidelser er svært vanlig forekommende på alle alderskategorier av svin og har stor dyrevelferdsmessig betydning".⁴⁸ Luftveissykdommer er i svinproduksjon ansett som et stort problem med store konsekvenser for grisens helse og velferd.⁴⁹

²⁸ Debio (2022)

²⁹ Statistisk sentralbyrå (2022)

³⁰ Forskrift om hold av svin

³¹ Animalia, Kjøttets tilstand 2021

³² Bradford A, (2018), Pigs, Hogs & Boars: Facts about Swine, Livescience

³³ Forskrift om hold av svin

³⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

³⁵ Jørgensen, Fredriksen og Baustad, Bogsår hos purker i Norge 2008, er målet nådd?, Helsetjenesten for svin, Animalia, 2009

³⁶ St. meld. nr 12 (2002-2003)

³⁷ Gjein H: Klauvlidelser. Praksisnytt 5(1), 2000; gjengitt i www.praksisnytt.com/0304/Klauvlidelser%20hos%20purke.doc

³⁸ St. meld. nr. 12 (2002-2003)

³⁹ Skadsem TR, Iversen T, Stenklev EM, Fredriksen B, (2010) Forekomst av magesår hjå purker

⁴⁰ Ljøkøel K, Ekker AS (2013) Effekt av grovfôr, kornråvarer og partikkelstørrelse på

forekomst av magesår hos norsk slaktegris

⁴¹ Skadsem TR, Iversen T, Stenklev EM, Fredriksen B, (2010) Forekomst av magesår hjå purker

⁴² Victoria Lund og Arne Onshus FKA, Hvordan lykkes i svinproduksjonen?

⁴³ Jørgensen, Fredriksen og Baustad, Bogsår hos purker i Norge 2008, er målet nådd?, Helsetjenesten for svin, Animalia, 2009

⁴⁴ Svineportalen (2017) Bogsår - hva vet vi om dagens situasjon?

⁴⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁴⁶ Nortura Medlem (2021) Leddbetennelse (halthet)

⁴⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2023)

⁴⁸ Torunn Aasmundstad, Norsvin og Carl Andreas Grøntvedt, Veterinærinstituttet (2019) Beinhelse hos rasktvoksende gris

⁴⁹ Cohen LM. (2022) Luftveissykdom i den norske grisepopulasjonen med vekt på *Actinobacillus pleuropneumoniae*

Grisungene lever livet i trange betongbinger, hvor de ikke får utløp for lek, nysgjerrighet og naturlige behov. Frustrasjon, kjedsomhet og stress fører til at de ofte begynner å bite i halene til hverandre. Ca. 2% av grisene har avbitte haler.⁵⁰ De kan også bite på gitteret i bingen. Av og til legges det inn "miljøberikelse" i form av bildekk, kjetting eller aviser til grisene for at de skal bite på noe annet. Men slik "berikelse" kan ikke reelt tilfredsstillende grisenes naturlige behov for utforsking.

Halebiting fører lett til infeksjoner som kan spre seg til andre deler av kroppen, og er svært smertefullt for grisen. Mattilsynet uttaler dette om halebiting: "Halebiting er en av de største utfordringene i slaktegrisproduksjonen. Det er et tydelig tegn på at grisen ikke trives og en viktig indikator for dyrevelferden i en besetning. [...] Forskning viser at grisen kan ha smerter i minst fire måneder etter at såret har grodd. Smertene er større jo lenger inn på halen grisen er blitt bitt."⁵¹

Purkenes liv

Purkene holdes i innendørshaller i såkalt "løsdrift" - mellom fødsle. Hvis det er over 40 dyr i flokken, har purkene kun krav på 1,5 m² per dyr.⁵² Med én gang ungene fra forrige kull er tatt fra dem, flyttes de sammen i slike binger for å raskt komme i ny brunst. De blir stresset av å bli plassert sammen på lite areal, og kan begynne å slåss, og påføre hverandre vonde sår. I frihet vil griser som ønsker å unngå konflikt trekke seg unna. Men i industrien anses det akseptabelt at de trenges sammen på små arealer og overlates til å slåss i et par dager, med den lidelse dette medfører.

"Smågrisproduksjon" følger ofte såkalte puljesystemer, hvor purkene flyttes rundt til de ulike avdelingene samtidig.⁵³ I noen systemer flyttes de høydrekte grisene til fødebingene bare få dager før forventet fødsel – mange er så store og tunge at dette er svært ubehagelig for dem. Purkene får også mange fysiske problemer på grunn av den store og tunge kroppen, hardt gulv, trang plass og stresset ved intensiv produksjon. Mange av purkene får beinproblemer mens de er unge, og slaktes når de er bare to år. I den forrige stortingsmeldingen om dyrevelferd står det: "Gjennomsnittlig alder ved utrangering er to år (...) De viktigste utrangeringsårsakene er knyttet til redusert fruktbarhet, deretter beinproblemer og annen sykdom."⁵⁴ De siste årene har også bransjen begynt med "engangspurker" som slaktes etter at de har født ett kull og er 10 måneder gamle – fordi det gir mer lønnsom produksjon.⁵⁵

Fiksering

Fødebingen er bare 6 m², og her lever en stor purke på over 200 kilo med et helt kull med grisunger som trenger bevegelse. Bingen har et avgrenset areal til smågrisene hvor ikke moren kommer til. Gulvet er av betong, en del fast og en del spaltegulv. Det skal være strø i bingen, men ofte er dette kun et tynt lag som knapt suger opp urin og avføring. Fiksering er en ekstrem form for innskrenking av purkenes bevegelsesfrihet. Fiksering er i utgangspunktet ulovlig, men i henhold til forskrift om hold av svin kan spesielt "uroelige" purker fikseres fra fødsel og opptil syv dager etter fødsel. Når purka er fiksert har hun ingen mulighet til å snu seg eller gå, hun har kun mulighet til å legge seg ned og reise seg. Hun blir også hindret i å utøve morsatferd for sine unger og utøve normal kroppsspleie. Det blir av og til omtalt som at moren ikke har "gode morsegenskaper", men en grisemor fanget på en svært begrenset plass, har liten mulighet til å være mor for sine unger. Når purka skal føde har hun et sterkt behov for å bygge reir, noe som kan føre til at hun blir stemplet som "uroelig" og dermed blir fiksert. Hva som betegnes som "uroelig" er ikke definert.⁵⁶ Fiksering kan derfor bli brukt rutinemessig. Fiksering medfører også ekstra risiko for sykdommer som beinlidelser og bogsår, samt

⁵⁰ Animalia (2019) Halebiting

⁵¹ Mattilsynet (2018) Er velferden for slaktegrisen god nok?

⁵² Forskrift om hold av svin

⁵³ Svineportalen (2010) Arealkrav i ulike puljesystemer

⁵⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁵ Svineportalen (2017) Engangspurker: Risikofyllt og tvilsomt økonomisk

⁵⁶ Forskrift om hold av svin

at grisen sliter med å få tilstrekkelig hvile på grunn av ubehagelige liggestillinger.⁵⁷ På grunn av den trange plassen og hennes store kropp, hender det at moren ligger i hjel unger.⁵⁸ Næringen har argumentert for bruk av fiksering for å unngå ihjelligging av spedgris, men studier viser imidlertid at purker som er fikserte kan oppføre seg mer aggressivt overfor grisungene sine,⁵⁹ i tillegg til at de er mer rastløse, noe som kan øke risikoen for at grisungene blir klemt når de forsøker å die purka.⁶⁰ Det er også et poeng at purker har fått dårligere plass i fikseringsbåsene ettersom griseavlens har ført til større kropp samtidig som arealkravene ikke har økt.

Grisungene

Grisungene blir tatt fra moren bare fire uker gamle, selv om de egentlig skulle ha diet moren frem til de er 3-4 måneder.⁶¹ Forskere har vist at det å skilles fra moren så tidlig oppleves traumatisk for grisungene. De viste både de tegn på kronisk stress (for eksempel inaktivitet) og akutt stress (for eksempel hyling).⁶² Bransjen selv innrømmer at "smågrisen kommer til å få en brå og unaturlig avvenning".⁶³ Grisungene vokser opp i betongbinger, med en mor som har alt for lite bevegelsesfrihet til å kunne ta vare på dem. Det naturlige gjennomsnittet for villsvin er 4-6 unger per kull.⁶⁴ Men gjennomsnittet for en industrigris (2021) er 15,9 unger, men antallet i et kull kan komme opp i over 20.⁶⁵ En viss prosent "svinn" i form av svake, syke og skadde grisunger regner man med. Ca. 7 prosent av grisungene er dødfødte, og ytterligere 11,4 prosent dør frem til avvenning.⁶⁶ Intensiv avl har ført til unaturlig store grisekull – og mange unger dør av sult. Det har skjedd en økning fra 23,6 til 28,9 avvente smågriser per år i løpet de siste åtte årene.⁶⁸ Dette omtaler svinenæringen som "positivt".⁶⁹ Men ved større kull risikerer flere grisunger å sulte i hjel fordi moren ikke har nok melk. Bransjen selv uttaler: "Årsaker til spedgristap (er) kulde og sult! Opp mot 80 % dør av dette. Enten direkte eller ved at de ligger i hjel. Årsaken til kulde og sult er at de forblir kalde for lenge og ikke får nok råmelk. Eller: er født sent og kjemper mot for mange andre om råmelka".⁷⁰ Grisungene i industrien må ha kunstig tilført jerntilskudd for å ikke utvikle anemi – denne mangeltilstanden er de altså genetisk disponert for (noe griser i naturen selvsagt ikke er). Jern gis ofte med sprøyte, noe som er vondt og forårsaker stress – i tillegg til å gjøre grisene mer utsatt for infeksjoner og diaré.⁷¹

Grunnet de store grisekullene blir det kamp om spenene til mor, noe som kan føre til at grisungene skader hverandre og moren under kampen. Det er derfor vanlig praksis å slippe ned tennene til grisunger.⁷² Rådet for dyreetikk har uttalt om de unaturlig store kullene: "Rådet er bekymret over at kunstig oppføring av spedgriser synes nødvendig i økende grad. Ved kunstig melkefôring tas spedgrisen vanligvis vekk fra mordyret, og spedgrisens sugebehov og behov for omsorg blir da ikke dekket."⁷³

⁵⁷ EFSA AHAW Panel (EFSA Panel on Animal Health and Welfare), Nielsen SS, Alvarez J, Bicout DJ, Calistri P, Canali E, Drewe JA, Garin-Bastuji B, Gonzales Rojas JL, Gortazar Schmidt C, Herskin M, Michel V, Miranda Chueca MA, Padalino B, Roberts HC, Stahl K, Velarde A, Viltrop A, Winckler C, Edwards S, Ivanova S, Leeb C, Wechsler B, Fabris C, Lima E, Mosbach-Schulz O, Van der Steede Y, Vitali M and Spooler H, 2022. Scientific Opinion on the welfare of pigs on farm. EFSA Journal 2022;20(8):7421, 319 pp.

⁵⁸ Victoria Lund og Arne Onshus FKA, Hvordan lykkes i svineproduksjonen?

⁵⁹ Jarvis, S., D'Eath, R. B., Robson, S. K. & Lawrence, A. B. (2006). The effect of confinement during lactation on the hypothalamic–pituitary–adrenal axis and behaviour of primiparous sows. *Physiology & behavior*, 87 (2): 345-352.

⁶⁰ Ocepek, M. & Andersen, I. L. (2017). What makes a good mother? Maternal behavioural traits important for piglet survival. *Applied animal behaviour science*, 193: 29-36

⁶¹ St.meld. nr. 12 (2002-2023)

⁶² Colson, Violaine & Orgeur, Pierre & Foury, Aline & Mormède, Pierre. (2006). Consequences of weaning piglets at 21 and 28 days on growth, behaviour and hormonal responses. *Applied Animal Behaviour Science - APPL ANIM BEHAV SCI*. 98. 70-88.

⁶³ Norsvin, Hvordan oppnå store kull med høy overlevelse

⁶⁴ Keeling, og Gonyou (2001), "Social behaviour in farm animals", CABI Publishing (2001)

⁶⁵ NRK (2019) Gloria fikk 26 grisunger

⁶⁶ Animalia, Kjøttets tilstand 2022

⁶⁷ InGris statistikk (2021)

⁶⁸ Animalia, Kjøttets tilstand 2022

⁶⁹ Ibid.

⁷⁰ Norsvin, Hvordan oppnå store kull med høy overlevelse:

<https://docplayer.me/1956216-Hvordan-oppna-store-kull-med-hoy-overlevelse.html>

⁷¹ Loh T Jr, Leong K, Too H, Mah C, Choo P. The effects of iron supplementation in preweaning piglets. *Malays J Nutr*. 2001 Mar;7(1):41-9. PMID: 22692428.

⁷² St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁷³ Rådet for dyreetikk, Dagens husdyravl i et etisk perspektiv, 2009

Etter at grisungene er tatt fra moren bor de ti stykker i betongbinger på ca. ti kvadratmeter. "Slaktegriser", som de nå kalles, har kun krav på 0,8 kvadratmeter hver når de er ca. 80-100 kg.⁷⁴ På grunn av intensiv avl vokser grisungene svært fort – opp til en kilo om dagen.⁷⁵ Samtidig tilbringer de livet på hard betong og trang plass hvor de ikke kan røre seg naturlig. Det bidrar til at de får beinlidelser og andre fysiske problemer. Det er ulovlig å ikke behandle eller avlive griser som er tydelig halte, men det anses lovlig å holde dem i et miljø og drive en avl som man vet forårsaker betydelig grad av beinlidelser.

Kastrering

Kirurgisk kastrering er i utgangspunktet ulovlig i henhold til dyrevelferdsloven § 9, med mindre det foreligger en "forsvarlig grunn ut fra hensynet til dyrets helse". Men det er gjort unntak for kirurgisk kastrasjon av grisunger, for å unngå lukt og smak av kjønnshormoner i kjøttet. Selv om det benyttes lokalbedøvelse og smertelindring ved kirurgisk kastrering, er kastrering fortsatt smertefullt for grisene.⁷⁶ Operasjonssåret kan bli infisert på grunn av det uhygieniske miljøet i bingen, og det kan utvikle seg brokk. Stortinget vedtok i 2002 et lovforbud mot kastrasjon av gris, som skulle iverksettes fra 2009.⁷⁷ Men forbudet har ikke blitt innført.

Avliving

Det er lovlig å slå i hjel svake grisunger. Det betegnes som "bedøvelse" å slå dem med harde gjenstander, eller holde dem etter bakbeina og slå dem i gulv eller vegg. Bransjen selv skriver: "Bruk en jernstang, et treskaft eller en liten øksehammer (...) Alternativt kan man holde spedgris i bakbeina og slå bakhodet hardt mot en stein eller mur."⁷⁸ Mellom 12 og 15 prosent av grisungene dør av "seg selv" av sykdom/skade – eller avlives på denne måten.⁷⁹

Det hender også at store purker avlives på gården – hvis de for eksempel er for halte til å transporteres. Når man skal holde fast en gris som ikke vil bli holdt fast, brukes et tau/wire som strammes rundt trynet til grisen – såkalt trynetau. Dette er smertefullt. Dette brukes gjerne hvis man skal ta livet av en gris utenfor slakteri, eller skal håndtere dem av andre grunner.⁸⁰

Griser utsettes for mye stress i forbindelse med transport til slakteriet. De blir stresset i forbindelse med driving, og protesterer høyløyt om de blir holdt fast.⁸¹ Griser kan også bli bilsyke og kaste opp under transport. Derfor fastes grisene før transport, for å begrense faren for oppkast – men om de er sultne kan de også begynne å slåss.⁸² Etter å ha blitt drevet på og av transportbilen, og blitt kjørt opptil 8 timer i slaktebil, ankommer dyrene slakteriet. Det er tillatt å bruke elektrisk drivstav, såkalt "grisejager", som gir grisene elektrisk støt slik at de går fremover.⁸³ De drives også ved slag/dask av spesiellagde plast-spader, og skyves fremover av mekaniske vegger på slakteriet. Regelverket sier at dyr som står på slakteriet i mer enn 12 timer skal få litt fôr. Men forskriften gir ingen begrensninger for hvor lenge dyrene kan stå og vente på slakteriet.⁸⁴

Selve slaktingen foregår ved at grisene "bedøves". Etter bedøving blir blodkaret i halsen skåret over, og grisene henges opp slik at den tømmes for blod. Ved elektrisk bedøving blir det plassert en

⁷⁴ Forskrift om hold av svin

⁷⁵ Svineportalen (2013) Hva er riktig slaktevekt?

⁷⁶ EFSA AHAW Panel (EFSA Panel on Animal Health and Welfare), Nielsen SS, Alvarez J, Bicout DJ, Calistri P, Canali E, Drewe JA, Garin-Bastuji B, Gonzales Rojas JL, Gortázar Schmidt C, Herskin M, Michel V, Miranda Chueca MA, Padalino B, Roberts HC, Stahl K, Velarde A, Viltrop A, Winckler C, Edwards S, Ivanova S, Leeb C, Wechsler B, Fabris C, Lima E, Mosbach-Schulz O, Van der Stede Y, Vitali M and Spoolder H, 2022. Scientific Opinion on the welfare of pigs on farm. EFSA Journal 2022;20(8):7421, 319 pp

⁷⁷ St. meld. 12 (2002-2003)

⁷⁸ Animalia, Avliving av gris på gården

⁷⁹ InGris statistikk (2021)

⁸⁰ Animalia, Avliving av gris på gården

⁸¹ St. meld. nr. 12 (2002-2003)

⁸² Ibid.

⁸³ Forskrift om avliving av dyr

⁸⁴ Forskrift om avliving av dyr § 6

elektrode på hver side av hodet til grisen som fører strøm gjennom hjernen. Denne metoden gir kraftige kramper, og kan resultere i blødninger og bruddskader.⁸⁵

I Norge bedøves nå imidlertid 92 prosent av grisene med CO₂-gass i en konsentrasjon på rundt 90 prosent.⁸⁶ De senkes da gruppevis ned i et CO₂-kammer.⁸⁷ CO₂ fører til panikkreaksjon og kvelningsfølelse.⁸⁸ Gassen er irriterende for slimhinnene, og innånding er svært ubehagelig for grisen. Det kan ta over et minutt før grisene blir bevisstløse. Under denne prosessen er grisene svært urolige, og det observeres ofte at grisene skriker og har kraftige kramper. Veterinærinstituttets rapport fra 2005 om CO₂-bedøving av gris slår fast at "alle grisene hyperventilerer etter eksponering for karbondioksid ved alle konsentrasjoner".⁸⁹ Veterinærinstituttet uttaler videre i rapporten: "Stress, smerte og ubehag under eksponeringsfasen kan oppstå fordi inhalasjonen av CO₂-gass oppleves som ubehagelig. Det er også diskutert om grisen opplever smerte i forbindelse med de muskelkramperne som opptrer under CO₂-eksponeringen."⁹⁰

Forskere ved Sveriges Landbruksuniversitet (SLU) har undersøkt hvordan grisene oppfører seg mens de gasses – og forsøkene viser griser som kjemper for livet i full panikk. Professor Bo Algers som var ansvarlig for studien uttalte: "Det är ett oerhört ångestframkallande sätt för grisen att bedövas på (...) Gasen bränner vid inandning. De försöker få luft genom att klättra uppåt i buren, på varandra."⁹¹ ⁹² SLU mener CO₂-avliving av gris må forbys. EFSA oppfordret medlemslandene i EU til å fase ut CO₂-bedøving av gris allerede i 2004.

Tilsynskampanjer

Fra mai 2017 til mai 2018 gjennomførte Mattilsynet et tilsynsprosjekt ved besetninger med slaktegriser i Rogaland. Ifølge sluttrapporten ble det gjennomført 228 uvarslede tilsyn, der det ble funnet avvik i 166 av besetningene. Dette tilsvarer en prosentandel på 73 prosent. Det ble til sammen gitt 96 hastevedtak for dårlig oppfølging av syke og skadde dyr. Mattilsynet uttalte etter kampanjen: "Hovedkonklusjonen er at slaktegrisen i Rogaland ikke har god nok dyrevelferd."⁹³

I 2021 og 2022 ble det gjennomført en landsdekkende tilsynskampanje for svin. Det ble undersøkt 582 tilfeldige besetninger og 56 prosent hadde ett eller flere brudd på regelverket. Mattilsynet fant at i nesten hvert 4. svinehold var det regelbrudd som gjaldt manglende oppfølging av syke og skadde dyr.⁹⁴ De beskrev det slik: "De høye tallene vi ser på manglende oppfølging av syke og skadde dyr er det mest alvorlige vi fant i kampanjen. Når dyr ikke får den oppfølgingen de skal ha fører det til lidelse for det enkelte dyret. Mattilsynet ser svært alvorlig på at så mange som 1/4 av produsentene ikke tar seg av syke og skadde griser på en tilfredsstillende måte"⁹⁵ I 35 prosent av svineholdene (202 besetninger) fikk ikke dyrene tilstrekkelig mengde rotemateriale og 22 besetninger brukte ikke rotemateriale i det hele tatt. Mattilsynet oppsummerte presentasjonen av kampanjen slik: "Det er ikke godt nok, en del produsenter driver dårlig eller veldig dårlig, med mange og/eller alvorlige regelbrudd. De dårligste svineholdene med mange regelbrudd må snarlig få en varig bedring eller avvikles."

⁸⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁸⁶ Animalia (2022) Gassbedøving av gris

⁸⁷ St.meld. 12. (2002-2003)

⁸⁸ Raj & Gregory 1995, Welfare implications of the gas stunning of pigs 1. Determination of aversion to the initial inhalation of carbon dioxide or argon, *Animal Welfare*, vol. 4:273-280

⁸⁹ Lund, Vonne. (2005). Rapport: Utredning om CO₂-bedøving av gris. Veterinærinstituttet

⁹⁰ Veterinærinstituttet (2005) Utredning om CO₂-bedøving av gris

⁹¹ Svt Nyheter 22. desember 2017, SLU: Stoppa gasningen av grisar inför slakt

⁹² ATL 21. desember 2017, Professorens film väckte debatten

⁹³ Bondevennen (2019) Slaktegris: De viktige veterinærene

⁹⁴ Mattilsynet, Nasjonal tilsynskampanje om velferd for svin 2021–2022

⁹⁵ Presentasjon av tilsynskampanje for velferd for svin 17. januar 2023

KYLLINGER (KJØTTPRODUKSJON)

Slaktekyllingoppdrett er en av verdens mest intensive og industrialiserte husdyrproduksjoner. Antallet slaktede kyllinger i Norge har doblet seg fra 36 millioner i år 2000⁹⁶ til over 72 millioner i 2021.^{97,98} Slaktekyllingindustrien omfatter også 600 000 "foreldredyr" som legger eggene som blir slaktekyllinger.⁹⁹ Lidelsene for dyr i denne industrien gjelder derfor et svært høyt antall dyr. Problemene i kyllingindustrien er mange, og slik NOAH ser det strider dagens praksis i kyllingindustrien både med dyrevelferdsloven og med forskrift for hold av høns og kalkun.

Innhold

- **Mål fra forrige stortingsmelding**
- **NOAHs oppfordringer**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Dyretetthet og driftsform**
- **Rask vekst og sykdommer**
- **Lidelser for avlsdyr**
- **Transport**
- **Avliving og transport**
- **"Saktevoksende" raser**

Målsetninger for slaktekylling fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd:

- Gjennom internasjonalt arbeid, fremme avlsmål i den internasjonale fjørfeavlen som bedrer velferden for dyrene.
- Gjennomgang av regelverket for slaktekylling og kalkun med tanke på reduksjon av tettheten i forhold til dagens nivå.

NOAHs oppfordring:

- Utfasing av kyllingindustrien, da denne produksjonen, uavhengig av hvilken type "kjøtt-rase" som brukes, representerer et ytterpunkt i ekstremavl som er i strid med dyrevelferdslovens § 25. De øvrige problemene i industrien - dyretetthet, sulteføring av foreldredyr osv. - adresseres heller ikke ved å bruke raser som vokser til full "slaktestørrelse" på noen få dager mer enn Ross 308.
- Alle dyr skal ha rett til egnede arealer utendørs.
- Arealkravene og miljø skal samsvare med artens biologiske adferdsbehov. Dagens arealkrav strider mot lovens intensjon. Fugler skal ikke holdes i et stimulifattig miljø, der de ikke har tilgang til normal sosial adferd med mordyr og flokk.
- Som et umiddelbart minimum, følge opp mål fra forrige dyrevelferdsmelding og redusere dyretettheten, ved å:
 - Ikke tillate høyere dyretetthet enn hva EFSA's ekspertpanel anser som forsvarlig (11 kg/m²) og ikke tillate høyere dyretetthet som "insentiv" for at produsenter skal være med i dyrevelferdsprogram.
 - Følge opp forrige dyrevelferdsmelding med tanke på erkjennelse av problemer knyttet til avl.
- Som straks-tiltak; forby de aller mest intensive rasene som Ross 308, men også andre raser som viser seg å ha både lignende "yteevne" og problemer som Ross 308. Dette kan gjøres gjennom funksjonskrav som samsvarer med loven – for eksempel forby raser som fører til at en del av fugleungene utvikler unormal gange.

⁹⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003) Om dyrehold og dyrevelferd

⁹⁷ Animalia (2022) "Kjøttets tilstand 2022"

⁹⁸ St.meld. nr. 12 (2002-2003) Om dyrehold og dyrevelferd

⁹⁹ Animalia (2021) "Skal se på avlsdyrene i slaktekyllingproduksjonen"

- Forby restriktiv fôring av foreldredyr (som fordrer andre foreslåtte tiltak, da en etterfølgelse av dyrevelferdsloven på dette punktet vil føre til annen fysisk lidelse med de foreldredyrene man utnytter).
- Forby avlaving med elektrisk vannbad. Forby avlaving med CO₂.
- Innskrenke transporttid, særlig av nyklekte kyllinger.
- Forby bæring av fugler etter beina, og maskinell "plukking".

Biologi og behov

Hønsefuglene som utnyttes i matindustrien er opprinnelig skogsfugler fra Asias tropiske regnskog.¹⁰⁰ De har i store trekk samme behov og evner som villfugler,¹⁰¹ om enn ikke samme fysiske forutsetninger for å få utløp for disse. Jungelhønene, som høner og kyllinger stammer fra, lever fortsatt vilt i Asia.¹⁰² Høner trives best i skogen. Der er det tett vegetasjon som de kan bruke til å gjemme seg for farer, samtidig som de kan drive sine daglige gjøremål. I det fri beveger høner seg mye, og bruker dagen på å søke etter mat, undersøke omgivelsene og sosiale aktiviteter som sandbading. Flokken holder seg samlet under sine daglige gjøremål. De tar felles sandbad, hviler seg sammen og pusser hverandre – noe som styrker samholdet i flokken.¹⁰³ Hønenes behov for sandbading er meget sterkt. Et normalt sandbad varer i ca. 20 minutter, gjerne på en solrik plass. Høner i flokk vil ofte sandbade samtidig, og ligger da inntil hverandre. Sandbading fyller en viktig sosial funksjon for hønene, i tillegg til å være nødvendig for velvære og hygiene.¹⁰⁴ Ut på dagen flyr høneflokk opp i et tre for å hvile og vagler seg der sammen. Om natten sover de i hviletreet, i midten av reviret. Det er viktig for hønene å kunne fly opp og sette seg på grener – både for hvile og trykkløst. Jungelhønene lever i flokker som gjerne består av én hane, 4-10 høner, kyllinger og ungfugler. Hver flokk har sitt eget revir på 30 til 140 m i diameter, som hanen forsvaret. De andre i flokken er ikke så knyttet til reviret; aktivitetene deres kan strekke seg inn i området til naboflokk. Høner trenger stor plass – de sparker i jorden, flakser med vingene, springer og flyr.¹⁰⁶ Høner er svært sosiale. De skaper vennskapsbånd til hverandre innenfor flokken, og har et velutviklet kommunikasjonssystem av lyder og signaler.¹⁰⁷ Høner har blitt forbundet med den såkalte "hakkelen". Men med et rangsystem hvor alle kjenner alle, er ikke aggressivitet nødvendig for hønene. Får de lov til å ha sin individualdistanse på ca. seks meter i fred, har de ikke behov for å skade hverandre.¹⁰⁸

Før en høne skal legge egg, går høna og hanen sammen for å se etter et passende redested. Et rede skjermet av vegetasjon er det ideelle. En høne legger naturlig 10 -15 egg i året i ett kull. Når høna legger egg, drar hun bort fra flokken og finner et skjermet sted hvor hun kan lage rede. Hun følges gjerne av hanen, som passer på at hun er trygg. Jungelhøna legger ett egg pr. dag til kullet er komplett; så ruger hun i ca. 21 dager. Hanen passer også på høna i denne perioden, mens hun ikke kan vagle seg i sikkerhet om natten.¹⁰⁹

Allerede før kyllingene er ute av egget kommuniserer de med hverandre og moren.¹¹⁰ Dersom kyllingen inni egget har problemer kan høna høre klagepip. Straks etter klekking følger kyllingene etter moren. Helt fra sin første levedag er kyllingene sosiale, helt avhengig av mor, og det hun lærer dem. Moren lærer dem blant annet hva de kan spise, hvordan de skal overleve og hvordan de skal kommunisere med andre høner. Kyllingenes vandringer sammen med høna er essensielt for å lære hvordan de skal ta seg frem i reviret. Etter 12 uker sammen med mor, danner kyllingene en egen

¹⁰⁰ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

¹⁰¹ Annie Potts (2012), "Chicken", Reaktion Books.

¹⁰² St. meld. Nr. 12 (2002-2003) s. 84.

¹⁰³ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

¹⁰⁴ Ibid.

¹⁰⁵ Ibid.

¹⁰⁶ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag; Per Jensen (1993). "Dyras Adferd", Landbruksforlaget.

¹⁰⁷ Annie Potts (2012), "Chicken", Reaktion Books.

¹⁰⁸ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag; Per Jensen (1993). "Dyras Adferd", Landbruksforlaget.

¹⁰⁹ Ibid.

¹¹⁰ Annie Potts (2012), "Chicken", Reaktion Books.

flokk som ikke blander seg med andre. Når de er ca. 18 uker, inntar de sin plass i de voksnes flokk.¹¹¹ De blir ikke fullt ut voksne og kjønnsmodne før 20-25 uker.¹¹² Forskere understreker at fugler er "følsomme for berøring, og huden deres består av mange reseptorer for temperatur, trykk og smerte." Dette gjelder, i motsetning til hva noen tror, også nebbet. Nevroforsker Lori Marino ved Emory Universitet understreker at nebbet "er et komplekst sensorisk organ med svært mange nerveendinger. Skader på nebbet er svært smertefullt."¹¹³

Kognitive evner

De seneste årene har etologisk forskning på fugler vist stadig tydeligere at deres bevissthet, følelser og kognitive evner er like avanserte som for eksempel primaters.¹¹⁴ Murray Shanahan, professor i kognitiv vitenskap ved Imperial College London, uttaler: "Fugler har utviklet seg separat fra pattedyr i 300 millioner år, så det er ikke rart at hjernen til en fugl ser annerledes ut under mikroskopet. Likevel har fugler vist seg å være bemerkelsesverdig intelligente på samme vis som mennesker og aper."¹¹⁵

Atferdsforskere meldte allerede på 1990-tallet at høner kan kommunisere med lyder som de former i setninger, og at de hadde kartlagt minst 30 ulike slike setninger fra hønens verbale repertoar.¹¹⁶ Siden det har den etologiske forskningen på fugler – ikke minst høner – vist stadig mer omfattende evner. Universitetslektor ved Canterbury Universitet, Annie Potts, uttaler: "Høner viser følelser lik våre egne (slik som sorg, redsel, glede)."¹¹⁷Carolynn Smith, forsker ved Department of Brain, Behaviour and Evolution, ved Macquarie Universitet i Australia, forteller fra sin forskning på høner: "Høner kan være utpekulerte, de innehar kommunikasjonsevner på høyde med visse primater og bruker sofistikerte signaler for å kommunisere sine intensjoner. Når de tar avgjørelser, tar hønene i beregning sin egen erfaring og kunnskap. De kan løse komplekse problemer og ha empati med individer som er i fare."¹¹⁸

I 2017 publiserte magasinet "Animal Cognition" en samleartikkel som konkluderer med at hønsefugler "har evne til tallforståelse; viser selvkontroll og selvbedømmelse, noe som er grunnlag for selvbevissthet; kommuniserer på komplekse måter som indikerer at de er i stand til å ta andres perspektiv; har kapasitet til å resonnerer og dra logiske slutninger på nivå med 7-år gamle barn; har begrep om tidsintervaller og forventning om fremtidige hendelser; har sofistikert sosial adferd; viser evne til sosial manipulasjon og kompleks sosial læring på lignende måter som mennesker; har komplekse negative og positive følelser og viser evne til empati."¹¹⁹

I 2018 kom enda en oppsummerende artikkel om hønsefuglers adferd og evner, publisert i magasinet "Behavioural Sciences": "Vi har her vurdert hønsefuglers sansevner, sosiale og seksuelle adferd, personlighet, følelsesmessige tilstander og kognitive evner (...) Noen av disse evnene overgår de som mennesker har (...) hønsefugler viser et bredt spekter av imponerende kognitive evner."¹²⁰

Nevroforsker Jaak Panksepp brukte kyllinger som eksempel på nervebaner for panikksystemet som fører til ensomhetsfølelse og tristhet i såvel mennesker som andre dyr.¹²¹ Nyklekte kyllinger som i tusentall svirrer rundt og piper på broilerfarmen, kaller på moren sin og har et fullt aktivert

¹¹¹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

¹¹² Anna Favati, Josefina Zidar, Hanne Thorpe, Per Jensen & Hanne Løvlie (2016), "The ontogeny of personality traits in the red junglefowl, *Gallus gallus*," *Behavioral Ecology* 27(2), 484–493. <https://doi.org/10.1093/beheco/arv177>

¹¹³ Lori Marino (2017), "Thinking chickens: a review of cognition, emotion, and behavior in the domestic chicken", *Anim Cogn* 20, 127–147. <https://doi.org/10.1007/s10071-016-1064-4>

¹¹⁴ Scientific American, "The Startling Intelligence of the common Chicken", 1.02.2014; J. Ackerman (2017), "The Genius of Birds", Penguin Books.

¹¹⁵ Science Daily, "Bird Brain? Birds and humans have similar brain wiring", 17.07.2013.

¹¹⁶ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

¹¹⁷ Annie Potts (2012), "Chicken", Reaktion Books.

¹¹⁸ Scientific American, "The Startling Intelligence of the common Chicken", 1.02.2014

¹¹⁹ Lori Marino (2017), "Thinking chickens: a review of cognition, emotion, and behavior in the domestic chicken", *Anim Cogn* 20, 127–147. <https://doi.org/10.1007/s10071-016-1064-4>

¹²⁰ Laura Garnham & Hanne Løvlie (2018), "Sophisticated Fowl: The Complex Behaviour and Cognitive Skills of Chickens and Red Junglefowl", *Behavioural Sciences* 8(13).

¹²¹ Jaak Panksepp (2013), "The science of emotions", TEDxRainier. https://youtu.be/65e2qScV_K8

panikksystem. Det nevrologiske systemet som aktiveres hos kyllingene i denne situasjonen er det samme som skaper kjærlighet og tilknytning – det motsatte av sorg og panikk.

De nyklekte kyllingene har allerede et bredt følelsesregister – men er også tidlig kognitivt utviklede: Etolog ved Trento Universitet, Giorgio Vallortigara, har funnet at "nyklekte kyllinger innehar overraskende sofistikerte evner ved fødsel, de har begrep om basale fysiske prinsipper, kan utøve basal aritmetikk (med små numre), de har begrep om geometri for å navigere og orientere seg (...) og viser en rekke andre egenskaper."¹²² Professor i dyrevelferd ved Bristol University, Christine Nicol, uttaler: "Kyllinger har kapasitet til å mestre ferdigheter og utvikle evner som et menneskebarn tar måneder og år for å oppnå. Det tar en kylling bare få timer for å utvikle evne til å oppfatte symbol- og tallforståelse på linje med det barn har etter måneder og år."¹²³

Dyretetthet og driftsform

Eggene ruges ut i rugemaskiner hvor de ligger tett i tett i kasser av plast i et hyllesystem. Når fugleungene er klekket pakkes kassene i transportbiler og sendes til besetninger som driver med oppal av kyllinger. Kyllinger som er under 2 døgn gamle kan transporteres uten mat og vann i 24 timer.¹²⁴ I en gjennomsnittlig besetning slaktes kyllingene når de er 33 dager gamle.¹²⁵ Gjennomsnittlig vekt etter slakt er 1350 gram etter 33 dager.¹²⁶ Sammenlignet med år 2000 var slaktevekt 975 gram etter 32 dager.¹²⁷ Standard-broileren i 2000 var med andre ord ca 28% "mindre intensiv" i veksten enn dagens standard-broiler. Ikke desto mindre var problemene for denne kyllingen uttalte allerede da.

Når kyllingene er bare få dager gamle kan det se ut som om det er mye plass i hallen – men denne plassen blir raskt fylt opp ettersom de vokser. I slutten av sitt korte liv står fuglene svært tett. Dette fører til at dyrenes adferdsmønster og mulighet til å bevege seg blir svært begrenset. EFSA ga i februar 2023 ut en vitenskapelig ekspertuttalelse som beskriver velferd for kyllinger i kjøttproduksjon. De skriver: "Den maksimale besetningstettheten hvor tråpute-score vil øke, gangevnen vil bli redusert og utøvelsen av atferdsbehov blir svekket på grunn av plassmangel er 11 kg/m² med 66–100 % sikkerhet."¹²⁸ Det må altså en stor reduksjon i dyretetthet til for at den ikke skal gå ut over kyllingenes velferd.

Det er en myte at slaktekyllingproduksjonen i Norge er mindre intensiv enn andre steder. Eksempelvis påsto KrF i en stortingsdebatt om kyllinger (2016) at "vi har unngått den intensive produksjonen som kan ses i USA og Europa, hvor kyllingproduksjon minner mer om fabrikkproduksjon".¹²⁹ Det stemmer ikke. En gjennomsnittlig norsk slaktekyllingbesetning består av 23 000 kyllinger per innsett.¹³⁰ I Norge setter forskriften tilsynelatende en grense på 25 kg/m² – men med "dyrevelferdsprogram" kan man ha 36 kg/m².¹³¹ Tettheten ellers i Europa er på 30-45 kg/m².¹³² VKM konkluderte allerede i 2008 med at "dyretettheten må være under 25 kg/m² for å unngå de større velferdsproblemene", samt at det er vanskelig å gjøre noe med "problemer med temperaturregulering og hudskader forårsaket av at dyrene må gå oppå hverandre for å få tak i mat

¹²² Ward Henline, "Cognitive abilities". http://www.wardhenline.com/uncooped/cognitive_abilities

¹²³ Daily Mail.co.uk, "Can chickens REALLY be cleverer than a toddler? Studies suggest animals can master numeracy and basic engineering", 19.06.2013.

¹²⁴ Forskrift om næringsmessig transport av dyr § 13

¹²⁵ Animalia (2020), "Tall og fakta - norsk fjørfeproduksjon"

¹²⁶ Ibid.

¹²⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003) Om dyrehold og dyrevelferd

¹²⁸ EFSA AHAW Panel (EFSA Panel on Animal Health and Animal Welfare), Nielsen SS, Alvarez J, Bicout DJ, Calistri P, Canali E, Drewe JA, Garin-Bastuji B, Gonzales Rojas JL, Schmidt CG, Herskin M, Miranda Chueca MA, Padalino B, Pasquali P, Roberts HC, Spoolder H, Stahl K, Velarde A, Viltrop A, Winckler C, Tiemann I, de Jong I, Gebhardt-Henrich SG, Keeling L, Riber AB, Ashe S, Candiani D, Garcia Matas R, Hempen M, Mosbach-Schulz O, Rojo Gimeno C, Van der Stede Y, Vitali M, Bailly-Caumette E and Michel V, 2023. Scientific Opinion on the welfare of broilers on farm. EFSA Journal 2023;21(2):7788, 236 pp.

¹²⁹ Hjemdal, KrF, <https://www.stortinget.no/no/Saker-og-publikasjoner/Publikasjoner/Referater/Stortinget/2015-2016/160310/1/>

¹³⁰ Animalia (2020), "Tall og fakta - norsk fjørfeproduksjon"

¹³¹ Forskrift om hold av høns og kalkun § 35a

¹³² Donald Broom and Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition", CABI International

og vann, uten samtidig å redusere dyretettheten".¹³³ NOAH ser det som et stort faglig problem at det tillates høyere tetthet for slaktekylling enn det VKM karakteriserer som smerteterskelen for alvorlige problemer for fuglene (25 kg/m²) – og selvsagt også mer enn oppdaterte råd fra EFSA. Økt tetthet utover standardtettheten mente de ville utgjøre en risiko for økt mengde ammoniakk i luften, økt mengde fuktighet i strøet kyllingene trækker i, og andre miljøproblemer.¹³⁴

EUs vitenskapskomité konkluderte i 2000 at 30 kg/m² er en dyrevelferdsmessig kritisk grense: "When stocking rates exceed approximately 30 kg/m², it appears that welfare problems are likely to emerge regardless of indoor climate control capacity. When ventilation and management is poor, welfare problems may arise at much lower stocking densities."¹³⁵ Når nyere forskning viser at smerteterskelen ligger enda lavere (11 kg/m²) bør dette medføre umiddelbar igangsetting av arbeid med å øke kravet til areal for fuglene, for å søke å minske gapet mellom praksis og fuglenes naturlige behov (som de etter dyrevelferdsloven i teorien har krav på å få tilfredsstilt).

"Dyrevelferdsprogrammet" ble iverksatt i 2013 etter en tilsynskampanje fra Mattilsynet.

Dyrevelferdsprogrammet gjelder for alle slaktekyllingprodusenter som har dyretetthet over 25kg/m², som i utgangspunktet er maksimum tillatt dyretetthet i forskrift for hold av høns og kalkun.

Dyrevelferdsprogrammet inkluderer krav om daglig registrering av produksjonsdata og velferdsregistreringer på gården, som antall dyr innsatt, daglig dødelighet, årsaker til dødelighet, luftkvalitet og andre hendelser knyttet til dyrehelse og dyrevelferd. I tillegg kommer registreringer knyttet til plukking og transport samt slakteriregistreringer som vingebrydd og kassasjonsårsaker. To hovedmål med dyrevelferdsprogrammet er "å sikre og dokumentere regelverksetterlevelse" og "skape en lønnsom produksjon for bonden."¹³⁶ Vurderingen av dyrevelferden går primært ut på at kyllingene ikke skal ha synlige sviskader på føttene - noe som uansett ville være et brydd på loven, da dyr ikke skal leve med sviskader grunnet sin egen urin/avføring. Man "belønner" produsenter som følger loven med at de får anledning til å holde flere dyr per kvadratmeter enn det forskriften egentlig tillater (opptil 36 kg/m²). Men det å bryte loven på det punktet, gir kun ulempen at man må ha færre dyr per kvadratmeter over en periode. Sviskader under føttene er bare ett av flere problemer for fuglene som har svært trang plass – Vitenskapskomiteens veterinær mener det kan stilles spørsmål om "hvordan de andre parametrene vi har omtalt, blir håndtert".¹³⁷ Høy dyretetthet og stimulifattig miljø fører til fysiske og mentale plager som ikke kan lindres ved at man setter inn noen høyballer i hallen, eller registrerer data. Å gi tillatelse til høyere dyretetthet enn det forskriften egentlig tillater, som insentiv til å følge regelverket, synes bakvendt. Å følge det grunnleggende regelverket og dyrevelferdsloven bør være et minimumskrav som burde gjelde for alle produsenter.

EFSA's ekspertpanel anbefaler i rapporten fra 2023 at både slaktekyllinger og avlssdyr får tilgang til uteområder med tak for å la fuglene velge mellom ulike temperaturer, lysforhold og substratkvalitet og fremme utforskende atferd og komfortatferd.¹³⁸ Kun i økologisk produksjon av slaktekylling er det krav om at kyllingene skal ha tilgang til utearealer. I 2018 utgjorde økologisk produksjon av kyllinger kun 0,2 prosent av det totale antallet slaktede kyllinger.¹³⁹

Lidelser for foreldredyr

Alt avlsarbeid for slaktekylling skjer utenfor Norges grenser. Til tross for at avlssdyrene ikke faller under norsk lovgivning bidrar Norge til økt etterspørsel av avlsmateriale gjennom import av såkalte

¹³³ VKM (2008). Risikovurdering av effekten på dyretetthet på dyrevelferda for slaktekylling. VKM Rapport. Nr: 2008: 39.

¹³⁴ Aftenposten (2016) "Kyllingene skulle få bedre plass: Det stikk motsatte skjedde"

¹³⁵ European Commission (2000), The Welfare of Chickens Kept for Meat Production (Broilers), Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare, 2000

¹³⁶ Animalia, Dyrevelferdsprogram for slaktekylling (2022)

¹³⁷ Aftenposten (2016) "Kyllingene skulle få bedre plass: Det stikk motsatte skjedde"

¹³⁸ EFSA AHAW Panel (EFSA Panel on Animal Health and Animal Welfare), Nielsen SS, Alvarez J, Bicout DJ, Calistri P, Canali E, Drewe JA, Garin-Bastuji B, Gonzales Rojas JL, Schmidt CG, Herskin M, Miranda Chueca MA, Padalino B, Pasquali P, Roberts HC, Spooler H, Stahl K, Velarde A, Viltrop A, Winckler C, Tiemann I, de Jong I, Gebhardt-Henrich SG, Keeling L, Riber AB, Ashe S, Candiani D, Garcia Matas R, Hempen M, Mosbach-Schulz O, Rojo Gimeno C, Van der Stede Y, Vitali M, Bailly-Caumette E and Michel V, 2023. Scientific Opinion on the welfare of broilers on farm. EFSA Journal 2023;21(2):7788, 236 pp.

¹³⁹ NIBIO (2019) Økonomien i produksjon av slaktekylling

"foreldredyr". I 2019 ble det importert totalt 1,7 millioner fjørfe, enten som rugeegg eller som daggamle kyllinger.¹⁴⁰ Foreldredyr legger eggene som ruges ut til slaktekyllinger. Foreldrefuglene lever lenger enn slaktekyllingene og sultefôres regelmessig for å unngå helse- og reproduksjonsproblemer på et senere stadium.¹⁴¹ Dette er et resultat av avlen som har skapt dyr som vokser ekstremt raskt. En VKM-rapport fra 2022 beskriver sultefôring slik: "Restriktivt fôrede avlsbroilere viser atferdsavvik som indikerer sult og frustrasjon, som hyperaktivitet og unormal oral oppførsel (stereotyp hakking på objekter og overdriking)."¹⁴² EFSA's ekspertpanel anser dette som et av de største dyrevelferdsproblemene innen kyllingindustrien.¹⁴³ Sultefôring er rutine i industrien, til tross for at det kommer tydelig frem i forskriften om høns og kalkun at: "I avlsarbeidet skal det legges vekt på å få frem friske og robuste dyr. Det skal arbeides for å selekere bort negative egenskaper som dårlig helse, herunder beinproblemer, aggresjon, frykt, fjørplukking og -hakking og behovet for restriktiv fôring." Det strider også med dyrevelferdslovens krav om etisk avl. Det var et mål fra forrige stortingsmelding å: "Gjennom internasjonalt arbeid, fremme avlsmål i den internasjonale fjørfeavlen som bedrer velferden for dyrene." Til tross for dette er sultefôring like utbredt for foreldredyr som tidligere.

Rask vekst og sykdommer

Donald Broom, professor i dyrevelferd ved Universitetet i Cambridge, har skrevet følgende om kyllingoppdrett: "Hovedproblemet i broilerproduksjon, som fører til dårlig fuglevelferd, er en konsekvens av å selekere fugler for et kort, svært hurtigvoksende liv. Mange av fuglene blir for tunge til at beina kan holde dem oppe. (...) dette er det mest alvorlige dyrevelferdsproblemet i verden."¹⁴⁴ Kyllingene på 4 til 6 uker er ennå bare fugleunger når de slaktes – likevel har de nådd en vekt på dobbelt så mye som vekten til en fullt utvokst urhøne. Den raske veksten gjør at fuglene sliter med å utøve naturlig atferd. Det faktum at kyllinggrasene vokser så raskt at de er på randen av hva som er fysiologisk mulig,¹⁴⁵ fører også med seg unaturlig høy dødelighet, høy forekomst av metabolske sykdommer og skjelettsykdommer.¹⁴⁶ Ulike former for sirkulasjonssvikt og hjertelidelser er vanlig årsak til dødelighet. Dødeligheten inntil 5-6 ukers levetid i 2021 var 2,64 prosent - noe som tilsvarer nesten 2 millioner dyr. I tillegg dør ca. 40 000 fugler i transportbilene¹⁴⁷ og ytterligere 1 million (ca. 1,43 prosent) blir kassert på slakteri pga. ulike sykdommer som leverlidelser, hudlidelser, bukkinnebetennelse, sirkulasjonssvikt/ascites, leddlidelser og hjertelidelser.¹⁴⁸ Ulike former for sirkulasjonssvikt og hjertelidelser er vanlig årsak til dødelighet både på gården og i transportbilen. En norsk undersøkelse viste at tilstopping i lungene var den vanligste dødsårsaken på transportbilen.¹⁴⁹ Bakgrunnen antas å være "Sudden Death Syndrome",¹⁵⁰ som er betegnelsen på plutselig død hos store rasktvoksende kyllinger, som ellers ikke viser sykdomstegn. Denne sykdommen har av næringen blitt sett på som et tegn på at dyrene "vokser godt". I Danmark har sykdommen derfor fått det misvisende navnet "velferdssyken". Dyrene gir fra seg et skrik, og dør i et krampeanfallet. Hjertet har klart å pumpe nok blod til organene.¹⁵¹ Fuglene dør i løpet av noen minutter, men sykdommen medfører lidelse.¹⁵² Man fant også endokarditt hos mange fugler i den norske undersøkelsen.

¹⁴⁰ Animalia (2020) Tall og fakta - norsk fjørfeproduksjon

¹⁴¹ VKM, Bøe, K.E., Grahek-Ogden, D., Hoel, K., Gjøn, K., Godfroid, J., Janczak, A., Madslie, K., Olsen, T., Rimstad, E., Øverli, Ø., Agdestein, A. (2022). The use of light, restrictive feeding, fibrous feed and stocking density and the consequences for animal welfare for poultry species kept in Norway. Scientific Opinion of the Panel on Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food and Environment. V

¹⁴² Ibid.

¹⁴³ EFSA Panel on Animal Health and Welfare (AHAW): Scientific Opinion on welfare aspects of the management and housing of the grand-parent and parent stocks raised and kept for breeding purposes. EFSA Journal 2010; 8(7):1667. [81 pp.]. doi:10.2903/j.efsa.2010.1667

¹⁴⁴ Donald Broom and Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition", CABI International

¹⁴⁵ Tallentire CW, Leinonen I, Kyriazakis I. Artificial selection for improved energy efficiency is reaching its limits in broiler chickens. Sci Rep. 2018 Jan 18;8(1):1168.

¹⁴⁶ Sahraei, M. (2012). Feed restriction in broiler chickens production: a review. Global Veterinaria, 8(5), 449-458.

¹⁴⁷ Animalia, "Spørsmål og svar om kyllingproduksjon i Norge"

¹⁴⁸ Animalia, "Kjøttets tilstand 2022"

¹⁴⁹ Kittelsen K, Hoel K, Nafstad O. (2013) Skader og transportdødelighet hos slaktekylling

¹⁵⁰ Kittelsen ., Granquist EG, Kolbjørnsen Ø, Nafstad O, Moe RO. A comparison of post-mortem findings in broilers dead-on-farm and broilers dead-on-arrival at the abattoir. Poult Sci. 2015 Nov;94(11):2622-9.

¹⁵¹ Schaller (1996) Kompendium i fjørfeesykdommer, Norges Veterinærhøgskole

¹⁵² EU Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare (2000) The welfare of chickens kept for meat production

Væskeoppnopning i buken er en annen følge av svikt i sirkulasjonssystemet.¹⁵³ Lungene klarer ikke å transportere nok oksygen til det raske stoffskiftet. Hjertet klarer ikke å pumpe nok blod ut i de forvokste kroppene. Fuglene utvikler dermed store væskeansamlinger som presser på i buken. De får en bredbent og anstrengt vraltende gange, og dør liggende på siden.¹⁵⁴ Undersøkelsen viste også at flere fugler som døde på transportbilen, døde av leverruptur.¹⁵⁵

Kjøttbransjens "fagenhet" Animalia viser til norske undersøkelser som fant at 20 prosent av kyllingene hadde "moderat" halhet (gait score 3).¹⁵⁶ Halthet vurderes ut i fra "gait score" hvor ganglaget til fuglen vurderes. Gait score 0 er normal gange. Gait score 5 er at fuglen ikke klarer å reise seg i det hele tatt selv når den blir pirket på med en pinne, mens score 4 er at den så vidt klarer å ta et par skritt før den faller ned i liggende stilling. Disse to kategoriene betegnes som "alvorlige". Score 3 betegnes som "moderat" - men viser alvorlig halthet og anstrengt og langsom gange med tendens til å ville legge seg. Score 1 og 2 betegnes som "små endringer", men man ser på fugler (særlig ved score 2) at de anstrender seg når de går. Bransjen skriver at "det er antatt" at fuglene har smerte ved score 3, 4 og 5. Dette er imidlertid ikke noen man trenger å anta – det er åpenbart for enhver veterinær at fuglene har sterke smerter når de knapt eller ikke klarer å gå. Også gangproblemene ved nivå 1 og 2 tyder på smerte – ellers ville ikke dyrene hatt påvirket ganglag. En svensk studie viste at hele 63 prosent av fuglene hadde unormale bein (norske krav til dyretetthet er like - og såvidt dårligere enn - de svenske, og samme raser brukes). 15 prosent hadde alvorlige beinlidelser, og vesentlig bevegelsehemming på grunn av smerte.¹⁵⁷ Professor Donald Broom skriver: "Smerten er alvorlig, og hvis broilerne trenes til å selvmedisinere seg med smertestillende medisiner, vil de gjøre det."¹⁵⁸ Nyrelidelser, avmagring og uttørking er ofte en følge av beinlidelser. Dyrene får ikke i seg nok mat og vann, fordi de ikke klarer å bevege seg bort til den.¹⁵⁹ Kyllinger blir aldri behandlet individuelt for sykdom – som bransjen selv uttrykker det: "Hos fjørfe er det lite grunnlag for å stille individuelle sykdomsdiagnoser på levende dyr."¹⁶⁰ De dør i produksjon eller man oppdager sykdom ved slaktning.

Allerede på 1990-tallet, da intensiviteten i kyllingproduksjonen var lavere enn den er nå, identifiserte veterinærer en rekke beinsykdommer knyttet til raskt vekst: Perosis er en vanlig beinlidelse som rammer dyr med rask tilvekst. Fuglene blir invalide fordi en ledd-deformasjon får akillessenen ut av sporet, og beinet vris i stadig større grad.¹⁶¹ Tibial dyschondroplasi er også en lidelse forbundet med rask vekst.¹⁶² Sykdommen skyldes at kyllingene vokser fortere enn de klarer å oppta næringsstoffer. Metabolismen kommer ut av balanse, og benstrukturen skades pga. næringsmangel. Sykdommen ender ofte i lammelse.¹⁶³ Andre skader er leddbetennelse, senebetennelse, ruptur av sener, brusklidelser, osteoporose, infeksjoner i lårbein og leggbein - eller hudbetennelser som etseskader under føtter, hase og på brystet som følge av at de blir liggende i egen urin og avføring mot slutten av avlsperioden.^{164,165}

Rådet for dyreetikk har uttalt: "Det er et etisk dilemma at det er avlet fram dyr med et så stort vekstpotensiale at de må slaktes tidlig eller føres meget restriktivt for ikke å pådra seg lidelser knyttet

¹⁵³ Gregory and Austin (1992) Causes of trauma in broilers arriving dead at poultry processing plants, Veterinary Record, 131:501-503

¹⁵⁴ Schaller (1996) Kompendium i fjørfesykdommer, Norges Veterinærhøgskole

¹⁵⁵ Kittelsen KE, Moe RO, Hoel K, Kolbjørnsen Ø, Nafstad O, Granquist EG. Comparison of flock characteristics, journey duration and pathology between flocks with a normal and a high percentage of broilers 'dead-on-arrival' at abattoirs. Animal. 2017 Dec;11(12):2301-2308.

¹⁵⁶ Animalia (2020), Halthet hos kylling

¹⁵⁷ Berg and Sanotra, 2001, Karlägging av förekomsten av benfel hos svenska slaktkycklingar – en pilotstudie, Svensk Veterinärtidning, 53(1)

¹⁵⁸ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition", CABI International

¹⁵⁹ Schaller (1996) Kompendium i fjørfesykdommer, Norges Veterinærhøgskole

¹⁶⁰ Animalia (2022) Kjøttets tilstand 2022

¹⁶¹ Schaller (1996) Kompendium i fjørfesykdommer, Norges Veterinærhøgskole

¹⁶² Kestin, 1992, Leg weakness in broiler chickens, a review of studies using leg gait scoring, Proceedings of the 9. European poultry conference, Glasgow, 203-206

¹⁶³ Schaller (1996) Kompendium i fjørfesykdommer, Norges Veterinærhøgskole

¹⁶⁴ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition", CABI International

¹⁶⁵ Julian (1998) Rapid growth problems: Ascites and skeletal deformities in broilers, Poultry Science, 77:1773-1780

til den hurtige veksten."¹⁶⁶ Men det er ikke bare et dilemma, det er et brudd på dyrevelferdslovens § 25:

Det skal ikke drives avl, herunder ved bruk av genteknologiske metoder, som:

- a. *endrer arveanlegg slik at de påvirker dyrs fysiske eller mentale funksjoner negativt, eller som viderefører slike arveanlegg,*
- b. *reduserer dyrs mulighet til å utøve naturlig atferd, eller*
- c. *vekker allmenne etiske reaksjoner.*¹⁶⁷

Avliving og transport

Før transport til slakteriet blir kyllingene som regel plukket opp etter beina og fraktet til konteinerne de skal fraktes videre i. Forskriften tillater at man bærer flere fugler etter beina på en gang, men sier at de ikke skal bæres bare etter ett bein.¹⁶⁸ Det er imidlertid liten mulighet for å kontrollere dette. Håndteringen medfører flaksing og kjemping fra fuglenes side, og kan resultere i strekk- og bruddskader,¹⁶⁹ som kan være svært smertefullt.¹⁷⁰ Maskinell "plukking" har blitt skrytt opp av næringen, men også dette gir skader på dyrene. Det er ikke belegg for å hevde at maskinell "plukking" er bedre for dyrenes helse.¹⁷¹ Broiler-"plukking", maskinelt så vel som for hånd, er stressende og skaper frykt.¹⁷²

Selve transporten medfører også stress som følge av blant annet trengsel, overoppheting, nedkjøling og tørste. Kyllingene transporteres i containere og kan transporteres i 12 timer uten mat og vann. Tid til lasting og lossing er ikke medregnet i transporttiden, hvilket i praksis kan medføre at fuglene er uten vann og mat i 18 timer.¹⁷³ Ekstreme temperaturer er en viktig årsak til dødelighet, varme om sommeren og kulde om vinteren.¹⁷⁴ Årlig dør ca. 40 000 slaktekyllinger under transport og oppstalling på slakteri.¹⁷⁵ På de fleste slakteriene tippes kyllingene ut av kontainerne og over på et transportbånd før bedøving, ved noen slakterier bedøves kyllingene i kontaineren. På anlegg med gassbedøving bedøves fuglene før de henges opp. Ved bedøving i elektrisk vannbad henges fuglene opp etter beina før bedøving.¹⁷⁶

I 2017 ble ca. 95 prosent av kyllingene "bedøvd" med CO₂ og ca. 4,5 prosent med elektrisk vannbad.¹⁷⁷ Forskere som har gjort forsøk på CO₂-konsentrasjoner fra 30 prosent og oppover, rapporterte at fuglene viste ubehag og pustevansker/panikk (risting på hodet, tunge åndedrag).¹⁷⁸ Humane Slaughter Association – en underorganisasjon av forskningsinstituttet Universities Federation for Animal Welfare – beskriver CO₂ for fugler som "etsende, gir følelse av å ikke få pust"¹⁷⁹, og "ved konsentrasjoner over 25 prosent kan det forårsake hoderisting og gispning, noe som indikerer at det er ubehagelig å puste inn."¹⁸⁰ Guelph Universitet publiserte i 2019 en artikkel som viste at CO₂ med konsentrasjoner fra og med 25% utløste adferd som viser sterkt ubehag – "hoderisting og pusting med åpen munn skjedde ved alle CO₂-konsentrasjoner i testen, og lave konsentrasjoner forårsaket unngåelsesadferd hos fugler i adferdstester".¹⁸¹ Den norske kjøttbransjen beskriver at

¹⁶⁶ Rådet for dyreetikk (1996) "Hold av verpehøner og slaktekylling"

¹⁶⁷ Lov om dyrevelferd (2009)

¹⁶⁸ Forskrift om hold av høns og kalkun § 19

¹⁶⁹ St. meld. nr 12 (2002-2003)

¹⁷⁰ EU Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare (2000) The welfare of chickens kept for meat production

¹⁷¹ Ibid.

¹⁷² Lacy and Czarick, 1998, om maskinell plukking, Poultry Science, 77:1794-1797

¹⁷³ St. meld. nr 12 (2002-2003)

¹⁷⁴ Ibid.

¹⁷⁵ Animalia, Spørsmål og svar om kyllingproduksjon i Norge

¹⁷⁶ Animalia (2017) Bedøving og avliving av kylling på slakteri

¹⁷⁷ Ibid.

¹⁷⁸ Webster AB, Fletcher DL. Reactions of laying hens and broilers to different gases used for stunning poultry. Poult Sci. 2001 Sep;80(9):1371-7. doi: 10.1093/ps/80.9.1371. PMID: 11558925.

¹⁷⁹ Humane Slaughter Association (2005) Gas Killing of Chickens and Turkeys

¹⁸⁰ Ibid.

¹⁸¹ Bandara R, (2019) Assessment of Methods for On-Farm Euthanasia of Layer Chickens

konsentrasjonene er nettopp fra og med 25 prosent og høyere.¹⁸² Når kyllingene sitter sammenklemt tett i tett i kassene og får følelse av å kveles, dør de i sterk lidelse og panikk.

Ved bedøving med elektrisk vannbad blir kyllingene hengt opp etter beina i en bøyle fra et transportbånd mens de er ved full bevissthet.¹⁸³ Det er påvist at dette innebærer sterke smerter.¹⁸⁴ Animalia innrømmer at prosessen er stressende for kyllingene.¹⁸⁵ Mange kyllinger har også fra før av smerter i beina som skyldes den unaturlige tunge kroppen deres, noe som gjør at opphengingen er ekstra stressende og smertefull. Behandlingen kan føre til at beina rett og slett knekker.¹⁸⁶ Stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd fra 2002 påpeker at fuglene "har mange smertereseptorer på den skjellkledte delen av beina som settes fast i metallbøylene".¹⁸⁷ Båndet fører fuglene til et strømførende vannbad, slik at hodet kommer oppi vannbadet. Deretter går båndet forbi en roterende kniv som kutter fuglenes hals – før kroppen går inn i ribbemaskinen. Fuglene prøver å komme seg unna, får panikk og er ofte urolige. De prøver å løfte hodet slik at de unngår vannbadet – og de kan også "unngå den roterende kniven og havne levende i ribbemaskinen".¹⁸⁸ Animalia beskriver prosessen slik: "Elektrisk bedøving er en effektiv metode hvis man gjør alt riktig. Men det er viktig at størrelsen på kyllingene er så jevn som mulig for å sikre både riktig effekt av bedøvmingsmetoden og at alle faktisk blir bedøvet. Under praktiske forhold er dette en forutsetning som kan være vanskelig å oppfylle. Det er også vanskelig å se på dyrene om de er godt nok bedøvet."¹⁸⁹ Videre beskriver de elektrisk vannbad som "problematisk for fuglene", og CO₂-gassing som "ikke ideelt".¹⁹⁰

Det er også tillatt å bedøve kyllinger med "elektrisk hodepåsett" (elektroder rundt hodet), men det er ikke utbredt.¹⁹¹ Ved avliving av enkelt dyr – enten kyllingene eller voksne foreldredyr - i produksjon, er det tillatt å slå dyret i hodet for "bedøvelse". For fugler opp til 5 kg skriver Animalia¹⁹²: "du bedøver enten ved å bruke et slagredskap (tang, fiskehammer, e.l.) eller ved å holde rundt dyret i ryggleie for så å slå fuglens bakhode kontant mot en hard kant." For fugler over 5 kg skriver bransjen at det "egentlig" ikke er lov å bedøve med slag, men at man for syke eller skadde dyr likevel kan "velge" å påberope seg nødavliving, og derfor slå. Det stilles ikke noen spesifikke krav til metoder ved nødavliving. Dermed er det i praksis ingen reelle krav til avliving av fugler, siden grunn for avliving av enkelt dyr i produksjon så godt som alltid er at dyrene er syke eller skadde. NOAH mener dette er misbruk av nødavliving, da ikke all sykdom og skade betyr at det ikke er "tid" til å velge enn lovlig avlivingsmetode. For fugler under 5 kg er det også tillatt at selve avlivingen er slag – altså at de bare slås i hjel, men det "anbefales ikke". Ellers er det også lov å ta livet av dyr ved manuell nakkeknekk på fugler opp til 3 kg – man drar av halsen til dyret eller "alternativt kan "rotasjonsmetoden" brukes, hvor du holder i hodet og svinger fuglen raskt og kontant rundt i en sirkelbevegelse til halsvirvlene nær hodet er skilt". For fugler over 3 kg skal man bruke en maskin eller en tang til å knekke nakken. Det er tillatt å halshugge alle fugler i produksjon – bransjen skriver at "avliving ved halshugging bør utføres utenfor husdyrrommet siden andre dyr kan reagere på det". Men det er ingen regler som krever dette. Fugler som holdes som produksjonsdyr kan med andre ord behandles slik det faller seg praktisk, med lite hensyn til enkelt dyret – både med hensyn til hold, transport og avliving.

¹⁸² Animalia (2014) Avliving av fjørfe

¹⁸³ Animalia (2017) Bedøving og avliving av kylling på slakteri

¹⁸⁴ Gentle and Tilston (2000) Nociceptors in legs in poultry: implications for potential pain in pre-slaughter shackling, *Animal Welfare* vol. 9

¹⁸⁵ Animalia (2017) Bedøving og avliving av kylling på slakteri

¹⁸⁶ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare"

¹⁸⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

¹⁸⁸ Ibid.

¹⁸⁹ Animalia (2018) Bedøving og avliving av kylling på slakteri

¹⁹⁰ Animalia, "Kjøttets tilstand 2018"

¹⁹¹ Ibid.

¹⁹² Animalia (2014) Avliving av fjørfe

"Saktevoksende" kylling – en myte

For å imøtegå kritikk har næringen lansert begrepet "saktevoksende" kylling. Men det finnes ingen "saktevoksende" kylling. Det finnes en normal-voksende jungelkylling som var utgangspunktet for avlen, og en rekke ulike raser av rasktvoksende broileryllinger som alle er avlet for å produsere mye kjøtt – stikk i strid med anatomien og fysiologien til jungelhønene.

Den mest brukte broiler-rasen både i Norge og verden, Ross 308, er avlet til de fysiologiske grensene er nådd.¹⁹³ Ifølge forskere vil de fysiologiske begrensningene til tarmsystemet ikke gjøre det mulig å vokse seg større raskere enn denne kyllingen allerede gjør. Men avlen for effektiv kjøttproduksjon skapte problemer for fuglene lenge før dette ytterpunktet ble nådd. Mens opprinnelige jungelhøner har en kropp hvor mesteparten av vekten ligger i knoklene for at de skal ha sterke bein, og muskler og fett er en mindre del av kroppen,¹⁹⁴ er broilerrasene avlet for mer fettavleiring,¹⁹⁵ og forvokste muskler på bryst og lår, mens beinstrukturen er svak.¹⁹⁶ Der jungelhøner har en kropp å overleve i, har broilerne fått utdelt en kropp å bli syke og dø i.

Det finnes en rekke ulike broilerraser og krysninger, og nyansene i veksthastighet mellom dem er detaljer sammenlignet med hvordan en normal kyllingkropp ser ut. Mange av dem produseres også av samme gigantiske avlsfirma – Aviagen. De selger både Ross 308, Hubbard og Rowan Ranger – tre raser som alle brukes i Norge. Kjøttbransjen selv uttaler at "grensene mellom hurtig-, medium- og saktevoksende er ikke klart definert".¹⁹⁷ En annen måte å si dette på er at alle kategorier er hurtigvoksende og ufysiologiske – forskjellene handler om hvilken grad av ekstremavl man legger seg på. Som forskere påpeker vil produsentene av de såkalt "saktevoksende" også ønske å "produsere den mest effektive fuglen som er mulig innenfor grensene av aktuelt regelverk, av økonomiske grunner."¹⁹⁸

I 2016 diskuterte Stortinget på initiativ fra Miljøpartiet, å bytte ut Ross 308 med en annen rase¹⁹⁹ og begrepet "saktevoksende" ble igjen feilaktig brukt. Den "saktevoksende" rasen som ble diskutert, Ross Rowan, vokser bare 10 til 15 prosent saktere enn Ross 308 - og er også fra samme leverandør. AgriAnalyse-rapporten²⁰⁰ som var grunnlag for debatten forteller at den "saktevoksende" kyllingen oppnår samme vekt med bare 2,5 dager mer i kyllinghuset. De vil stå like tett til slutt. De vil bare være nødt til å gjøre det i noen ekstra dager. Med hensyn til dyrevelferd mente analysen at det ikke var funnet "signifikant forskjell i dødelighet" - de viste riktignok kun til bransjen selv som kilde. Miljømessig ville "en overgang til Ross Rowan (...) i tillegg legge beslag på større jordbruksarealer, da det i norsk produksjon vil bli behov for nær 11 tusen tonn ekstra kraftfôr". Forslaget ble ikke vedtatt.

Flere produsenter hevder at de bruker "saktevoksende" raser. Den største med 30 prosent av markedet, er Rema 1000 som eier både oppdrettsleddet, slakteledd og utsalgslédd for REMA-kyllingene. I 2018 la de om til rasen "Hubbard JA 787" (også fra Aviagen).²⁰¹ I reklamen het det at kyllingen var "mer naturlig", "friskere" og "mer aktiv".²⁰² Siden man sammenligner med ytterpunktet av det fysiologisk mulige for unaturlig uhelse, er det ikke direkte feil, men det ingen dekning for å tro at dette betyr "naturlig", "frisk" og "aktiv" - og påstanden om at den "oppfører seg som en fugl skal" er svært villedende. Hubbard klassifiseres av produsentene selv som en "middelsvoksende",²⁰³ samme kategori som rasen som ble diskutert på Stortinget. I praksis betyr det

¹⁹³ Tallentire CW, Leinonen I, Kyriazakis I. Artificial selection for improved energy efficiency is reaching its limits in broiler chickens. *Sci Rep.* 2018 Jan 18;8(1):1168.

¹⁹⁴ Desta, Takele. (2018). Phenotypic characteristic of junglefowl and chicken. *World's Poultry Science Journal.* 75. 1-14. 10.1017/S0043933918000752.

¹⁹⁵ Sahraei, M. (2012). Feed restriction in broiler chickens production: a review. *Global Veterinaria*, 8(5), 449-458.

¹⁹⁶ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare. 5th edition", CABI International

¹⁹⁷ Animalia (2923) Informasjon om hybrider

¹⁹⁸ Tallentire CW, Leinonen I, Kyriazakis I. (2018) Artificial selection for improved energy efficiency is reaching its limits in broiler chickens. *Sci Rep.*

¹⁹⁹ Stortinget - Møte torsdag den 10. mars 2016 kl. 10

²⁰⁰ Konsekvensene av omlegging til Ross Rowan i norsk slaktekyllingproduksjon, Eivinn Fjellhammer, AgriAnalyse, 2015 (på oppdrag fra Stortingets utredningsseksjon).

²⁰¹ Dagens Næringsliv (8. mai 2018) Rema 1000 har tapt 18 millioner på kyllingen Hubbard

²⁰² Merket "Solvinges" facebookposter 11.2.2018; 6.6.2018 og 4.8.2018

²⁰³ Hubbard breeders

at de lever 12-14 dager lengre enn Ross 308, men de er også tyngre før de slaktes.²⁰⁴ Målet er med andre ord likt som for andre broilere.

Animalia skriver at "hybrid alene er ikke avgjørende for om dyrevelferden er god eller dårlig²⁰⁵ Når det gjelder dødelighet oppgis den å være 2,6 prosent for Hubbard JA787 (ifølge den norske produsenten)²⁰⁶ og i 2018 var den 2,64 prosent for alle kyllinger i Norge.²⁰⁷

All ekstra vekt og hver cm₂ mindre som kyllingene må leve med, betyr at flere raskere vil utvikle de fysiologiske plagene som alle broilere er født med anlegg for. Men forskjellene er mindre enn man får inntrykk av fra produsenter som vil selge flere kyllinger ved å appellere til folks ønske om dyrevelferd: Avlens fysiologiske ytterpunkt Ross 308 veier 1790 gram ved slakt på dag 30-31.²⁰⁸ På samme tidspunkt veier en rase som er klassifisert av bransjen selv som "sakte", Rowan Ranger, ca. 1000 gram²⁰⁹ og Hubbard JA 787 (som bransjen klassifiseres som "middels") vil veie ca. 1200 gram.²¹⁰ Ross Rowan, som Stortinget vurderte, er også "middels" - og trenger altså 2,5 dager mer for å nå 1790 gram, er 5% "raskere" enn Hubbard, og kan anslås å veie eksempelvis 1350 gram på samme tid. Alle de "saktevoksende" rasene veier altså mer enn hva en gjennomsnittlig slaktekylling gjorde for 20 år siden (975 g).²¹¹

Til sammenligning vil en ekte jungel-kylling veie rundt 100 gram ved en måneds alder.²¹² Gjennomsnittlig vekt for en voksen jungelhøne er 1000 gram²¹³ – en vekt alle broilerrasene passerer ved en måneds alder, en alder som bare utgjør 1/3 av tiden hvor fugleungene er totalt avhengige av mor.²¹⁴ Sammenlignet med den normale vekten til ville kyllinger – og sammenlignet med eggleggende raser som også er for tunge for eksempelvis normal flyving – vokser broiler-kyllingene ekstremt raskt til en ekstrem vekt uavhengig av "kategorisering". Fuglenes fysiske helse blir selvsagt dårligere med hvert ekstra gram de legger på seg, og det er en større belastning å veie 1790 gram ved 30 dager enn 1200 gram. Imidlertid må ofte fuglene som kalles "sakte" også leve lenger - og bli tyngre. Hubbard JA787 blir eksempelvis ca. 2300 gram på 43-46 dager (tilsvarer slaktevekt på 1700 gram).²¹⁵

En svensk undersøkelse understreket at ved høyere alder "vil både Ross 308 og Rowan Ranger vise helseproblemer", selv om de var mer uttalt hos den "raskeste" fuglen.²¹⁶ Hubbard JA 787 vokser som nevnt raskere enn Rowan Ranger, basert på bransjens oppgitte tabeller. En undersøkelse utført for tyske myndigheter²¹⁷ sammenlignet ulike raser brukt i økologisk produksjon i Tyskland med Ross 308. De brukte bl.a. Hubbard JA 757 – en "variant" som blir 2350 gram på 56 dager, og dermed er "saktere" enn REMAs Hubbard. Forskerne registrerte også fuglenes aktivitet, og fant bl.a. at gjennomsnittlig (for alle aldersgrupper målt) andel dyr som lå i ro ved et gitt tidspunkt var for Ross 308 76 prosent, for Hubbard JA757 62 prosent og for den "beste" økologiske rasen 38 prosent. Andel som gikk rundt og aktivt hakket etter mat i strøet var 28 prosent for den "beste" kyllingen, 10 prosent for Hubbard JA 757 og 5 prosent for Ross 308.

²⁰⁴ Fiskå Mølle, Hubbard: Den nye kyllinghybriden

²⁰⁵ Animalia (2023) Informasjon om hybrider

²⁰⁶ Fiskå Mølle, Hubbard: Den nye kyllinghybriden

²⁰⁷ Animalia, Kjøttets tilstand 2022

²⁰⁸ Konsekvensene av omlegging til Ross Rowan i norsk slaktekyllingproduksjon, Eivinn Fjellhammer, AgriAnalyse, 2015 (på oppdrag fra Stortingets utredningsseksjon)

²⁰⁹ Rowan Ranger Broiler, Performance Objectives 2018

²¹⁰ Fiskå Mølle, Hubbard: Den nye kyllinghybriden

²¹¹ St. meld. 12 (2002-2003) Dyrehold og dyrevelferd

²¹² Hanh, N.T.H. & Thuy, L.T. & Jianlin, Han & Silva, Pradeepa & Ibrahim, M.N.M. & Okeyo, Ally. (2015). Morphological characteristics and growth performance of F1 hybrids of red junglefowl cocks crossed with Fayoumi or H'mong Hens. Tropical Agricultural Research. 26. 655. 10.4038/tar.v26i4.8127.

²¹³ Cornell Lab of Ornithology (2020) Red Junglefowl

²¹⁴ Anna Favati, Josefina Zidar, Hanne Thorpe, Per Jensen, Hanne Løvlie, The ontogeny of personality traits in the red junglefowl, *Gallus gallus*, *Behavioral Ecology*, Volume 27, Issue 2, March-April 2016, Pages 484–493

²¹⁵ Fiskå Mølle, Hubbard: Den nye kyllinghybriden

²¹⁶ Wilhelmson S, (2016) Comparison of behaviour and health of two broiler hybrids with different growth rates

²¹⁷ Hörning B, et. al. (2010) Suitability of broilers differing in growth intensity for organic agriculture

Det er ingen overraskelse at ekstremfuglen Ross 308 ligger dårligst an på målinger om naturlig adferd. Men i denne undersøkelsen var Hubbard-varianten nest dårligst – og rasen som brukes av REMA ville vært enda nærmere Ross 308 i målingene. Forskerne konkluderer slik: "Selv om den undersøkte hurtigvoksende varianten (Ross 308) hadde den høyeste slakteytelsen, ser den ikke ut til å være egnet for økologisk jordbruk på grunn av de identifiserte problemene med dyrevelferd (dyreadferd, dyrehelse). Den undersøkte Hubbard-rasen (JA 757), som er en av de mest brukte innen økologisk landbruk i Tyskland, fulgte tett bak de rasktvoksende hybridene når det gjaldt slakteprestasjonene, men i mange tilfeller også når det gjaldt dyrevelferdsparametrene som ble undersøkt. Derfor oppstår spørsmålet om disse rasene er et akseptabelt kompromiss eller om vekstintensiteten ikke allerede er for høy også for dem." Forskerne pekte på at sjeldnere raser som ga langt mindre kjøtt også var de som skåret mer signifikant høyere på dyrevelferdsparametre, men produksjon vil "bare være økonomisk mulig med svært høye tilleggsavgifter". NOAH mener imidlertid at norsk lovverk, dersom det skal tas på alvor, egentlig begrenser bruk av alle de rasene som viser dyrevelferdsproblemer i større eller mindre grad rett og slett på grunn av avl.

Å få en fugl med opphav i jungelhøner til å produsere mye kjøtt lønnsomt, betyr kort sagt at kroppen endres på en måte som ikke lar seg kombinere med normal fysiologi og adferd. Fuglene er for tunge for sitt eget beste – fordi det er store dyr med mye kjøtt bransjen vil ha. Foreldredyrene til de rasene som av norske produsenter kalles "saktevoksende", blir på samme vis som andre broilerforeldre, sultet fordi de er for tunge for egne bein, og nektet nok vann fordi de drikker mer pga. sultfølelsen.²¹⁸ Kroppene til disse fuglene er ikke "naturlige" eller "friske". I broileravl velger produsentene kun mellom ulike "onder" - desto tyngre og raskere, desto verre. Men broilerbransjen produserer ikke "friske" fugler som er rustet for "et godt liv" - slik de hevder og slik dyrevelferdsloven egentlig setter krav om.

²¹⁸ Hubbard Breeder Management Manual

HØNER (EGGPRODUKSJON)

I 2021 ble det blir klekket ca. 7,47 millioner kyllinger av de hønerasene som brukes til egglegging i Norge.²¹⁹ Omtrent halvparten av kyllingene som klekkes er hanekyllinger, og siden hanekyllinger kan ikke brukes til eggproduksjon, og er for tynne til kjøttproduksjon, avlives de på sin første levedag med såkalt maserasjon - knusing av dyret ved hjelp av hurtigroterende kniver.²²⁰ Det finnes også til enhver tid ca. 579 000 verpehøner ("foreldredyr") som legger eggene som blir til hønene som går inn i eggproduksjon.²²¹ Når hønene er ca. 16 uker begynner de å legge egg. De holdes i produksjon i ca. et år, før de tas livet av når de er 76 til 80 uker gamle.^{222 223} Høner i det fri kan leve opp til 10 år.²²⁴ Eggleggende høner kan fortsatt holdes i bur i Norge, til tross for at dette tydelig legger sterke begrensninger på deres adferd. NOAH mener både maserasjon av daggamle kyllinger og driftsformen eggleggende høner holdes i strider med dyrevelferdsloven.

Da biologi, behov og kognitive evner for arten er redegjort for under kapittel om kyllinger, utelates det her.

Innhold

- **Målsetninger fra forrige dyrevelferdsmelding**
- **NOAHs oppfordring**
- **Driftsform**
 - **Løsdrift**
 - **Burdrift**
- **Maserasjon**
- **Sykdommer**
- **Avliving og transport**

Målsetninger for eggleggende høner fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd:

- Landbruksdepartementet mente på prinsipielt grunnlag at løsdrift bør være et langsiktig mål for norsk eggproduksjon. Til tross for dette er burdrift fortsatt tillatt 20 år senere.
- Næringen og myndighetene må i fellesskap arbeide for å påvirke de internasjonale avlsorganisasjonene til å drive en avl som fremmer lav aggresjon, god helse og fravær av misdannelser.

NOAHs oppfordring

- Forbud mot hold av høner i bur – inkludert "berikede" modeller. Dette er et krav som uansett vil komme i EU: EU-kommisjonen har annonsert at de innen utgangen av 2023 vil legge frem et lovforslag om forbud mot hold av dyr i bur og trange binger fra 2027.²²⁵
- Krav om areal som ikke betinger at flere høner trenges sammen per m², men at hver høne har flere m² hver. Alle dyr skal ha rett til egnede arealer utendørs, og lovfestet arealkrav for alle arter innen- og utendørs som samsvarer med artens biologiske adferdsbehov. Aviarier må ha arealkrav som ikke inkluderer hyllene i aviariet.
- Den intensive avlen som innebærer at høner legger ett egg om dagen er i realiteten i strid med dyrevelferdsloven, og bør utfases.
- Forbud mot maserasjon av hannkyllinger i eggindustrien. Stortinget har også krevd dette.
- Forbud mot elektrisk vannbad og CO₂-gassing som "bedøvelse".
- Forbud mot å bære/løfte fugler etter beina, henge opp fugler etter beina og maskinell "plukking".
- Redusert transporttid.

²¹⁹ Animalia, Kjøttets tilstand 2022

²²⁰ Animalia (2021) Avliving av hanekyllinger av verperaser

²²¹ Animalia, Kjøttets tilstand 2022

²²² Veterinærinstituttet - Dyrehelserapporten 2022

²²³ Animalia (2020) Tall og fakta - Norsk fjørfeproduksjon

²²⁴ Mejdell (2005), Verpehøns i løsdrift s. 11-12

²²⁵ Europa.eu: European Citizens' Initiative - End the Cage Age

- Forbud mot å legge fugler i kontainer oppå hverandre.

Driftsform

Det lever til enhver tid ca. 4,7 millioner høner på egg-farmer i Norge.²²⁶ Dette er en økning fra ca. 3,1 millioner i 2001.²²⁷ Verpehøner holdes enten i låvedrift-systemer, aviariet eller såkalte innredede bur. Frem til 2000 ble over 90% av egg i Norge produsert i tradisjonelle bur – mot ca. 60% i Danmark.²²⁸ Fra 2013 (ett år senere enn EU) ble disse burene ulovlige, og det ble lov med “innredede bur”. I 2017 var ca. 24% av hønene oppstallet i innredede bur, mens 70% var i låve- eller aviardrift innendørs, mens i 2020/2021 var andelen 6,5% i bur og 84,3% i låve- eller aviardrift, 8% økologisk og 1,2% friland.²²⁹ I 2021/2022 var tallene 6,2% i bur, 85% i låve- eller aviardrift, 7,7% i økologisk og 1,1% i friland.²³⁰

Eggleggende høner kan fortsatt holdes i bur i Norge, til tross for at dette tydelig legger sterke begrensninger på deres adferd. Nye regler i EU vil føre til forbud mot burdrift av høner av dyrevelferdshensyn, og flere land har allerede slike forbud. Men også i “løsdrift”/aviariet vil hønene ha svært begrenset plass og dårlig miljø. Veterinærinstituttet har påpekt at “ingen driftssystemer er optimale for verpehøna (...) I bur-systemer vil begrensede aktivitetsmuligheter gi reduksjon i naturlig adferd, mens løsdriftssystemer har utfordringer med skadende adferd.”²³¹ Forskere fra Universitetet i Wageningen publiserte i 2014 en oversikt over dyrevelferdsproblemer hos verpehøner: “Forholdene som eggleggende høner lever under forblir en vesentlig bekymring med hensyn til dyrevelferd. Dette er en av de mest intensive formene for dyreproduksjon, og antall individer som er berørt er veldig stort (...) Støvbading og matsøk er anerkjent som viktige adferdsbehov (...) disse behovene kan ikke utføres (tilstrekkelig) i innredede bur, og dette er en trussel mot fuglevelferden i disse systemene. Fjærhacking er fortsatt et veldig dominerende velferdsproblem for fugler, særlig i løsdriftssystemer, med en forekomst på 40-80% i kommersielle flokker.”²³² Å tvinge høner til å leve konstant tett inntil hverandre, slik man gjør med både bursystemene og “løsdrift”-systemene, bryter ned den normale sosiale interaksjonen i flokken. Eggleggende høner har en rekke fysiske lidelser som følge av intensiv eggproduksjon. Denne type avl som fører til sykdom og skader er i realiteten ikke forenelig med dyrevelferdsloven.

Eggene ruges i rugemaskiner hvor eggene ligger tett i tett i gitter-kasser av plast i et hyllesystem. Så fort kyllingene har klekket blir de kjønnssortert. Kassene med de levende kyllingene transporteres til et samleband, kyllingene håndteres som om de var ting, og bein og vinger kan sette seg fast i sprekkene i kassenes gitter. De helles så ut på samlebandet kassevis, og spesialtrente kylling-sorterere håndterer dem svært raskt og kaster hunnkyllinger til ett band, og hannkyllinger til et annet.

Såkalte “foreldredyr”, som produserer egg til utruging for de ulike produksjonene, lever i egne anlegg – disse blir importert fra Nederland og Storbritannia som daggamle kyllinger.²³³

Både i bur-, låve- og aviardrift lever tusenvis av høner innestengt i samme bygning uten frisk luft eller naturlig lys. Uansett driftsform, brukes kunstig belysning for å styre produksjonen ved hjelp av lysprogrammer. Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd påpeker at lyset dempes også “for å redusere aktivitetsnivået hos hønene, og dermed forebygge skadelig hacking og panikkreaksjoner (i løsdrift)”²³⁴ Høyt innhold av ammoniakk og støv i luften er ofte et problem, og er

²²⁶ Kjøttets tilstand 2022

²²⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²²⁸ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²²⁹ Kjøttets tilstand 2021

²³⁰ Kjøttets tilstand 2022

²³¹ Veterinærinstituttet (2018) Dyrevelferd for verpehøns

²³² Jong, Ingrid & Blokhuis, Harry. (2014). The welfare of laying hens.

²³³ Kjøttets tilstand 2022

²³⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

vanligvis enda mer uttalt i "løsdrift".²³⁵ I disse store industrielle systemene viser også hønene "ofte sterk frykt for mennesker", ifølge stortingsmeldingen.

Høner i bur- låve- eller aviardrift får aldri kjenne frisk luft eller nyte et sandbad i sollys. De har ingen tilgang til de omgivelser de vil søke i naturen: tett vegetasjon, busker og trær. De har ikke mulighet til å utforske et variert miljø, eller trekke seg tilbake i fred og ro under en busk. Tvert imot utsettes de for konstant støy, monotone synsinntrykk, ubehagelige sanseopplevelser og amoniakkforurenset luft. Å tvinge høner til å leve konstant tett inntil hverandre, slik man gjør med både bursystemene og "løsdrift"-systemene, bryter ned den normale sosiale interaksjonen i flokken. Det kan føre til aggresjon og hakking, men det kan også undertrykke normale adferdsuttrykk som aggresjon ved for tett kontakt.²³⁶ Høner som ikke viser aggresjon i de intensive driftssystemene, er derfor ikke nødvendigvis rolige, men er frarøvet muligheten til å uttrykke at noe er galt.

Løsdrift

I "løsdrift" lever hønene i en flokk på flere tusen dyr i en låvebygning. Det er lov til å ha opp til 9 høner per kvadratmeter.²³⁷ I disse driftsanleggene skal det være metall- eller plaststenger å vagle på, avlukker i plast eller metall for å legge egg, og fuglene kan til en viss grad "støvbade" i strømaterialiet på gulvet. Likevel gir et rom hvor det til enhver tid er fullt av fugler på hver eneste kvadratmeter – inkludert gulv og hyller – ikke stor mulighet for naturlig bevegelse og sosial adferd. I "aviarier" er det i tillegg et hyllesystem av metall. I aviariet kan tettheten av dyr være høyere i hvert rom fordi hyllene teller som gulvareal.²³⁸ Dermed er disse systemene svært populære fordi man fyller opp rommet med flere høner per kubikkmeter. Eksempelvis beskrives et vanlig hyllesystem, kalt "Natura", som "et effektivt system med høy dyretetthet".²³⁹

Aviar-systemene har gjerne metallnetting i hyllene, for at avføring og støv skal dette ned på gulvet. Dette betyr at mange av hønene i praksis tilbringer mye tid på det samme underlaget som de ville gjort i bur – med noen av de samme problemene for beina deres. Med 9 høner per m² totalareal, er det ikke på langt nær plass til at alle kan stå på fast underlag samtidig – langt mindre støvbade i fred. Regler for hvor mange høner man kan ha i aviariet per reelt gulvareal (ikke medregnet hyller) finnes ikke, men man kan ikke ha mer enn fire hyller i høyden.²⁴⁰ Rådet for dyreetikk påpeker at løsdriftssystemer er "langt fra problemfrie", og nevner spesielt hakking og kannibalisme fordi dyrene er trent sammen på unaturlig liten plass og blir frustrerte.²⁴¹ Hønene kan ikke utføre den naturlige redebyggingsadferden, få et uavbrutt sandbad med de sosialt viktige aspektene som dette har i en familieflokk, og metallstenger – enten i aviariet eller bur - er ingen god erstatning for grener.

Burdrift

I innredede bur har hver høne bare 0,08 m² hver, noe som tilsvarer ca. 11 høner per kvadratmeter.²⁴² Bruksarealet skal ha en bredde på minst 30 cm, en høyde på minst 45 cm og en helning på maks 14%. Den forrige stortingsmeldingen påpeker at "plassen er ikke tilstrekkelig til at hønene kan strekke ut eller flakse med vingene".²⁴³ Heller ikke adferdsbehov som sparking, springing eller flyging, har de den minste mulighet til å utføre. Leting etter mat og utforskning av hva som finnes i jorda, utgjør mye av frie hønens normale dagaktivitet – 48% av tiden på dagen bruker hønene til å hakke og sparke i jorda.²⁴⁴ Matsøkingsadferd følger et bestemt mønster som er viktig for hønene, og selv foran

²³⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²³⁶ Baxter, 1994, "The welfare problems of laying hens in battery cages", Veterinary Record 135: 614-619

²³⁷ Forskrift om hold av høns og kalkun § 25

²³⁸ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²³⁹ Fjøsssystemer - Natura Colony aviarsystem

²⁴⁰ Forskrift om hold av høns og kalkun

²⁴¹ Rådet for dyreetikk, Hold av verpehøner og slaktekylling, 1996

²⁴² Forskrift om hold av høns og kalkun

²⁴³ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁴⁴ Savory (1978) "Feeding behaviour in a population of domestic fowls in the wild", Applied Animal Ethology 4: 13-27

fôrautomaten vil hønene prøve å “sparke i jord” før de spiser.²⁴⁵ Hønene kan hverken sparke i jord eller hakke etter føde i bur. Dette resulterer bl.a. i stereotyp fjær-hakking.²⁴⁶

Innredningen i "innredede" bur er som følger: En tre- eller plastpinne skal finnes i buret. Et hjørne av buret er avskjermet av metallvegg eller plastgardin – dette er eggleggingshjørnet. Oppå eggleggingshjørnet ligger et plastbrett hvor det skal være flis – dette er ment å utgjøre et “sandbad”. Plastbrettet stenges av en metallbøyle deler av døgnet, slik at ikke hønene legger eggene der. Denne bøylene ligger nede i brettet når “badet” er åpent.

Men disse “fasilitetene” tilfredsstillere ikke på langt nær de behovene de er ment å imøtekomme. I sveitsiske studier fant man alvorlige problemer knyttet til fjærløshet, skader, sandbadingsadferd, kannibalisme og dødelighet i de innredede burene – disse fikk derfor ikke myndighetenes tillatelse.²⁴⁷ Vagling (å sitte på en gren) er viktig for høner, men “vagling” i et bur er ikke fullgod vagling for en høne – hønene bruker snarere vaglepinnen fordi det er en måte å slippe unna det ubehagelige, hellende nettinggulvet.²⁴⁸ I buret har hønene meget begrensede valgmuligheter når det gjelder underlag: nettingen og vaglen. På grunn av den intensive bruken av vaglen som hvileplass fra nettinggulvet, får hønene ofte skader på brystben og føtter. Brystbenet kan bli deformert og brysthuden betent og sår når hønene hviler kroppen mot pinnen. Klumpfot og brystbensdeformitet opptrer i bur med vagler. Klumpfot er spesielt smertefullt, også ved milde tilfeller.²⁴⁹

Muligheten til sandbad, viser seg å være illusorisk – da det å fylle på støvbadingsmateriale er praktisk vanskelig og tidkrevende.²⁵⁰ Noen studier viser at hønene heller “sandbader” på nettingen istedenfor i plastbrettet – noe som tyder på at brettet ikke oppfattes som et egnet bad i det hele tatt.²⁵¹ Andre studier viser at bare 1% av hønene bruker brettet til bading.²⁵² I “innredede” bur har man sett en vesentlig frustrasjon over manglende mulighet til skikkelig sandbading. Man så at sandbadingen tok en abnorm form, hvor deler av adferden ble utelatt. Hønene fikk heller ikke sand mellom fjærene. Dette førte til stadig økt frustrasjon. Noen forskere vil endog påstå at frustrasjonen var større i disse burene enn i bur uten brett for sandbading.²⁵³ Sandbadingsfrustrasjon – manglende mulighet til å ta et naturlig sandbad - har stor negativ innvirkning på hønene,²⁵⁴ og kan føre til fjærhakking.²⁵⁵

Hvis høner ikke har et passende reirsted vil de drive stereotyp adferd som burvandring og vise uro.²⁵⁶ I buret kan ikke hønene søke etter et passende reirsted, de må ta til takke med det kunstige avlukket, og dessuten dele det med resten av flokken. Mulighet til redebyggingsadferd, som f.eks. å grave seg ned i jordhull, og skrape sammen materiale med nebbet, uteblir fullstendig.

Maserasjon

Avlivingen skjer ved såkalt maserasjon, noe som vil si at kyllingene på rullebånd detter ned til mekaniske, hurtig-roterende kniver. Ved denne metoden kan kyllingen bli kuttet opp hvor som helst på kroppen før de dør, noe som innebærer sterk lidelse og frykt for de daggamle kyllingene. Rådet for

²⁴⁵ Jensen, 1993, "Dyras Adferd", Landbruksforlaget

²⁴⁶ Blokhuis & Arkes, 1984, "Some observations on the development of feather pecking in poultry", Applied Animal Behaviour Science 12:145-157

²⁴⁷ Fröhlich and Oester, 2002, "From battery cages to aviaries: 20 years of Swiss experience", Swiss Federal Veterinary Office, i "Proceedings of the 6th European Symposium on Poultry Welfare 2001, Sveits

²⁴⁸ Scientific Veterinary committee, 1996, "Report on the welfare of laying hens", European Commission, Brussel

²⁴⁹ Tauson & Abrahamson, 1996, "Foot and keel bone disorders in laying hens", Acta Agric. Scand Sect. A, Animal Sci. 1996: 46, 239-246

²⁵⁰ Scientific Veterinary committee, 1996, "Report on the welfare of laying hens", European Commission, Brussel

²⁵¹ Valkonen E (2010) "Egg Production in Furnished Cages" MTT Science

²⁵² Abrahamson and Tauson, 1997, "Effects on group Size on performance, Health and Birds' Use of facilities in Furnished Cages for Laying Hens", Acta Agric. Scand. Sect A Animal Sci 1997: 47, 254-260.

²⁵³ Rooijen, 2002, "Dust-bath frustration of brown laying hens in welfare cages", i "Proceedings of the 6th European Symposium on Poultry Welfare 2001, Sveits

²⁵⁴ Scientific Veterinary committee, 1996, "Report on the welfare of laying hens", European Commission, Brussel

²⁵⁵ Vestergaard (1989) "Environmental influences on the development of behaviour and their relation to welfare" Proceedings of the Third European Symposium on Poultry Welfare. pp. 109-121

²⁵⁶ Sherwin & Nicol, 1994, i "Beyond the battery – a welfare charter for laying hens" CIWF-rapport, 1997

dyreetikk mener "avliving av halvparten av daggamle kyllinger (haner) er et etisk dilemma."²⁵⁷ Veterinærinstituttet har nylig uttalt at det bør utredes alternativer til kverning av hannkyllinger.²⁵⁸ EFSA publiserte en rapport i 2019 om dette temaet og oppfordret sterkt til å avvikle bruken av maserasjon.²⁵⁹ Frankrike²⁶⁰ og Tyskland²⁶¹ har innført forbud mot maserasjon, og flere europeiske land ser ut til å slå følge, for eksempel Sveits^{262,263}. EU vurderer forbud mot både elektrisk "vannbad" og maserasjon.

Fysiske lidelser

Naturlig legger ei høne ett egg hver dag til det er ca. 10-15 egg i reiret, for så å ruge i 3 uker – én gang i året.²⁶⁴ Hønene i eggindustrien legger gjerne ett egg om dagen, og i gjennomsnitt 320 egg i løpet av et år. Dette sliter ekstremt på kroppen deres, og mange får egglederbetennelse. For de mest vanlige systemene ("løsdrift") er det ca. 5% dødelighet i løpet av produksjonsperioden – altså dør over 200 000 fugler hvert år av selve produksjonspresset.²⁶⁵ Den vanligste dødsårsaken for eggleggende høner er nettopp egglederbetennelse med tilknyttet bukbetennelse når egglederne revner og eggstoff lekker ut i buken.²⁶⁶

Å produsere egg stjeler viktige næringsstoffer fra resten av kroppen til hønene, og man ser på fjærene deres at de blir fysiologisk utslitt. Ved slutten av produksjonsperioden har de svært dårlig fjærdrakt på grunn av slitasje og fjærhakking og fordi tapte fjær ikke erstattes av nye fordi kroppen deres kjøres så hardt.²⁶⁷

Kalsium trekkes i store mengder fra skjelettet for å kunne produsere eggeskall til ett egg per dag. Eggproduksjonen med høyt behov for kalsium, kombinert med manglende mulighet til naturlig bevegelse gjør at hønene får svak beinstruktur og lett får smertefulle beinskader.²⁶⁸ En dansk studie fra 2021 fant at hele 85% av eggleggende høner har brudd i kjølbeinet.²⁶⁹ En britisk undersøkelse fant at opptil 30% av høner i bur lider av knekte ben ved transport til slakteriet.²⁷⁰ Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd viser til undersøkelser hvor ca. 17% av burhønene fikk bruddskader i vinger og bein i forbindelse med håndtering til/på slakteriet, mens 10% av høner i bur hadde eldre bruddskader.²⁷¹ Vagler i buret skulle øke beinstyrken noe, men undersøkelser viste at fuglene som ble studert alle hadde osteoporose også i bur med vagler.^{272, 273} Studiene konkluderte med at "betydelig tap av beinmasse skjer selv om hønene har tilgang til vagler. Det er ukjent hvorvidt den relativt beskjedne effekten av vagler er tilstrekkelig til å føre til en reduksjon i bruddfrekvens."

Desto mindre fuglene beveger seg, desto mer er de utsatt for beinskader.²⁷⁴ Selvsagt er bevegelsen minst i bur, men også i "løsdrift" med stor dyretetthet – og hvor mange av fuglene blir gående på ubehagelig underlag som nettinghyller store deler av dagen - blir det mindre bevegelse enn det som trengs for hønenes helse.

²⁵⁷ Rådet for dyreetikk, "Hold av verpehøner og slaktekylling," 1996,

²⁵⁸ Veterinærinstituttet - Dyrehelserapporten 2022

²⁵⁹ EFSA Panel on Animal Health and Welfare (AHAW). (26.09.2019). Killing for purposes other than slaughter: poultry. *EFSA Journal* 2019;17(11):5850.

²⁶⁰ BBC. (29.01.2020). France to ban culling of unwanted male chicks by end of 2021

²⁶¹ Nationen 23.01.21 Tyskland forbyr avlaving av daggamle kyllinger

²⁶² Vuilleumier, Marie. (20.09.2019). Switzerland bans shredding of male chicks. *Swissinfo.ch*.

²⁶³ Woodyatt, Amy. (13.06.2019). Mass killing of chicks lawful, says German court. *CNN*.

²⁶⁴ Mejdell (2005), Verpehøns i løsdrift s. 11-12

²⁶⁵ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

²⁶⁶ <https://barnhealth.com/features/web/index.php/front/disorder/view?id=315>

²⁶⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁶⁸ Appleby (1994) "The Edinborough system for laying hens" (In: "Modified cages for laying hens", Sherwin, UFAW)

²⁶⁹ Thøfner, I. C., Dahl, J., & Christensen, J. P. (2021). Keel bone fractures in Danish laying hens: prevalence and risk factors. *PLoS One*, 16(8), e0256105.

²⁷⁰ Gregory and Wilkins, 1989, "Broken bones in domestic fowl: handling and processing damage in end-of-lay battery hens", *British Poultry Science* 30: 555-562

²⁷¹ St.meld 12 (2002-2003)

²⁷² Hughes and Wilson, 1993, "Comparison of bone volume and strenght as measures of skeletal integrity in laying hens with access to perches", *Research in Veterinary Science* 54: 202-206

²⁷³ Wilson et al., 1993, "Effects of perches on trabecular bone volume in laying hens", *Research in Veterinary Science* 54: 207-211

²⁷⁴ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare"

Smertefulle tilstander som klumpfot, brystbensdeformitet og sår på brystbenet kan komme når fuglene synes underlaget (netting) er ubehagelig og sitter mye på metall- eller plastpinner.²⁷⁵

Det er vanlig at høner blir grepet og båret etter beina ut til slaktebilan, og opphengt etter beina på slakteriet – slik utsettes det skjelettet for en behandling som lett gjør at beina knekker.²⁷⁶

Fettleversymptom med leverturrupur (leveren revner og dyret forblør) er en dødelig sykdom som også er en følge av inaktivitet, og dermed vanligst for høner i bur.²⁷⁷

Høner blir aldri behandlet individuelt for sykdom – som bransjen selv uttrykker det: “Hos fjørfe er det lite grunnlag for å stille individuelle sykdomsdiagnoser på levende dyr.”²⁷⁸ De dør i produksjon eller man oppdager sykdom ved slakting. I systemer hvor tusenvis av dyr holdes sammen i et rom – slik som de vanligste systemene i Norge - er det dessuten nærmest umulig å oppdage et sykt dyr i mengden av fugler.²⁷⁹ Fugler som har sykdommer og skader blir dermed enten så syke at de dør av det – eller de lider helt til de slaktes.

Avliving og transport

Høner “plukkes” manuelt, ved at de gripes i beina, trekkes ut av buret og bæres flere sammen etter beina fram til transportkassen der de puttes inn.²⁸⁰ I “løsdrift” griper “plukkeren” fatt i beina på hønene og heiser dem opp. Håndteringen medfører flaksing og kjemping fra hønenes side, og kan resultere i bruddskader.²⁸¹ Forskriften tillater at man bærer flere høner etter beina på en gang, men sier at de ikke skal bæres bare etter ett bein.²⁸² Det er imidlertid ingen mulighet for å kontrollere dette.

Høner kan transporteres i 12 timer uten mat og vann. I den gamle forskriften var dette også maksimumstid for transport.²⁸³ Men i den nye forskriften eller EU-forordningen den bygger på, er det ikke nedfelt noen øvre grense for transport for “fjørfe”.^{284 285} Tid til lasting og lossing er ikke medregnet i transporttiden, hvilket i praksis kan medføre at fuglene er uten vann og mat i 18 timer.²⁸⁶ Ekstreme temperaturer er en viktig årsak til dødelighet, varme om sommeren og kulde om vinteren.²⁸⁷

I produksjon kasseres hønene når de er ca 76-80 uker gamle og produksjonen begynner å gå ned, fordi kroppene er utslitt.²⁸⁸ På grunn av økonomi blir flere høner avlivet på gården for så å kastes.²⁸⁹ De gasses da ihjel med CO₂.²⁹⁰ Det er tillatt å fylle husdyrrommet med CO₂. Høner kan også tas livet av ved å puttes i gasskontainere med CO₂. Forskriften beskriver at “ren karbondioksid føres inn til dyrene i kontaineren og holdes på høyt nok nivå til dyrene er døde. Ingen dyr skal tas ut av kontaineren før alle dyr er døde”.²⁹¹ Hønene tømmes levende oppå hverandre i kontaineren etter hvert som plukkerne kommer med nye fugler.

²⁷⁵ Tauson & Abrahamson, 1996, “Foot and keel bone disorders in laying hens”, Acta Agric. Scand Sect. A, Animal Sci. 1996: 46, 239-246

²⁷⁶ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), “Domestic Animal Behaviour and Welfare”

²⁷⁷ “Report on the welfare of laying hens”, Scientific Veterinary Committee, European Commission, Brussel, 1996

²⁷⁸ Kjøttets tilstand 2022

²⁷⁹ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), “Domestic Animal Behaviour and Welfare”

²⁸⁰ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁸¹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁸² Forskrift om hold av høns og kalkun

²⁸³ Forskrift om transport av levende dyr (opphevet?)

²⁸⁴ RÅDSFORORDNING (EF) nr. 1/2005 av 22. desember 2004 om vern av dyr under transport og tilknyttet virksomhet, og om endring av direktiv 64/432/EØF og 93/119/EF og forordning (EF) nr. 1255/97(*)

²⁸⁵ Forskrift om næringsmessig transport av dyr

²⁸⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁸⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁸⁸ Animalia (2020) Tall og fakta - Norsk fjørfeproduksjon

²⁸⁹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

²⁹⁰ Handlingsplan for dyrehelse og dyrevelferd i norsk fjørfeoppsøking, 2007 – 2009, Sluttrapport; Animalia, 2010

²⁹¹ Forskrift om avliving av dyr

Forskere som har gjort forsøk på CO₂-konsentrasjoner fra 30% og oppover, rapporterte at hønene viste ubehag og pustevansker/panikk (risting på hodet, tunge åndedrag).²⁹² Humane Slaughter Association – en underorganisasjon av forskningsinstituttet Universities Federation for Animal Welfare, beskriver CO₂ for fugler som “etsende, gir følelse av å ikke få pust”²⁹³, og “anses å være svært ubehagelig for fugler i konsentrasjoner over 25%”.²⁹⁴ Guelph Universitet publiserte i 2019 en artikkel som viste at CO₂ med konsentrasjoner fra og med 25% utløste adferd som viser sterkt ubehag – “hoderisting og pusting med åpen munn skjedde ved alle CO₂-konsentrasjoner i testen, og lave konsentrasjoner forårsaket unngåelsesadferd hos fugler i adferdstester.”²⁹⁵

Den norske kjøttbransjen beskriver at “under ileggingen av dyr skal konsentrasjonen være over 25%. Når ileggingen er fullført, skal konsentrasjonen i høyde med sist ilagte dyr økes til minimum 40%.”²⁹⁶ Med andre ord ligger hønene i hauger oppå hverandre, der de nederste klemmes ned og trækkes på av andre dyr, samtidig som de utsettes for en gass som gir dem følelse av å kveles og etser i halsen. Dette utsettes de første fuglene for i lang tid – inntil kontaineren er full av fugler.

De aller fleste av de millioner høner som “utrangeres” årlig, avlives med CO₂ på gården.²⁹⁷ Hønene som transporteres til slakteri blir tatt livet av med CO₂ eller utsettes for elektrisk vannbad.²⁹⁸ Ved elektrisk bedøvning i vannbad, henges fuglene levende opp etter beina, i en bøyle fra et transportbånd. Båndet fører fuglene til et strømførende vannbad, slik at hodet kommer oppi vannbadet. Deretter går båndet forbi en roterende kniv som kutter fuglenes hals – før kroppen går inn i ribbemaskinen. Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd påpeker at opphenging av fuglene etter beina kan gi dyrene smerte fordi “høns har mange smertereseptorer på den skjellkledte delen av beina som settes fast i metallbøylene”.²⁹⁹ Fuglene prøver å komme seg unna, får panikk og er ofte urolige. De prøver å løfte hodet slik at de unngår vannbadet – og de kan også “unngå den roterende kniven og havne levende i ribbemaskinen”.³⁰⁰ Men uansett om alt “går etter boka” og de panikkslagne fuglene er for utslitte til å unngå det elektriske vannet, dør de i redsel og smerte. Kjøttbransjen selv beskriver elektrisk vannbad som “metoden vurderes som problematisk for fuglene”, og CO₂-gassing som “ikke ideelt”.³⁰¹

Ved avliving av enkeltdyr i produksjon, er det tillatt å slå dyret i hodet for “bedøvelse”. For fugler opp til 5 kg skriver bransjeorganisasjonen Animalia,³⁰² “du bedøver enten ved å bruke et slagredskap (tang, fiskehammer, e.l.) eller ved å holde rundt dyret i ryggeleie for så å slå fuglens bakhode kontant mot en hard kant.” For fugler over 5 kg skriver bransjen at det “egentlig” ikke er lov å bedøve med slag, men at man for syke eller skadde dyr likevel kan “velge” å påberope seg nøddavliving, og derfor slå. Det stilles ikke noen spesifikke krav til metoder ved nøddavliving. Dermed er det i praksis ingen reelle krav til avliving av fugler, siden grunn for avliving av enkeltdyr i produksjon så godt som alltid er at dyrene er syke eller skadde. For fugler under 5 kg er det også tillatt at selve avlivingen er slag – altså at de bare slås i hjel, men det “anbefales ikke”. Ellers er det også lov å ta livet av dyr ved manuell nakkeknekk på fugler opp til 3 kg – man drar av halsen til dyret eller “alternativt kan “Rotasjonsmetoden” brukes, hvor du holder i hodet og svinger fuglen raskt og kontant rundt i en sirkelbevegelse til halsvirvlene nær hodet er skilt”. For fugler over 3 kg skal man bruke en maskin eller en tang til å knekke nakken. Det er tillatt å halshugge alle fugler i produksjon, og det er det som benyttes mest for enkeltfugler over 5 kg – bransjen skriver at “avliving ved halshugging bør utføres

²⁹² Webster AB, Fletcher DL. Reactions of laying hens and broilers to different gases used for stunning poultry. *Poult Sci.* 2001 Sep;80(9):1371-7. doi: 10.1093/ps/80.9.1371. PMID: 11558925.

²⁹³ Humane Slaughter Association (2005) Gas Killing of Chickens and Turkeys

²⁹⁴ Humane Slaughter Association (2023) Gas Killing of Chicks in Hatcheries

²⁹⁵ Bandara R, (2019) Assessment of Methods for On-Farm Euthanasia of Layer Chickens

²⁹⁶ Animalia (2014) Avliving av fjørfe

²⁹⁷ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

²⁹⁸ Animalia - Kjøttets tilstand 2018

²⁹⁹ St.meld nr. 12 (2002-2003)

³⁰⁰ St.meld nr. 12 (2002-2003)

³⁰¹ Kjøttets tilstand 2022

³⁰² Animalia (2014) Avliving av fjørfe

utenfor husdyrrommet siden andre dyr kan reagere på det". Men det er ingen regler som krever dette.

KALKUNER

Det var ca. 40 kalkunbesetninger som leverte ca. 926 000 dyr til slakt i 2022.³⁰³ I år 2000 var tallet ca. 750 000.³⁰⁴ Kalkuner holdes frittgående innendørs. Hønene blir slaktet etter rundt 87 dager med en slaktevekt på ca. 5,5 kg og hanene slaktes etter 130 dager med en slaktevekt på ca. 13,5 kg.³⁰⁵ Industrien omfatter også ca. 8000 "foreldre dyr" som legger eggene som føres opp til slakt.³⁰⁶ Problemene i kalkunindustrien er mange; kalkuner som brukes i kjøttproduksjon er avlet til å bli så store at de ikke kan utføre grunnleggende naturlig adferd. Driftsformen og den intensive avlen fører til at de utvikler sykdommer og skader. Avlsdyrene er ikke i stand til å pare seg selv og gjennomgår derfor stressende og smertefull håndtering i forbindelse med inseminering og sædtapping.

Innhold

- **Målsetninger fra forrige dyrevelferdsmelding**
- **NOAHs oppfordring**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
- **Sykdommer**
- **Lidelser for foreldre dyr**
 - **Sulteføring**
 - **Inseminering og sædtapping**
- **Avliving og transport**

Målsetninger for slaktekylling fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd:

- Gjennom internasjonalt arbeid, fremme avlsmål i den internasjonale fjørfeavlen som bedrer velferden for dyrene.
- Gjennomgang av regelverket for slaktekylling og kalkun med tanke på reduksjon av tettheten i forhold til dagens nivå.

NOAHs oppfordring:

- Utfasing av kalkunindustrien, da denne produksjonen medfører alvorlige lidelser i strid med dyrevelferdsloven
- Arealkravene og miljø skal samsvare med artens biologiske adferdsbehov. Dagens arealkrav strider mot lovens intensjon. Fugler skal ikke holdes i et stimulifattig miljø, der de ikke har tilgang til normal sosial adferd.
- Alle dyr skal ha lovfestet tilgang til utearealer.
- Som strakstiltak; følge opp mål fra forrige dyrevelferdsmelding ved å:
 - Redusere tillatt dyretetthet og innføre arealkrav tilpasset dyrenes biologiske behov.
 - Forby de rasene som på grunn av ekstremavl bl.a. ikke kan vagle seg, fly, pare seg naturlig eller er utsatt for "flipover" som kyllinger.
- Forby bedøving med elektrisk vannbad. Forby bedøving med CO₂.
- Forby den forlengede transporten av nyklekkede fugler.
- Forby bæring av fugler etter beina.
- Forby kunstig inseminering, da dette er en smertefull prosess for kalkun som de utsettes for gjentatte ganger. NOAH ser dette som brudd på loven.

Biologi og behov

Kalkuner stammer fra villkalkunen i Nord-Amerika.³⁰⁷ Kalkuner lever i og har behov for tett skog. Ulike kalkunarter kan foretrekke ulike typer trær og busker, men det er aller viktigst for kalkunene at det er

³⁰³ Veterinærinstituttet - Dyrehelserapporten 2022

³⁰⁴ St.meld. 12. (2002-2003)

³⁰⁵ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

³⁰⁶ Fjørfe nr. 3 (2020)

³⁰⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

stor variasjon innenfor leveområdet deres. Alle kalkuner må ha tett buskvegetasjon på ca. en halvmeters høyde i området sitt, og store sove-trær – hvor grenene må være rette og sterke, minst 0,3 m i diameter og en halvmeters avstand fra hverandre.³⁰⁸ Store, gamle furutrær og eiketrær er perfekte for dette formålet. Kalkunene liker også at det er elver eller innsjøer, fjellandskap og åpne enger i habitatet deres.³⁰⁹ Et passende kjernehabitat for en flokk er typisk 0,8 - 4 kvadratkilometer i størrelse. Fuglene skifter område med årstidene, og kan bevege seg 80 kilometer fra sommer- til vinterområde.³¹⁰

Fuglene lever i flokker og er svært sosiale. De gjør alle aktiviteter sammen, og holder hele tiden kontakten med flokkmedlemmer ved hjelp av ulike rop når de har spredd seg ut over et større område på for eksempel matsøk. De starter dagen ved daggry, og leter etter mat.³¹¹ Fuglene spiser mange ulike planter, frø, frukt, røtter, nøtter og ulike insekter³¹² – og skrapet i jorda med føttene etter bestemte mønstre, slik som andre hønsefugler, for å undersøke og saumfare et område. På vinteren kan de skrape igjennom 15 cm snø for å finne mat i jorda.³¹³ Opptil 50% av deres våkne tid beveger de seg rundt, undersøker og spiser. Nebbet har mange nervetråder, og de bruker det derfor vel så mye til å undersøke omgivelsene, som å spise og hakke.³¹⁴ Unge kalkunkyllinger er nysgjerrige og hakker på det meste for å undersøke og bli kjent med omgivelsene.³¹⁵ Midt på dagen hviler de seg, renser fjærene sine og sandbader – dette er også en viktig sosial aktivitet.³¹⁶

Unge kalkuner leker også – man kan se at de bryter ut i spontan, ivrig løping og hopping. Kalkuner bruker miljøet sitt fullt ut – de vader i innsjøer, svømmer, går med en hastighet på 5 km/time, løper med en hurtighet på 30 km/time³¹⁷, og flyr med en hurtighet på 80 km/time. De har god hørsel og utmerket syn – og er raske til å oppdage og unngå farer.³¹⁸ Mot grålysningen er de igjen aktive med å samle mat og bevege seg rundt i området sitt. Det hender også at kalkuner jakter – for eksempel på krypdyr.³¹⁹ De er mest aktive med matsøket et par timer morgen og kveld, mens resten av tiden er generell utforskning.³²⁰ På natten er det essensielt for dem å kunne sitte på kraftige grener i store trær egnet for soving. Fuglene føler seg da trygge for predatorer, og sover sammen oppe i trærne.³²¹ Om vinteren kan de tilbringe mye mer tid oppe i trærne og sove seg gjennom snøstormer.³²²

Kalkunsamfunnet har en helt spesiell sosial organisering. Voksne hanner er organisert i brødrflokker som holder sammen hele livet, og er svært lojale mot hverandre. De er opptil 20 individer i en slik søskenflokk – for de kan utgjøre unger fra ulike biologiske søskenflokker som har slått seg sammen i løpet av de første ukene etter klekking.³²³ De ulike mindre brødrflokkene slår seg sammen til større ansamlinger av hann-flokker. Kalkunene har en klar sosial orden seg imellom i brødrflokkene som de kommer frem til ved "kamper" hvor de viser seg frem etter spesifikke ritualer, men som sjelden fører til skader. Kampen ender ofte med at den som gir seg springer litt unna. Innenfor brødrflokken er det bare helt i begynnelsen som de unge sloss – samholdet er deretter sterkt resten av livet.³²⁴ Men når de samler seg til større flokker om høsten har de også ritualiserte kamper familiene imellom, og

³⁰⁸ https://www.nrcs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/nrcs143_009939.pdf

³⁰⁹ https://www.nrcs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/nrcs143_009939.pdf

³¹⁰ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³¹¹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³¹² <https://www.dec.ny.gov/animals/7062.html>

³¹³ <https://www.dec.ny.gov/animals/7062.html>

³¹⁴ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³¹⁵ D. S. Mills & Jeremy N. Marchant-Forde (2010), "The encyclopedia of applied animal behaviour and welfare", CABI Publishing.

³¹⁶ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³¹⁷ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³¹⁸ <https://www.dec.ny.gov/animals/56101.html>

³¹⁹ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³²⁰ <https://www.dec.ny.gov/animals/56101.html>

³²¹ Vitenskapskomiteen for mattrygghet (2016), "Risk assessment on welfare in turkeys Opinion of the Panel on Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety", ISBN:978-82-8259-192-8.

³²² New York State Department of Environmental Conservation, "Wild Turkey", dato lest 05.04.2023.

³²³ Scientific American, "Nothing To Gobble At: Social Cognition in Turkeys", 27.11.2013.

³²⁴ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

når alle har målt seg mot hverandre er flokken en stabil samling av fugler hvor alle kjenner hverandre og vet hvilken familie de ulike kommer fra.³²⁵ Unge brødre-flokker vil gjerne slå seg sammen med flokker hvor det er eldre fugler, men blir ofte værende i grupper med mange unge fugler – siden de eldre hannene heller velger å slå seg sammen med andre erfarne hannfugler.³²⁶

Hunnkalkuner oppholder seg i små flokker med sine egne kyllinger fra og med klekking og utover høsten, men helst slår to eller flere mødre seg sammen og får et felles ungekull. Når hannkyllingene har formet en egen søskenflokk på høsten, blir flokken med hunnkalkuner bestående av noen mødre og deres døtre frem til neste vår. Hunnkalkuner som ikke får unger slår seg sammen i egne flokker fra vår til vår. Om høsten slår også flere hunn-flokker seg sammen til store ansamlinger av unge og voksne hunnkalkuner.³²⁷ I motsetning til hannflokkene kjemper ikke familieflokkene mot hverandre om status, men de ulike individuelle hunnkalkunene har et individuelt avklart forhold til andre individer både i kjerne-flokken og stor-flokken. Disse status-strukturene er livslange, og gjør flokken stabil.³²⁸ Det gjør også medlemmene av en flokk tett knyttet sammen, siden alle kjenner hverandre individuelt.³²⁹ Slike stor-flokker kan være på flere hundre individer.³³⁰ Både hann- og hunnflokker kan være fiendtlig innstilt til fremmede kalkuner.

Tidlig på våren, februar-mars, begynner paringssesongen. For kalkuner er dette en forseggjort affære som ligner mye på "orrflugspill".³³¹ Hannkalkunene som holder sammen i store flokker om vinteren begynner nå å vise seg frem for hverandre i "spill" - forseggjorte danser med utspiling av fjær, spesifikke trinn og bevegelser, vibrering med fjærende, endring av farge i huden og spesielle lyder.³³² De har ulike fremvisningsområder. Hit kommer hunnene. Hunner som ikke er interessert i paring, unngår å oppsøke hannene. Hunner som er interessert går rundt på spill-plassen og observerer. Hvis en hann ønsker å oppvarte en bestemt hunnfugl legger han forsiktig vingen over ryggen hennes. Hvis hun da viser interesse, begynner de sammen en dans som også er forseggjort og etter bestemte mønstre. En hann kan pare seg med flere hunner, og også ha kontroll over flere spill-plasser.³³³ Mange av hannkalkunene driver derfor bare med fremvisning overfor hverandre, uten å pare seg.³³⁴

Når hunnkalkunene skal legge egg går de for seg selv og finner et egnet sted. Det er svært viktig hvordan landskapet ser ut der det skal bygges reir – og ulike under-arter har ulike preferanser for tre- og busksorter. Reiret er en grop som graves på bakken. Ved kantene av gropen må det være vegetasjon med insekter slik at ungene kan begynne å plukke insekter rett etter at de er klekket. Reiret bygges ved stammen til et stort tre, og det må være tett buskvegetasjon rett under treet, som skjuler reiret.³³⁵ Hunnen legger ca. 10 egg i en periode på to uker, og ruger dem i 28 dager. Ungene klekkes i mai-juni.³³⁶ Hvis hunnen går fra reiret dekker hun eggene med blader for å gjemme dem.³³⁷ Moren leder ungflokken inn i tett gressland og buskvegetasjon slik at de kan spise insekter. De første 3 ukene etter fødselen sover moren og kyllingene sammen på bakken. Da er de svært følsomme for rovdyr, og de sover inntil store trær med tette busker under. Fra de er 3 uker er fugleungene blitt flinke til å fly, og sover sammen med moren oppe i trærne.³³⁸

³²⁵ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³²⁶ Scientific American, "The Social Order of Turkeys", 01.06.1971.

³²⁷ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³²⁸ All About Birds.org, "Wild Turkey", dato lest 05.04.2023.

³²⁹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³³⁰ Vitenskapskomiteen for mattrygghet (2016), "Risk assessment on welfare in turkeys Opinion of the Panel on Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety", ISBN:978-82-8259-192-8.

³³¹ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

³³² Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³³³ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³³⁴ Scientific American, "The Social Order of Turkeys", 01.06.1971.

³³⁵ https://www.nrcs.usda.gov/Internet/FSE_DOCUMENTS/nrcs143_009939.pdf

³³⁶ New York State Department of Environmental Conservation, "Wild Turkey", dato lest 05.04.2023.

³³⁷ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³³⁸ New York State Department of Environmental Conservation, "Wild Turkey", dato lest 05.04.2023.

Kyllingene er helt avhengig av moren for å lære å spise og drikke – og når først noen i kullet er i gang, lærer de også av hverandre. I fangenskap hender det at kyllinger dør fordi de ikke har en mor som oppmuntrer dem til å spise. Moren lærer ungene forskjell på ulike typer mat og andre viktige ting ved miljøet, ved hjelp av ulike lyder.³³⁹ Ungene i et kull blir svært knyttet til hverandre og til moren. Mor og unger kommuniserer allerede i egget, slik som hos høner. Moren bruker stemmen hele tiden, til å holde flokken samlet, fortelle om egnet mat – og ikke minst varsle om farer. Kalkunmorens lyder for fare skiller mellom predatorer på bakken og rovfugler og forteller om retning og distanse på faren. Kyllingene reagerer ulikt på de ulike betegnelse – og fryser, gjemmer seg, løper eller flyr alt ettersom hva som er riktig. Den første tiden er ikke kyllingene kjent med eller redd for ulike rovdyr selv – de må læres av morens lyder hva som er farlig og ikke. Moren forsvarer ungene tappert – hun hveser, hopper mot inntrengere og utviser annen aggressiv adferd. Hvis det ikke hjelper, setter hun seg helt stille med vingene over kyllingene og gjemmer dem, mens hun forsvarer dem. Hun kan også – slik noen arter av småfugler – late som hun har skadet en vinge eller bein, og avlede rovdyrs oppmerksomhet fra ungene.³⁴⁰

Det hender at to eller flere hunner velger å legge egg i samme reir, og samarbeide om ungeoppdragelsen.³⁴¹ To eller flere mødre med ungeflokker kan også slå seg sammen utover sommeren, og opptre som en fast familieflokk.³⁴² I løpet av de første 6 ukene kan også unger på eget initiativ oppsøke og slutte seg til en annen flokk unger. Dette skjer særlig hvis det bare er en unge igjen i en flokk på grunn av rovdyrangrep. I disse situasjonene følger gjerne ungenes egen mor inn i den nye flokken og hjelper til å ta vare på hele kullet. Men det hender også at mødrene ikke går sammen, og at den ene ungen adopteres av den nye moren, og den biologiske moren blir uten kyllinger og heller slutter seg til en flokk med hunnfugler uten unger. Når kyllingene blir ca. 3 måneder begynner begge kjønn å måle krefter med hverandre, seg imellom. Hannkyllingene gjør dette mest mellom 3-5 måneder, og så er de ferdig gjort opp – for livet. Kyllingene blir i søskenflokken til de er et halvt år – da former brødrene sin egen flokk.³⁴³ Hunnkyllingene blir med mødrene/moren sin gjennom vinteren, og til paringslekene begynner igjen tidlig neste vår.³⁴⁴ Kalkuner i det fri kan leve til de er 10 år gamle.³⁴⁵

Kognitive evner

De seneste årene har etologisk forskning på fugler vist stadig tydeligere at deres bevissthet, følelser og kognitive evner er like avanserte som for eksempel primaters.³⁴⁶ Murray Shanahan, professor i kognitiv vitenskap ved Imperial College London, uttaler: "Fugler har utviklet seg separat fra pattedyr i 300 millioner år, så det er ikke rart at hjernen til en fugl ser annerledes ut under mikroskopet. Likevel har fugler vist seg å være bemerkelsesverdig intelligente på samme vis som mennesker og aper."³⁴⁷

Kalkuner kommuniserer med hverandre med en rekke ulike lyder. De er blant de mest "pratsomme" fuglene, og bruker stemmen til å uttrykke mange ulike intensjoner.³⁴⁸ De kommuniserer med kompliserte lydsammensetninger, berøring og ikke minst visuelle signaler – som kan bli innfløkte oppvisninger.³⁴⁹ Vokabularet deres er stort, og man har hittil identifisert 28 ulike rop og lyder som er hørbare for mennesker, der hver lyd har forskjellige meninger som kan brukes i ulike situasjoner.³⁵⁰

³³⁹ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³⁴⁰ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³⁴¹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³⁴² New York State Department of Environmental Conservation, "Wild Turkey", dato lest 05.04.2023.

³⁴³ Scientific American, "The Social Order of Turkeys", 01.06.1971.

³⁴⁴ J. McCullough (2001), "Meleagris gallopavo", Animal Diversity Web.

https://animaldiversity.org/accounts/Meleagris_gallopavo/

³⁴⁵ <http://www.poultryhub.org/species/commercial-poultry/turkey/>

³⁴⁶ Scientific American, "The Startling Intelligence of the common Chicken", 1.02.2014; J. Ackerman (2017), "The Genius of Birds", Penguin Books.

³⁴⁷ Science Daily, "Bird brain? Birds and humans have similar brain wiring", 17.07.2013.

³⁴⁸ Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³⁴⁹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³⁵⁰ <https://www.nwtf.org/hunt/wild-turkey-basics/behavior>

Kalkuner er hønsefugler og innehar hele reportaret av typisk adferd og evner som hønsefugler har.³⁵¹ Men kalkuner har i mindre grad enn høner vært gjenstand for spesifikke studier på kognitive evner. En grunn til det, kan være at de er vanskeligere å holde i fangenskap (og mye av den etologiske forskningen på husdyr foregår dessverre i fangenskap). Mange forsøk på dyrs og fuglers evner foregår ved menneskeskapte tester, hvor dyrene først må trenes til å forstå hva mennesker vil, for at de så skal kunne vise forskerne hva de forstår. Kalkuner er imidlertid vanskeligere å trene – hvis de er alene. Et svært viktig moment for kalkuner er å lære av moren og søsknene, de må derfor trenes sammen med andre kalkuner og må synes at treningen er meningsfylt.³⁵²

Imidlertid gjelder mye de samme betraktningene for alle hønsefugler når det gjelder kognitiv etologi. I 2017 publiserte magasinet "Animal Cognition" en samleartikkel som konkluderer med at hønsefugler "har evne til tallforståelse; viser selvkontroll og selvbedømmelse, noe som er grunnlag for selvbevissthet; kommuniserer på komplekse måter som indikerer at de er i stand til å ta andres perspektiv; har kapasitet til å resonnerer og dra logiske slutninger på nivå med 7-år gamle barn; har begrep om tidsintervaller og forventning om fremtidige hendelser; har sofistikert sosial adferd; viser evne til sosial manipulasjon og kompleks sosial læring på lignende måter som mennesker; har komplekse negative og positive følelser og viser evne til empati."³⁵³

I 2018 kom en annen oppsummerende artikkel om hønsefuglers adferd og evner, publisert i magasinet "Behavioural Science": "Vi har her vurdert hønsefuglers sansevner, sosiale og seksuelle adferd, personlighet, følelsesmessige tilstander og kognitive evner (...) Noen av disse evnene overgår de som mennesker har (...) hønsefugler viser et bredt spekter av imponerende kognitive evner."³⁵⁴

Kalkuner lever i og foretrekker svært varierte miljøer med mange typer landskaper, og har helt spesifikke preferanser mellom tresorter, planter og miljø for sine ulike gjøremål gjennom året. De er ekstraordinært vokale dyr, og bruker og forstår fra tidlig alder en mengde lydssignaler og kombinasjon av disse.³⁵⁵ I tillegg har de en uvanlig kompleks sosial struktur – med tette forhold til ulike individer som varer livet ut, og evne til å gjenkjenne og kategorisere individer i store flokk-samfunn, bestående av ulike familier. De er også fleksible og kan velge flere ulike sosiale sammensetninger for å oppdra ungene sine. Alt dette krever både et bredt spekter av følelser, god hukommelse, evne til problemløsning og andre former for intelligens.

Driftsform

Kalkunkyllinger kjøpes inn daggamle fra klekkerier. Eggene ruges i rugemaskiner hvor de ligger tett i tett i gitterkasser av plast i et hyllesystem. Så fort kalkunkyllingene har klekket blir de kjønnssortert på samme måte som kyllinger i eggindustrien. Spesieltrente kyllingsorterere håndterer dem svært raskt og kaster hunnkyllinger til ett bånd, og hannkyllinger til et annet.³⁵⁶ De pakkes deretter i kasser og sendes til gården som fører opp kalkuner til slakt. Det er lov å transportere kyllinger som er under 2 døgn gamle uten mat og vann i 24 timer.³⁵⁷

Kalkunkyllingene er utsatt for en rekke problemer allerede som små. Fra naturens side er de helt avhengige av moren – også for å lære å spise og drikke. Selv om de fleste kyllingene ser på hverandre og lærer seg dette selv fort nok til å overleve, vil noen også risikere å dø fordi de ikke har moren til stede som kan oppmuntre dem til å spise.³⁵⁸ Den første tiden må sagflisen på gulvet i

³⁵¹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³⁵² Penny Hawkins *et al.* (2001), "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", *Laboratory Animals* 35 (1).

³⁵³ Lori Marino (2017), "Thinking chickens: a review of cognition, emotion, and behavior in the domestic chicken", *Anim Cogn* 20, 127–147. <https://doi.org/10.1007/s10071-016-1064-4>

³⁵⁴ Laura Garnham & Hanne Løvlie (2018). "Sophisticated Fowl: The Complex Behaviour and Cognitive Skills of Chickens and Red Junglefowl", *Behavioural Sciences* 8(13).

³⁵⁵ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

³⁵⁶ Fjørfe nr. 6 (2021) Kalkunproduksjon, foreldredyr og rugeri

³⁵⁷ Forskrift om næringsmessig transport av dyr

³⁵⁸ Ingvar Ekesbo og Stefan Gunnarson, "Farm Animal Behaviour, 2nd Edition", 2018, CABI Publishing

kalkunbygningen være "jevnt", for å redusere risikoen for "flipover" - at kyllingene faller på ryggen og dør. Vitenskapskomiteen skriver at "flipover" forårsakes av ujevnt underlag.³⁵⁹ Men ville kalkunkyllinger passes på av moren i reiret den første dagen, og klarer deretter utmerket å bevege seg på variert skogsunderlag. Kalkunkyllinger i industrien har imidlertid svake bein og store mager, og det er vanskelig for dem å rette seg opp. De faller på ryggen, padler med beina i været og skriker i panikk og dør om ingen snur på dem. Noen kyllinger viser også nevrologiske balanseforstyrrelser og faller gjentatte ganger.³⁶⁰

Kalkuner lever tusenvis tett i tett i samme låvebygning, uten frisk luft eller naturlig lys, på samme måte som broilerkyllinger. Det er bare sagflis på gulvet og dette blir raskt blandet med urin, avføring og matrester; og består mot slutten av perioden først og fremst av fuglenes ekskrementer.³⁶¹ Hannene og hunnene holdes atskilt med lave bingevegger, men i samme rom. I 2019 produserte en typisk norsk kalkunfarm ca. 20 000 dyr i året.³⁶²

Kalkunene blir enda tyngre og lever lengre med sine unaturlige kropper enn det de fleste broilerkyllinger gjør. Vitenskapskomiteen uttalte i 2016 at "kalkunproduksjon i Norge under dagens regelverk gjør det vanskelig å tilfredsstille alle fysiologiske og adferdsmessige behov hos kalkuner."³⁶³ Mattilsynet har uttalt: "våre inspektører melder om store dyrevelferdsutfordringer ved dagens driftsformer, til tross for at produsentene i stor grad overholder gjeldende særlige krav for denne arten."³⁶⁴

Kravene for arten er imidlertid meget sparsomme. Det er krav til "kapasitet for luftskifte" og at produsenter må registrere tråputeskader og ha en veterinæravtale. Dette utgjør dyrevelferdsprogrammet.³⁶⁵ Det er lov til å ha 38 kilo kalkuner per kvadratmeter når fuglene er under 7 kg, og 44 kilo per kvadratmeter når de er over 7 kg.³⁶⁶ Dette betyr 5-6 fugler per m² når fuglene er ca. 7 kg. På grunn av den høye vekten er kalkunene rent fysisk ute av stand til å utøve mye av sin naturlige adferd: Ville kalkuner flyr bra og bruker vingene bl.a. for å komme seg unna farer, men industri-kalkuner klarer ikke å fly. De prøver likevel når de blir redde, og det fører til frustrasjon og panikk når de merker at de ikke kan komme seg unna. De er heller ikke i stand til å pare seg naturlig, og blir derfor inseminert i industrien.³⁶⁷ Det er også flere typer naturlig adferd som kalkunene ikke har mulighet til å utføre på grunn av kombinasjonen av uegnet miljø og uegnet fysiologi, og som man derfor ikke ser hos kalkuner i industri. Kalkuner undersøker omgivelsene og leter etter mat på en bestemt måte, hvor graving og skraping i jorda med føttene er viktig. Ville kalkuner kan bruke 50% av dagen på dette. Om man heller korn i strøet, kan man se bruddstykker av adferden hos kalkuner i industrien, men omtrent aldri slik de gjør det i naturen. Men hvis kalkunene får tilgang til natur, kan man likevel se at de utfører sin naturlige adferd.³⁶⁸ Den naturlige adferden blir undertrykt fordi miljøet de lever i er feil, men trolig også på grunn av vekten.

En annen viktig adferd som kalkuner i det fri bedriver hver dag som en viktig sosial aktivitet er sandbading.³⁶⁹ I industrien ser man sjelden at kalkuner strøbader – eller man ser bare avbrutte deler

³⁵⁹ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁶⁰ Noble DO, Nestor KE, Polley CR. Factors influencing early poult flip-overs in experimental populations of turkeys. *Poult Sci.* 1999 Feb;78(2):178-81. doi: 10.1093/ps/78.2.178. PMID: 10051028.

³⁶¹ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁶² Fjørfe nr. 5 (2020)

³⁶³ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁶⁴ Mattilsynet 16.02.2016 Oppdrag til Vitenskapskomiteen for mattrygghet (VKM) Risikovurdering av velferd hos kalkun/Risk assessment on welfare in turkeys

³⁶⁵ Forskrift om hold av høns og kalkun

³⁶⁶ Forskrift om hold av høns og kalkun § 36

³⁶⁷ Ingvar Ekesbo og Stefan Gunnarson, "Farm Animal Behaviour, 2nd Edition", 2018, CABI Publishing

³⁶⁸ Ibid.

³⁶⁹ Ibid.

av adferden. Og de brukte heller ikke strøbad i forsøk.³⁷⁰ Men de samme kalkunene viser et sterkt ønske om å sandbade så fort miljøet og sosiale forhold legges til rette for det.³⁷¹ Dette viser at miljøet er så uegnet at det effektivt undertrykker en adferd som er svært viktig for fuglene. Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd hevdet at kalkunene har "mistet" rugelysten.³⁷² Dette er imidlertid feil – til tross for at ingenting i avlskalkunenes miljø ligger til rette for å bygge rede eller ruge på egg, hender det at hunnene prøver å ruge og "holder på eggene". Siden eggene skal tas fra mødrene og puttes i inkubatorer, forhindrer man dette ved å sette kalkunene i trange binger uten mulighet til å ligge på rede.³⁷³ Videre er det viktig for fuglene å komme seg unna farer om natten, og de vagler seg derfor i trær. Det tar ikke lang tid før kalkuner i industrien lar være å bruke vaglepinner i forsøk. Det er ikke fordi de ikke lenger føler behov for det, men fordi de er for tunge til å klare det.³⁷⁴

Man har plassert kalkunene i et miljø som, ifølge Vitenskapskomiteen, "fremstår svært fattig ut i fra dyrets perspektiv"³⁷⁵, kombinert med at man har avlet dem til en størrelse som hindrer dem i adferd som er viktig for dem. Som den forrige stortingsmeldingen også påpeker "forhindres dyrenes mulighet for fri bevegelse og normal sosial atferd".³⁷⁶

Vitenskapskomiteen har i sin risikovurdering fra 2016, kommet med omfattende kritikk av kalkunoppdrett: Fuglene har "utilstrekkelig plass for å imøtekomme basale behov for bevegelse, hvile og søvn, og for å unngå konflikter", "dyretettheten er uegnet", de har "stimulifattig miljø uten noen berikelse", og det er problemer med "lave temperaturer for unge kalkuner, dårlig kvalitet på fôr eller drikkevann, svikt i tilførselen av drikkevann". Kalkuner har et vidt spekter av bevegelsesmønstre som de trenger å utføre – i industrien kan de stort sett bare stå, så vidt gå, og spise.³⁷⁷ På grunn av den tunge vekten har industrikalkunene en tendens til å ville ligge mye mer enn det som er naturlig – opp til 60% av dagen.³⁷⁸ Imidlertid blir de stadig forstyrret av andre fugler og får ikke hvile slik de har behov for, på grunn av tettheten.³⁷⁹ Det største problemet er ifølge Vitenskapskomiteen, underlaget som fuglene lever på – strøet blir etter hvert erstattet av urin og avføring, og dette må fuglene stå og ligge i: "fuktig strø utgjør en høy risiko for kalkuners velferd, fordi dette medfører sår og skader på tråputer og på bryst. Slike hudskader er utbredt i norsk kalkunproduksjon."³⁸⁰ Det er tillatt å holde kalkuner på spaltegulv av for eksempel metall eller plast for at avføring skal forsvinne.³⁸¹ Men dette er også ubehagelig for fuglene å stå på, og er "ikke anbefalt". Et gulv dekket av avføring leder også til andre problemer. "Høye nivåer av støv, ammoniakk og andre skadelige gasser" er en fare for kalkunene, ifølge Vitenskapskomiteen. Luftveissykdommer er hyppige, men før det har gått så langt er det svært ubehagelig for fuglene: Fugler er minst like følsomme for ammoniakk som mennesker, og det irriterer slimhinnene i hals, nese og øyne. Andre skadelige gasser oppstår også fra avføringen. Norske regler har ingen grenseverdier for de ulike skadelige gassene.³⁸²

Et annet problem for fuglene er lysmanipulasjon. Vitenskapskomiteen skriver at "uegnet belysning (inkludert naturlig lys) resulterer i fjærhacking og kannibalisme. Uegnet lys/mørke-syklus gir

³⁷⁰ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁷¹ P. Hawkins et al, Joint Working Group on Refinement, "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", in *Laboratory Animals* (2001) 35 (Suppl. 1)

³⁷² St.meld. nr. 12 (2002-2003)

³⁷³ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁷⁴ P. Hawkins et al, Joint Working Group on Refinement, "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", in *Laboratory Animals* (2001) 35 (Suppl. 1)

³⁷⁵ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁷⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

³⁷⁷ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁷⁸ Ingvar Ekesbo og Stefan Gunnarson, "Farm Animal Behaviour, 2nd Edition", 2018, CABI Publishing

³⁷⁹ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁸⁰ Ibid.

³⁸¹ Ibid.

³⁸² Ibid.

problemer med bevegelse.”³⁸³ Dette betyr i klartekst følgende: Det er fullstendig unaturlig for kalkuner å være stuet sammen tusenvis på trang plass. Fuglene har i det fri en komplisert sosial struktur hvor søskenflokker holder sammen for livet og er nært knyttet til hverandre, men hvor de også slår seg sammen med andre flokker og holder sammen i større grupper.³⁸⁴ Alle individer kjenner hverandre i disse flokkene. Innenfor familieflokken så vel som mellom familiene har fuglene ved hjelp av ritualiserte styrkemålinger med hverandre skapt et stabilt sosialt system som varer livet ut. Når ungfuglene måler seg mot hverandre, påfører de hverandre sjelden skader og de kjemper aldri til døden – kampen avsluttes av at den ene trekker seg unna og vinneren faller til ro.³⁸⁵ Men med omgivelser som er så i strid med fuglenes behov som tilfellet er i industrien, reagerer de med stress, redsel og total kollaps i sosial adferd. De hakker på hverandre stereotyp og kan drepe hverandre med lysstyrker helt ned i 1 lux³⁸⁶ – helt motsatt av den disiplinerte og milde oppførselen de har innenfor flokken i det fri. For å unngå stereotyp haking, holdes fuglene konstant i halvmørke med lysstyrke langt under det kalkunene trenger når de er våkne – fra 1-5 lux.^{387 388} Om natten foretrekker kalkunene – naturlig nok - mørke. Men i kalkunoppdrett kan fuglene reagere med sterk redsel og klumpe seg sammen til mange dør av kvalning, dersom lyset skrur helt av – derfor har noen lys med 1 lux på hele tiden.³⁸⁹ Dyrenes adferd vitner om at de er konstant stresset, redde og forvirrede i det miljøet industrien tilbyr dem. Panikkreaksjoner og skadelig haking regnes som de viktigste atferdsproblemene.³⁹⁰

Lidelser for foreldre dyr

Såkalt "foreldre dyr", som produserer egg til utruging for de ulike produksjonene, lever i egne anlegg – disse blir importert som daggamle kyllinger fra Storbritannia.³⁹¹ Foreldrefuglene står i produksjon lenger enn slaktekalkunene, i ca. 56 uker.³⁹² Avlskalkunene har de samme problemene som fugleungene som avles til slakt – men de lever lenger i det dårlige miljøet og blir tyngre. I tillegg utsettes de for en annen form for håndtering siden fuglene ikke kan pare seg naturlig på grunn av vekten: Kunstig sædtapping og inseminering. Kunstig inseminering av hunnkalkunene foregår ved at hver hunn fugl først fanges inn, noe som skaper stress. Det hender at kalkunen "må dras" bortover gulvet for å transporteres. Ved inseminasjonsstedet holdes fuglen fast – med eller uten en mekanisk "holder" som låser beina hennes. Fuglen kjemper for å komme løs og kan skade seg. Så presses buken hennes slik at kjønnsåpningen blottlegges, og det stikkes inn et plastrør. Dette fører til smerte, ulike grader av skader på slimhinnen og blødninger. Hunnkalkunene utsettes for dette en gang i uken (to ganger i uken i begynnelsen) i hele eggproduksjonsperioden som varer i 24 uker. I naturlig tilstand parer hunnkalkunen seg bare noen få ganger på våren – og gjør det selvsagt etter eget ønske. Den kontinuerlige påtvungne inseminasjonen vil være en stor belastning og direkte vondt for fuglene.³⁹³

Hannkalkunene blir også fanget inn ukentlig, eventuelt dratt til "sædtappings"-plassen, og blir holdt fast med makt – eller ved hjelp av maskin. Sædtapping foregår ved manipulasjon av hannens kjønnsåpning, og skaper friksjon mot slimhinnen slik at også denne prosessen fører til blødninger. Studier viste at slimhinnen ble normal igjen etter 3 dager. Åpenbart er dette også smertefullt for hannfuglen.³⁹⁴ Siden fuglers kjønnsåpning også er utførselssted for både urin og avføring

³⁸³ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁸⁴ Ibid

³⁸⁵ Ibid.

³⁸⁶ Ibid.

³⁸⁷ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁸⁸ St.meld. nr.12 (2002-2003)

³⁸⁹ Ibid.

³⁹⁰ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

³⁹¹ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

³⁹² Fjørfe nr. 3 (2020) Dyrevelferdsprogram for foreldre dyr, slaktekylling og kalkun

³⁹³ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁹⁴ Ibid.

("kloakken"), fastes fuglene 6 timer før prosedyren både for hunn og hann. Dette påfører fuglene stress, og kan føre til slossing når de får tilgang til mat igjen.³⁹⁵

Fysiske lidelser

Norske kalkuner kjøpes fra Aviagen, det samme firmaet som leverer kalkuner til resten av Europa – og helseproblemene de har er i stor grad felles. I Norge brukes to raser – "BUT10" og "Nicholas 300".³⁹⁶ Voksenvekt på 10 kg for hunner og 20 kilo for hanner er dobbelt så tungt som det voksne ville kalkuner er.³⁹⁷ Kalkuner har lignende helseproblemer som slaktekyllinger – ulike lidelser som skyldes den hurtige veksten: Hjerter- og karsystemet, skjelettet og senene utvikles ikke i samsvar med kroppsstørrelsen.³⁹⁸ Dette fører til smerter i beina, halthet og sirkulasjonsforstyrrelser.

I 2022 døde ca. 5% av kalkunene, dvs. ca. 46 000 individer, mens de var i produksjon. I tillegg ble 2,7% kassert på slakteriet pga. sykdom og skade.³⁹⁹ Ifølge Mattilsynet er det særlig utbredt i kalkunindustrien med "sviskader på tråputer, fremtunge dyr med skader på brystet, samt problemer med luftkvalitet, strøkkvalitet og manglende rutiner for å ivareta syke og skadde dyr".⁴⁰⁰ Vitenskapskomiteen rapporterer at nesten 40 prosent av kalkuner hadde alvorlige skader på tråputer.⁴⁰¹ Vitenskapskomiteen konkluderer i sin risikovurdering at "fuktig strø utgjør en høy risiko for kalkuners velferd, fordi dette medfører sår og skader på tråputer og på bryst. Slike hudskader er utbredt i norsk kalkunproduksjon".⁴⁰²

Mattilsynet opplyser videre at næringen selv mener "de mest utbredte helseproblemene hos kalkun luftsekkproblemer (ulike stadier av betennelsestilstand i luftsekkene) og brystblemmer". Videre melder Mattilsynet at det er vanlig å se "halthet som følge av leddproblemer/skjevstillinger og tarm sykdommen nekrotiserende enteritt. Anslagsvis 1/5 av kalkunflokkene behandles med antibiotika mot denne sykdommen." Konsekvensene av adferdsproblemer som stereotyp fjærhakking og panikkreaksjoner, gir nødvendigvis også fysiske lidelser. Fuglene får skader, og kan dø av å hakkes i hjel. De kan også bli klemt i hjel eller få store skader ved å bli tråkket ned av andre fugler ved panikkutbrudd.⁴⁰³ Kalkuner kan utvikle øyelidelser på grunn av den konstante svake belysningen de utsettes for.⁴⁰⁴ Netthinnen på øynene kan løsne, eller øyeeplet kan svulme opp, noe som fører til blindhet.⁴⁰⁵

Når dyr er syke skal de egentlig settes i egen berge for å kunne få ekstra tilsyn, men Vitenskapskomiteen mener at det å sette syke dyr i egen berge bidrar til mer lidelse fordi det trengs mer oppmerksomhet og oppfølging av de syke dyrene, noe som Vitenskapskomiteen tydeligvis ikke forventer at produsentene vil gjøre. Dessuten reagerer kalkuner svært dårlig på å bli isolert.⁴⁰⁶ Kalkuner blir ikke behandlet individuelt for sykdom. Som bransjen selv uttrykker det: "Hos fjørfe er det lite grunnlag for å stille individuelle sykdomsdiagnoser på levende dyr."⁴⁰⁷ De dør i produksjon

³⁹⁵ Ibid.

³⁹⁶ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

³⁹⁷ PBS Nature (2021), Wild Turkey Fact Sheet

³⁹⁸ St.meld. nr. 12 (2002-2003) s. 91

³⁹⁹ Animalia - Kjøttets tilstand 2012

⁴⁰⁰ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

⁴⁰¹ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

⁴⁰² Ibid.

⁴⁰³ Mattilsynet 16.02.2016 Oppdrag til Vitenskapskomiteen for mattrygghet (VKM) Risikovurdering av velferd hos kalkun/Risk assessment on welfare in turkeys

⁴⁰⁴ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

⁴⁰⁵ P. Hawkins et al, Joint Working Group on Refinement, "Laboratory birds: Refinements in husbandry and procedures", in Laboratory Animals (2001) 35 (Suppl. 1)

⁴⁰⁶ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

⁴⁰⁷ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

eller man oppdager sykdom ved slakting. I systemer hvor tusenvis av dyr holdes sammen i et rom, er det dessuten vanskelig å oppdage et sykt dyr i mengden av fugler.⁴⁰⁸

Avliving og transport

På samme måte som for høner, er det vanlig at kalkuner bæres etter beina. Men forskriften krever at man i tillegg til å bære etter beina, skal gi "støtte under kroppen", og bære én kalkun av gangen.⁴⁰⁹ Levendevekt for kalkunene når de "plukkes", er 7- 20 kg. Kalkunene har ofte alvorlige beinlidelser,⁴¹⁰ så håndteringen kan være smertefull. Kalkuner kan transporteres i 12 timer uten mat og vann. I 2021 ble 98,2% av kalkunene tatt livet av med CO₂ i transportkontainerne på slakteriet, mens 1,8% ble utsatt for opphenging etter beina og elektrisk bedøving i vannbad.⁴¹¹ Forskere som har gjort forsøk på CO₂-konsentrasjoner fra 30% og oppover, rapporterte at fugler viste ubehag og pustevansker/panikk (risting på hodet, tunge åndedrag).⁴¹² Humane Slaughter Association – en underorganisasjon av forskningsinstituttet Universities Federation for Animal Welfare – beskriver CO₂ for fugler som "etsende, gir følelse av å ikke få pust"⁴¹³, og "anses å være svært ubehagelig for fugler i konsentrasjoner over 25%".⁴¹⁴ Guelph Universitet publiserte i 2019 en artikkel som viste at CO₂ med konsentrasjoner fra om med 25% utløste adferd som viser sterkt ubehag – "hoderisting og pusting med åpen munn skjedde ved alle CO₂-konsentrasjoner i testen, og lave konsentrasjoner forårsaket unngåelsesadferd hos fugler i adferdstester".⁴¹⁵ Forskriften tillater at kalkuner avlives med "ren CO₂", hvor man fyller en kontainer med kalkuner for så å gasse dem.⁴¹⁶

Ved elektrisk "bedøvning" i vannbad, henges fuglene levende opp etter beina, i en bøyle fra et transportbånd. Båndet fører fuglene til et strømførende vannbad, slik at hodet kommer oppi vannbadet. Deretter går båndet forbi en roterende kniv som kutter fuglenes hals – før kroppen går inn i ribbemaskinen. Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd påpekte at opphenging av fugler etter beina gir dyrene smerte fordi de "har mange smertereseptorer på den skjellklede delen av beina som settes fast i metallbøylene".⁴¹⁷ Det er svært belastende for kalkuner å bli hengt opp – de er store fugler, og svært svake i beina. Fuglene kan prøve å komme seg unna, få panikk og bli urolige. Hvis de prøver å løfte hodet, unngår de vannbadet – og kan også "unngå den roterende kniven og havne levende i ribbemaskinen".⁴¹⁸ Men uansett om alt "går etter boka" og de panikkslagne fuglene er for utslitte til å unngå det elektriske vannet, dør de i redsel og smerte.

Kjøttbransjen selv beskriver elektrisk vannbad som "metoden vurderes som problematisk for fuglene", og CO₂-gassing som "ikke ideelt".⁴¹⁹ Det er også tillatt å bedøve kalkuner med "elektrisk hodepåsatt" (elektroder rundt hodet), men dette ble ikke brukt i 2021.⁴²⁰ Ved avliving av enkeltdyr i produksjon, er det tillatt å slå dyret i hodet for "bedøvelse". For fugler opp til 5 kg skriver bransjeorganisasjonen Animalia⁴²¹: "du bedøver enten ved å bruke et slagredskap (tang, fiskehammer, e.l.) eller ved å holde rundt dyret i ryngleie for så å slå fuglens bakhode kontant mot en hard kant." For fugler over 5 kg skriver bransjen at det "egentlig" ikke er lov å bedøve med slag, men at man for syke eller skadde dyr likevel kan "velge" å påberope seg nødavliving, og derfor slå. Det stilles ikke noen spesifikke krav til metoder ved nødavliving. Dermed er det i praksis ingen reelle krav til avliving av fugler, siden grunn for avliving av enkeltdyr i produksjon så godt som alltid er at dyrene er syke

⁴⁰⁸ Donald Broom og Andrew Fraser (2015), "Domestic Animal Behaviour and Welfare", CABI Publishing

⁴⁰⁹ Forskrift om hold av høns og kalkun

⁴¹⁰ VKM. (2016) Risk assessment on welfare in turkeys. Opinion of the Panel of Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food Safety, ISBN: 978-82-8259-192-8, Oslo, Norway.

⁴¹¹ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

⁴¹² Webster AB, Fletcher DL. Reactions of laying hens and broilers to different gases used for stunning poultry. *Poult Sci.* 2001 Sep;80(9):1371-7. PMID: 11558925.

⁴¹³ Humane Slaughter Association (2005) Gas Killing of Chickens and Turkeys

⁴¹⁴ Humane Slaughter Association (2023) Gas Killing of Chicks in Hatcheries

⁴¹⁵ Bandara R, (2019) Assessment of Methods for On-Farm Euthanasia of Layer Chickens

⁴¹⁶ Forskrift om avliving av dyr

⁴¹⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁴¹⁸ Ibid.

⁴¹⁹ Animalia - Kjøttets tilstand 2018

⁴²⁰ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

⁴²¹ Animalia (2014) Avliving av fjørfe

eller skadde. For fugler under 5 kg er det også tillatt at selve avlivingen er slag – altså at de bare slås i hjel, men det “anbefales ikke”. Ellers er det også lov å ta livet av dyr ved manuell nakkeknekk på fugler opp til 3 kg – man drar av halsen til dyret eller “alternativt kan “Rotasjonsmetoden” brukes, hvor du holder i hodet og svinger fuglen raskt og kontant rundt i en sirkelbevegelse til halsvirvlene nær hodet er skilt”. For fugler over 3 kg skal man bruke en maskin eller en tang til å knekke nakken.

Det er tillatt å halshugge alle fugler i produksjon, og det er det som benyttes mest for enkelt-fugler over 5 kg – bransjen skriver at “avliving ved halshugging bør utføres utenfor husdyrrommet siden andre dyr kan reagere på det”. Men det er ingen regler som krever dette. Kalkuner blir også bedøvet med boltpistol, og siden de voksne fuglene er store og sterke, plasseres de ofte opp ned i en metall-trakt (“slakte-trakt”) for at de ikke skal kunne bevege seg, før de tas livet av. Fugler som holdes som produksjonsdyr kan med andre ord behandles slik det faller seg praktisk, med lite hensyn til enkeltdyret – både med hensyn til hold, transport og avliving.

ENDER

Ender holdes hovedsakelig for kjøttproduksjon i Norge, og i noen tilfeller for produksjon av andeegg. Det eksisterer ingen spesifikke regler for hold av ender, og fuglene lever under forhold som fratår dem muligheten til å utøve normal atferd. Avl har ført til at ender i produksjonen opplever smerter som følge av beinproblemer, og tall fra Mattilsynet viser at en stor andel av endene som leveres til slakt har problemer med øyebetennelser. NOAH mener at hold av ender for produksjon står overfor svært mange dyrevelferdsmessige utfordringer.

Innhold:

- **Mål fra forrige stortingsmelding**
- **NOAHs oppfordring**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
- **Fysiske lidelser**
- **Avliving og transport**

Mål fra forrige stortingsmelding

- Det var et mål at hold av and skulle forskriftsreguleres. Dette har ikke skjedd.

NOAHs oppfordring:

- Utfasing av andredrift. Ender er monogame, lengelevende trekk- og vannfugler, og det er utilstrekkelig kunnskap om alle effekter et produksjonsmiljø har på dem.
- Ender holdes også i semi-fangenskap som "selskap" / "pynt". Derfor trengs forskrift for behandling av ender og lovfestede arealkrav tilpasset artens biologiske behov både innendørs og utendørs.
- Forbud mot import av foie gras.
- Som strakstiltak for ender holdt i produksjon, bør innføres:
 - Krav om tilgang til badevann for alle ender.
 - Forbud mot flyvefjærklipping av ender.
 - Forbud mot CO₂-avliving og elektrisk avliving.
 - Forbud mot restriktiv foring.
 - Redusert transporttid.
 - Forby bæring av fugler etter beina, og opphenging etter beina.

Biologi og behov

Mye av andefuglenes naturlige adferd er knyttet til vann. De er også trekkfugler og flyr med en hastighet opp mot 80 km/timer.⁴²² Både ender og gjess danner monogame par, og har en høy levealder – gjess kan bli opptil 100 år.⁴²³ De lærer av erfaringer, og eldre fugler lærer de yngre livsnødvendig kunnskap som migrasjonsruter.⁴²⁴ Ender som brukes i kjøttindustri kommer fra storkanda.

Ender er svært fleksible og kan leve i nesten alle typer miljøer – men de er avhengige av å være i nærheten av vann. Svømming er blant endenes medfødte adferd, og de er i stand til å svømme så godt som rett etter klekking.⁴²⁵ Fuglene spiser planter og zooplankton under vann ved å stå på hodet i vannet, men kan også spise gress og dukke i grunt vann etter mat.⁴²⁶ De kan også beite gress og korn på sletter og åkre, eller i parker. Ender kan bli 20 år.⁴²⁷

⁴²² Eiving Torgersen (2016), "Trekkfugler flyr fortere om våren", *Forskning.no*.

<https://forskning.no/fugler-biologi/trekkfugler-flyr-fortere-om-varen/395298>

⁴²³ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴²⁴ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴²⁵ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴²⁶ "Norges Dyr", Cappelen, 1990; "Verdens dyreliv", N.W. Damm & Søn, 2002.

⁴²⁷ Inquisitr.com, "Ducks Are Far Smarter Than Scientists Ever Realized, Says New Study", 17.07.2016.

<https://www.inquisitr.com/3319207/ducks-are-far-smarter-than-scientists-ever-realized-says-new-study>

Endene lever i monogami, og kan sees sovende to og to på hver sin plass langs vannkanten. Det hender man ser par som har funnet et eget sted for seg selv på en liten øy eller ved en dam, men stort sett er endene samlet i flokker som lever sammen.⁴²⁸ Flokkene holder sammen som samfunn, men de ulike parene driver med sitt uavhengig av hva andre gjør. Selv om hvileperioder ofte er synkronisert med hele flokken, vil de ulike parene i en flokk ofte være opptatt av forskjellige ting i løpet av dagen – men de to fuglene i et par gjør gjerne det meste sammen.⁴²⁹ Flokkene av andefamilier flyr fra vann til vann om natten, og holder seg til et "hjemmevann" om dagen.⁴³⁰ Noen er trekkfugler, særlig hvis det blir for kaldt. Men mange blir også igjen og overvintre i nordlige strøk – særlig hvis de har funnet et område med matkilde også om vinteren.

På høsten og vinteren lever endene i større flokker, og innenfor denne vinterflokken dannes det nye parforhold mellom de unge fuglene – og fugler som har mistet eller skilt lag med partneren. De første ukene i et parforhold er fuglene mer "løst" knyttet til hverandre, men når et par først er etablert er de svært opptatt av hverandre, svømmer tett sammen og bruker mye tid på hverandre. Når våren kommer igjen, drar parene for seg selv i selve hekketiden, og styrker båndene seg imellom med oppvisninger og lyd-kommunikasjon.⁴³¹ Ender kommuniserer med hverandre med en rekke forskjellige, varierte lyder.⁴³²

Ender bygger redene sine i vannkanten, hvor de kan få 6-16 unger. Eggene ruges ut i løpet av ca. 3 uker. Allerede noen timer etter at de er klekket er ungene i stand til å både svømme og dykke, og følger moren ut i vannet – det elementet de mestrer best. Det er moren som tar seg av både ruging og barneoppdragelsen, men flere mødre kan også slå seg sammen og ruge gruppevis. Når hunnene er opptatt av ungene sine, slår hannene seg sammen i omstreifende flokker. Der det er tett av ender ser man likevel at hannene kan holde seg i nærheten også når barneoppdragelsen pågår. Utover høsten, når ungene har gått gjennom draktskiftet, slutter hele familien seg til hannen igjen.⁴³³ De samme parene finner sammen år etter år i vinterflokkene, men noen bryter også med hverandre og finner nye partnere. Hvis et andepar blir skilt fra hverandre, roper de på hverandre og kjenner igjen stemmene slik at de kan finne sammen igjen.⁴³⁴

Ender uttrykker tydelig sorg når de mister partner eller andre fugler som står dem nær.⁴³⁵ Det er ikke uvanlig å se at ender står vakt ved en partner som har dødd, for eksempel ved påkjørsel. Ofte nekter den sørgende fuglen å flytte seg uansett betydelig forstyrrelser fra mennesker.⁴³⁶

Kognitive evner

"Etologiens far", Konrad Lorenz, er kjent for sine studier på ande- og gåsunger – hvor han fant at nyklekkede fugleunger knytter seg til og følger den første bevegelige skikkelsen de ser.⁴³⁷ Dette er selvsagt moren for alle fugleunger som fødes i det fri. Men siden det er livsviktig å følge moren, er tendensen til å knytte seg så sterk at fugleungene også knytter seg til mennesker – eller til og med ting som beveger seg – hvis moren tas fra dem og de blir manipulert til å se noe annet bevegelig rett etter klekking. Denne prosessen - pregning - er i årevis brukt som et argument for at fuglene kun handler ut i fra instinkt, og at relasjonen mellom mor og unger ikke handler om tanker og følelser, men kun automatikk. Etterhvert har forskning vist at andefuglene tvert imot har svært sterke – og

⁴²⁸ "Norges Dyr", Cappelen, 1990; "Verdens dyreliv", N.W. Damm & Søn, 2002.

⁴²⁹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴³⁰ "Norges Dyr", Cappelen, 1990; "Verdens dyreliv", N.W. Damm & Søn, 2002.

⁴³¹ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴³² Inquisitr.com, "Ducks Are Far Smarter Than Scientists Ever Realized, Says New Study", 17.07.2016.

<https://www.inquisitr.com/3319207/ducks-are-far-smarter-than-scientists-ever-realized-says-new-study>

⁴³³ "Norges Dyr", Cappelen, 1990; "Verdens dyreliv", N.W. Damm & Søn, 2002.

⁴³⁴ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴³⁵ Barbara J. King (2013), "How animals grieve", University of Chicago Press.

⁴³⁶ Gazette & Herald.co.uk, "Sitting duck in road vigil", 15.04.2000.

<https://www.gazetteandherald.co.uk/news/7409441.sitting-duck-in-road-vigil/>

⁴³⁷ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

livsvarige – følelser for hverandre, at de sørger over tap av partner og finner trøst i forholdet til andre familiemedlemmer.⁴³⁸

Nyere forskning viser også at det er feil å tro at pregningen viser mangel på bevisst tenking. Selv om selve pregningen er umiddelbar og medfødt, innebærer denne evnen at de små fugleungene har svært utviklede kognitive evner allerede fra starten. Forskere har vist at ungene forstår abstrakte begreper slik som form og farge, og kan sette sammen informasjon basert på konsepter om ulike begreper. Å forstå kategorisering og begreper er noe som flere dyr lærer – men andefuglene gjør dette svært tidlig: "Evnen til å identifisere og logisk forstå forholdet mellom ulike stimuli, og bruke informasjonen til å oppnå forståelse om nye stimuli, kalles "relational concept learning" (...) det avslører hjernenes evne til å håndtere abstrakte egenskaper. Nyfødte andunger klarer dette uten trening. (...) i en tilsynelatende fastsatt og veldig rask form for læring, slik som pregning, opererer hjernen med abstrakt konseptuell tenking, en evne som man knytter til høy intelligens."⁴³⁹ Forskerne innrømmer at denne type abstrakt tenking er nødvendig for langt flere dyr enn det man tidligere har trodd.

De seneste årene har etologisk forskning på fugler vist stadig tydeligere at deres bevissthet, følelser og kognitive evner er like avanserte som for eksempel primaters.⁴⁴⁰ Murray Shanahan, professor i kognitiv vitenskap ved Imperial College London, uttaler: "Fugler har utviklet seg separat fra pattedyr i 300 millioner år, så det er ikke rart at hjernen til en fugl ser annerledes ut under mikroskopet. Likevel har fugler vist seg å være bemerkelsesverdig intelligente på samme vis som mennesker og aper."⁴⁴¹ Edward Wasserman, eksperimentell psykolog ved Iowa Universitet uttaler: "Fugler er svært intelligente og vårt problem er stort sett å klare å finne ut av hvordan vi skal få dem til å `snakke` til oss og kunne fortelle oss hvor smarte de egentlig er."⁴⁴²

Driftsform

Ender i kommersiell produksjon i Norge holdes på gulv innendørs. Rundt 250 000 ender tas livet av årlig for kjøttproduksjon.⁴⁴³ Tall fra forrige stortingsmelding var ca. 82 000 i 2001.⁴⁴⁴ Ender slaktes når de er rundt 7 uker gamle.⁴⁴⁵ Det finnes ingen spesifikke regler for hold av and utover generelle regler fra dyrevelferdsloven og forskrift om velferd for produksjonsdyr. Det er derfor ikke satt krav om maksimal dyretetthet, eller krav til artsspesifikke behov for ender. Næringen selv forteller at dyretettheten ved slaktetidspunktet er omtrent 20 kg/km².⁴⁴⁶ Endenes tilknytning til mor neglisjeres i industrien. Andungene klekkes i plastkasser i rugeskap hvor ungene står tett i tett. Etter klekking behandles de røft, og ungene som ikke tilfredsstiller kravene til å føres opp blir avlivet med CO₂-gass.⁴⁴⁷

Etter klekking transporteres andungene videre til produksjonshaller. Det er ingen regler for hvor mange ender som kan holdes i samme produksjonshall og det kan være flere tusen ender i samme hall. Etter omtrent 50 dager slaktes andungene, de veier da rundt 4 kilo.⁴⁴⁸ Det eksisterer lite

⁴³⁸ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴³⁹ Science.org, "Ducklings imprint on the relational concept of `same or different`", 15.07.2016.

⁴⁴⁰ Scientific American, "The Startling Intelligence of the common Chicken", 1.02.2014; J. Ackerman (2017), "The Genius of Birds", Penguin Books.

⁴⁴¹ Science Daily.com, "Bird Brain? Birds and humans have similar brain wiring", 17.07.2013.

⁴⁴² The New York Times, " Duck, Duck, Goose, Goose. Newborn Ducklings Judge Shapes and Color", 14.07.2016.

⁴⁴³ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubbsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

⁴⁴⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁴⁴⁵ Animalia (2020). "Tall og fakta – Norsk fjørfjeproduksjon"

⁴⁴⁶ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubbsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

⁴⁴⁷ Jpurnalen OsloMet 23.04.2023: "And tilbake på norske middagsbord"

⁴⁴⁸ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubbsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

vitenskap om næringsbehovet hos ender. I Norge er det vanlig at avlsdyr utsettes for restriktiv føring.⁴⁴⁹

I kommersiell produksjon i Norge holdes ender som regel uten tilgang til badevann. Dette har flere alvorlige konsekvenser for dyrevelferden hos ender. Veterinærinstituttet skriver i sin rapport "Å svømme/bade i vann er en sterkt motivert atferd hos ender. Et oppdrett av ender uten adgang til svømmevann, fratrar endene deres viktigste naturlige element. Vann inngår dessuten som en naturlig og viktig del i fjærstellet både hos ender og gjess".⁴⁵⁰ NOAH mener at det må være et lovfestet krav om at ender har tilgang til badevann.

Flyvefjærklipping av ender forekommer i Norge.⁴⁵¹ Dette reduserer eller fratrar fuglene evnen til å fly, og Rådet for dyreetikk har uttalt at "Å frata fugler evnen til å fly, frarøver dem deres mest grunnleggende og definerende egenskap. Millioner av år med evolusjon og biologiske tilpasninger forsvinner ikke bare fordi det er enklere å fjerne muligheten for å fly enn å tilrettelegge for atferden".⁴⁵² NOAH mener at flyvefjærklipping av ender må forbys.

Foie gras

Betegnelsen «foie gras» kommer fra fransk, og betyr direkte oversatt «fettlever». På norsk er det vanlig å betegne produktet som «gåselever», til tross for at de aller fleste foie gras-produktene på markedet faktisk kommer fra ender. Årsaken til denne betegnelsen er at det tradisjonelt var gjess som ble brukt for å lage produktet. I Frankrike, hvor mesteparten av verdens foie gras-produksjon foregår, har produksjonen gått fra å basere seg på gjess, til at det nå nærmest utelukkende er ender som brukes. Produksjon av foie gras er forbudt i Norge og en rekke EU-land, på grunn av den rådende enigheten om at produksjonsmetoden ikke lever opp til gjeldende standarder for dyrevelferd. EUs Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare (SCAHAW) konkluderte i 1998 med at "tvangsføring, slik det praktiseres i dag, er skadelig for fuglers velferd".⁴⁵³ Også den internasjonale organisasjonen Food and Agriculture Organization (FAO) har uttalt at foie gras-produksjon "reiser alvorlige spørsmål rundt dyrevelferd, og ikke er en praksis som tolereres av FAO (CIWF 2010). NOAH mener det derfor er på høy tid at Norge innfører et importforbud mot foie gras.

Fysiske lidelser

Ender er utsatt for flere sykdommer når de holdes for kjøtt- og eggproduksjon. Veterinærinstituttet uttaler om ender ved levendedyrkontroll (sammenlignet med gjess) "oppleves som mer fryktsomme, de er ofte mer "lurvet" i fjærdrakten og øyeproblemer forekommer. Øyeproblemene varierer fra lett øyeflod til purulent infeksjon, og det kan være eksudat fra neseborene".⁴⁵⁴ Tall fra slakteriene viser at det har vært en økning i kassasjon av ender ved slakt fra 2014 og frem til 2021, fra 1,60% til 3,10%.⁴⁵⁵ Ifølge Veterinærinstituttet rapporterer Mattilsynet at rennende øyne/øyebetennelse forekommer hyppig hos ender som leveres på slakteriene. I noen tilfeller kan det gjelde opptil 90% av dyrene i en leveranse. Det observeres også sår på vingetuppene. De skriver "I 2022 var de hyppigste årsakene til kassasjoner hos ender som følge av patologiske forandringer ascites etterfulgt av bukhinnebetennelse. Ascites er væskeansamling i bukhulen som skyldes sirkulasjonssvikt. For over 10 år siden var ikke ascites et stort problem i denne type produksjon, men målrettet avl for rask tilvekst har sannsynligvis bidratt til økt forekomst", samt at "selv om avl for rask tilvekst er ansett for å være den viktigste årsaksfaktoren, kan også enkelte stell- og miljøfaktorer medvirke til utvikling av ascites. Utilstrekkelig ventilasjon og høyt føropptak er eksempler på miljøfaktorer som kan predisponere for

⁴⁴⁹ Ibid.

⁴⁵⁰ Ibid.

⁴⁵¹ Ibid.

⁴⁵² Rådet for dyreetikk (2022). "Uttalelse om klipping av flyvefjær hos fugler"

⁴⁵³ Welfare Aspects of the Production of Foie Gras in Ducks and Geese Report of the Scientific Committee on Animal Health and Animal Welfare (SCAHAW). Adopted 16 December 1998, http://ec.europa.eu/food/animal/welfare/international/out17_en.pdf

⁴⁵⁴ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubbsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

⁴⁵⁵ Animalia (2022). "Kjøttets tilstand 2022"

sirkulasjonsforstyrrelser hos fjørfe". Den nest hyppigste årsak for kassasjon, bukhinnebetennelse, forårsakes i mange tilfeller av bakterien *E. coli*.⁴⁵⁶

På grunn av avlsarbeid hvor økt lønnsomhet har vært prioritert ser vi at ender i dag har raskere tilvekst og større brystmuskel enn tidligere. For ender som fra naturens side er tilpasset en levemåte hvor store deler av dagen tilbringes i vann medfører dette beinproblemer.⁴⁵⁷

Avliving og transport

Ender utsettes for stress når de håndteres av mennesker.⁴⁵⁸ Studier viser at ender i noen tilfeller anser mennesker som en større trussel enn kjøretøy som kommer mot dem.⁴⁵⁹ Håndtering i industrien vil derfor medføre unødig stress og frykt hos ender. Ender kan etter forskrift om transport av levende dyr transporteres i 12 timer når de skal slaktes.⁴⁶⁰ Andunger kan transporteres i hele 24 timer så lenge transporten avsluttes innen 72 timer etter klekking.⁴⁶¹ Dette er uten tvil en stor påkjenning for både de voksne endene og de små andungene. Regelverket sier ingenting om at endene skal tilbys vann eller mat under transporten. Fuglene kan derfor måtte gå svært lang tid uten både fôr og vann, dette påvirker dyrevelferden svært negativt.

Ender kan avlives etter bedøving med nakketrekk, halshugging, eller ved bruk av CO₂-gass. Forskning viser at fugler som utsettes for CO₂-konsentrasjoner fra 30% og oppover viser tydelige tegn til ubehag og panikk (risting på hodet, tunge åndedrag).⁴⁶² Guelph Universitet publiserte i 2019 en artikkel som viste at CO₂ med konsentrasjoner fra om med 25% utløste adferd som viser sterkt ubehag – "hoderisting og pusting med åpen munn skjedde ved alle CO₂-konsentrasjoner i testen, og lave konsentrasjoner forårsaket unngåelsesadferd hos fugler i adferdstester."⁴⁶³ I Norge er konsentrasjonene ved CO₂-avliving av fugler først over 25%, deretter over 40%. Næringen uttaler selv at "avliving av fjørfe er en oppgave mange kvier seg for å utføre".⁴⁶⁴

Ender kan bedøves med elektrisk strømbad, påsett av elektroder på hodet, slag mot hodet eller med ikke-penetrerende boltepistol. Ved elektrisk bedøvning i vannbad, henges fuglene levende opp etter beina, i en bøyle fra et transportbånd. Båndet fører fuglene til et strømførende vannbad, slik at hodet kommer oppi vannbadet. Deretter går båndet forbi en roterende kniv som kutter fuglenes hals – før kroppen går inn i ribbemaskinen. Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd påpeker at opphenging av fuglene etter beina kan gi dyrene smerte.⁴⁶⁵ Fuglene prøver å komme seg unna, får panikk og kan prøve å løfte hodet slik at de unngår vannbadet – og de kan også "unngå den roterende kniven og havne levende i ribbemaskinen".⁴⁶⁶ Men uansett om alt "går etter boka" og de panikkslagne fuglene er for utslitte til å unngå det elektriske vannet, dør de i redsel og smerte. Kjøttbransjen sier selv at på tross av at strømførende vannbad på verdensbasis har vært den mest brukte bedøvningsmetoden for fjørfe, vurderes metoden som problematisk for fuglene. De skriver i sine rapporter "Dyrene henges opp etter føttene før bedøving, bedøvningskvaliteten kan variere, og det kan være vanskelig å oppdage fugler som ikke er godt bedøvet".⁴⁶⁷

Ved avliving av enkeltdyr i produksjon, er det tillatt å slå dyret i hodet for "bedøvelse". For fugler opp til 5 kg skriver bransjeorganisasjonen Animalia: "du bedøver enten ved å bruke et slagredskap (tang,

⁴⁵⁶ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

⁴⁵⁷ Ibid.

⁴⁵⁸ Guémené, D., et al., Rearing conditions during the force-feeding period in male mule ducks and their impact upon stress and welfare. *Anim. Res.*, 2006. 55(5): p. 443-458.

⁴⁵⁹ Henderson, J., C. Nicol, J. Lines, R. White, and C. Wathes. 2001. Behaviour of domestic ducks exposed to mobile predator stimuli. 1. Flock responses. *British Poultry Science* 42:433-438.

⁴⁶⁰ Forskrift om transport av levende dyr § 23

⁴⁶¹ Forskrift om transport av levende dyr § 24

⁴⁶² Webster, A. B., & Fletcher, D. L. (2001). Reactions of laying hens and broilers to different gases used for stunning poultry. *Poultry science*, 80(9), 1371-1377.

⁴⁶³ Bandara, R. M. (2019). *Assessment of Methods for On-Farm Euthanasia of Layer Chickens* (Doctoral dissertation, University of Guelph).

⁴⁶⁴ Animalia (2022) "Avliving av fjørfe"

⁴⁶⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁴⁶⁶ Ibid.

⁴⁶⁷ Animalia (2022). "Kjøttets tilstand 2022"

fiskehammer, e.l.) eller ved å holde rundt dyret i ryggleie for så å slå fuglens bakhode kontant mot en hard kant".⁴⁶⁸ For fugler over 5 kg skriver bransjen at det "egentlig" ikke er lov å bedøve med slag, men at man for syke eller skadde dyr likevel kan "velge" å påberope seg nødavliving, og derfor slå. Det stilles ikke noen spesifikke krav til metoder ved nødavliving – og dermed er det i praksis ingen reelle krav til avliving av fugler siden grunn for avliving av enkelt dyr i produksjon så godt som alltid er at dyrene er syke eller skadde. For fugler under 5 kg er det også tillatt at selve avlivingen er slag – altså at de bare slås i hjel, men det "anbefales ikke". Ellers er det også lov å ta livet av dyr ved manuell nakkeknekk på fugler opp til 3 kg – man drar av halsen til dyret eller "alternativt kan "Rotasjonsmetoden" brukes, hvor du holder i hodet og svinger fuglen raskt og kontant rundt i en sirkelbevegelse til halsvirvlene nær hodet er skilt". For fugler over 3 kg skal man bruke en maskin eller en tang til å knekke nakken. Det er tillatt å halshugge alle fugler i produksjon, og det er det som benyttes mest for enkelt-fugler over 5 kg – bransjen skriver at "avliving ved halshugging bør utføres utenfor husdyrrommet siden andre dyr kan reagere på det". Men det er ingen regler som krever dette.

⁴⁶⁸ Animalia (2022) "Avliving av fjørfe"

GJESS

Gjess holdes for både egg- og kjøttproduksjon i Norge. I tillegg holdes gjess av privatpersoner som selskapsdyr. Gjess i industrien lever i mange tilfeller langt fra slik de naturlig ville levd, og det finnes ingen regler som stadfester krav om at deres naturlige behov som for eksempel tilgang til badevann dekkes. Det er nødvendig at det utarbeides en egen forskrift for hold av gjess i Norge.

Innhold:

- **Mål fra forrige stortingsmelding**
- **NOAHs oppfordring**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
- **Fysiske lidelser**
- **Avliving og transport**

Mål fra forrige stortingsmelding

- Det var et mål om at hold av gås skulle forskriftsreguleres. Dette har ikke skjedd.

NOAHs oppfordring:

- Utfasing av gåsedrift. Gjess er monogame, lengelevende trekk- og vannfugler, og det er utilstrekkelig kunnskap om alle effekter et produksjonsmiljø har på dem.
- Gjess holdes også i semi-fangenskap som "selskap"/ "pynt". Derfor trengs forskrift for behandling av gjess og lovfestede arealkrav tilpasset artens biologiske behov både innendørs og utendørs.
- Forbud mot import av foie gras
- Som strakstiltak for gjess holdt i produksjon, bør innføres:
 - Krav om tilgang til badevann for alle gjess.
 - Forbud mot flyvefjærklipping av gjess.
 - Forbud mot elektrisk avliving (og CO₂-avliving selv om dette ikke gjøres per i dag).
 - Redusert transporttid.

Biologi og behov

Mye av andefuglenes naturlige adferd er knyttet til vann. De er også trekkfugler og flyr med en hastighet opp mot 80 km/timer.⁴⁶⁹ Både ender og gjess danner monogame par, og har en høy levealder – gjess kan bli opptil 100 år.⁴⁷⁰ De lærer av erfaringer, og eldre fugler lærer de yngre livsnødvendig kunnskap som migrasjonsruter.⁴⁷¹ Gjess som brukes i kjøttindustri kommer fra grågåsa.

Grågås er nært beslektet med svaner.⁴⁷² De har svært høy levealder – det er ikke uvanlig med 20-30 år, og det er eksempler på gjess om er blitt 100 år gamle.⁴⁷³ Gjess trives best ved kyst og vann, men beveger seg også gjerne på land.⁴⁷⁴ De anses for semi-akvatiske fordi de gjerne spiser på land, men foretrekker å hvile på vann og liker å svømme.⁴⁷⁵ Utenfor hekketiden opptrer gjess i større flokker.⁴⁷⁶ Tidlig om morgenen forlater de overnattingsstedet som gjerne er en innsjø eller en langgrunne ved kysten, og flyr til fôringsstedet – et slette eller åker hvor de kan spise gress eller korn. De oppholder seg gjerne her noen timer før de tar seg en flytur til et annet sted, eller hviler seg på en innsjø. Når mørket kommer flyr de av sted for å finne et vann de kan være ved om natten. Her får de være i fred fra rovdyr.

⁴⁶⁹ Eiving Torgersen (2016), "Trekkfugler flyr fortere om våren", *Forskning.no*.

<https://forskning.no/fugler-biologi/trekkfugler-flyr-fortere-om-varen/395298>

⁴⁷⁰ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴⁷¹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴⁷² Ibid.

⁴⁷³ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴⁷⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

⁴⁷⁵ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴⁷⁶ Benny Génsbøl (1978), "Gakk-gakk - og andre gjess", Grøndahl og Dreyer.

Gjess er sosiale, former store flokker med andre gjess og er samtidig særlig knyttet til sin egen make og nær familie. Forskning viser at de også lett skiller mellom ulike mennesker.⁴⁷⁷ Innenfor den store flokken, er den viktigste sosiale enheten parrelasjonen. Gjess er veldig lojale og beskyttende ovenfor maken sin. De etablerer livslange parforhold som er dokumentert å vare i 20 år, og nekter å forlate maken dersom den er syk eller skadet.⁴⁷⁸ Gjess som er i et parforhold takler stress bedre, og blir mindre negativt berørt av for eksempel konflikter med andre fugler. Men dersom den ene fuglen i et par går bort, har det stor negativ effekt på den gjenværende fuglen. Når gjess har mistet maken sin viser de fysiologiske tegn på tapet i opptil et år. De viser fysiske og adferdsmessige tegn på depresjon og tristhet lenge, og vil først etter lang tid være i stand til å forme en ny relasjon.⁴⁷⁹ Gjess risikerer også å bli syke hvis de skilles fra partneren sin.⁴⁸⁰ Par holder sammen år etter år også om de ikke får egg og unger.⁴⁸¹ Dersom en gås i vinterflokk blir skutt og faller til bakken, ser man at maken bryter ut av flokken og flyr skrikende etter. Sørgende gjess oppsøker og er mye sammen med foreldre eller søsken – og får emosjonell støtte fra disse.⁴⁸² At familien – foreldre, søsken og barn – fortsetter å bety mye for gjess, selv om de fokuserer mest på parforholdet, vises også av annen forskning: Gjess som så andre gjess slåss, viste høyere fysiologisk stressrespons når partneren – eller andre familiemedlemmer – var involvert.⁴⁸³

Når et gåsepar dannes, viser den unge hannen seg frem for den hunnfuglen han liker. De unge hunnene går sammen i egne flokker – og når en hann vil oppvarte en av dem, må han få henne til å ønske å forlate flokken og heller være med ham. Hvis hun slår seg sammen med ham, bruker de mye tid på å svømme sammen – og blir de et fast par, har de en spesiell lyd de roper sammen for å markere at det nå er de to.⁴⁸⁴

Hannen reserverer revir, og hunnen finner en passende reirplass i dette. Hunnen bygger reiret alene og fôrer det med eget dun, som hun også legger over eggene for å gjemme dem når hun går fra reiret. Det er også hunnen som ruger, mens hannen holder vakt. Hunnen går fra reiret hver dag for å bade, og på den måten får eggene nødvendig fuktighet. Hun snur også alle eggene hver dag. Et par døgn før klekking er ungene i stand til å pipe i egget – og moren svarer dem med hilselyder. Slik kan ungene begynne kommunikasjon med moren før de klekkes. Moren sier fra til faren når det er tid for klekking slik at han kan være til stede og beskytte ungene. De blir i reiret i ett døgn, og ungene ligger da inne i fjærdrakten til moren – og dette bidrar til at deres dunfjær også vil tåle vann. Når de siste ungene er 12 timer gamle, forlater de reiret. Når gåsungene har klekket, deler hannen og hunnen på ansvaret med å passe på dem. En av foreldrene går gjerne foran ungflokken, og en bak – for å passe på alle. De snakker med hverandre med ulike pipe- og smattelyder.⁴⁸⁵

På sensommeren myter gjessene og mister fjærene i to uker. Når nye fjær vokser ut er de klare for å migrere fra sommerområdene til vinterhabitater i sør. Gjess er gode flygere, kan komme opp i en hastighet på 60 km/t og holde seg i luften i timevis. Gjessene samler seg i store flokker som migrerer sammen, de eldre dyrene fører an og de yngre lærer migrasjonsrutene fra dem.⁴⁸⁶

⁴⁷⁷ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴⁷⁸ Benny Génsbøl (1978), "Gakk-gakk - og andre gjess", Grøndahl og Dreyer.

⁴⁷⁹ Claudia A.F. Wascher, *et al.* (2012), "Physiological implications of pair-bond status in greylag geese", *Biology Letters* 8(3), 347–350. <http://doi.org/10.1098/rsbl.2011.0917>

⁴⁸⁰ Sonja C. Ludwig, *et al.* (2017), "Effects of mate separation in female and social isolation in male free-living Greylag geese on behavioural and physiological measures", *Behav Processes* 13(8), 134–141. <https://doi.org/10.1016/j.beproc.2017.03.002>

⁴⁸¹ Iulia T. Nedelcu & Katharina Hirschenhauser (2013), "Maintenance of the Monogamous Pair Bond", i *The Social Life of Greylag Geese: Patterns, Mechanisms and Evolutionary Function in an Avian Model System*, red. Isabella B. R. Scheiber, Brigitte M. Weiß, Josef Hemetsberger & Kurt Kotrschal. 65–87. Cambridge University Press. doi:10.1017/CBO9781139049955.007.

⁴⁸² Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴⁸³ Claudia A.F. Wascher, *et al.* (2008), "Heart rate modulation in bystanding geese watching social and non-social events", *Proc Biol Sci* 275(1643), 1653–9. doi: 10.1098.

⁴⁸⁴ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴⁸⁵ *Ibid.*

⁴⁸⁶ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

Kognitive evner

"Etologiens far", Konrad Lorenz, er kjent for sine studier på ande- og gåsunger – hvor han fant at nyklekkede fugleunger knytter seg til og følger den første bevegelige skikkelsen de ser.⁴⁸⁷ Dette er selvsagt moren for alle fugleunger som fødes i det fri. Men siden det er livsviktig å følge moren, er tendensen til å knytte seg så sterk at fugleungene også knytter seg til mennesker – eller til og med ting som beveger seg – hvis moren tas fra dem og de blir manipulert til å se noe annet bevegelig rett etter klekking. Denne prosessen - pregning - er i årevis brukt som et argument for at fuglene kun handler ut i fra instinkt, og at relasjonen mellom mor og unger ikke handler om tanker og følelser, men kun automatikk. Etterhvert har forskning vist at andefuglene tvert imot har svært sterke – og livsvarige – følelser for hverandre, at de sørger over tap av partner og finner trøst i forholdet til andre familiemedlemmer.⁴⁸⁸

Nyere forskning viser også at det er feil å tro at pregningen viser mangel på bevisst tenking. Selv om selve pregningen er umiddelbar og medfødt, innebærer denne evnen at de små fugleungene har svært utviklede kognitive evner allerede fra starten. Forskere har vist at ungene forstår abstrakte begreper slik som form og farge, og kan sette sammen informasjon basert på konsepter om ulike begreper. Å forstå kategorisering og begreper er noe som flere dyr lærer – men andefuglene gjør dette svært tidlig: "Evnen til å identifisere og logisk forstå forholdet mellom ulike stimuli, og bruke informasjonen til å oppnå forståelse om nye stimuli, kalles "relational concept learning" (...) det avslører hjernenes evne til å håndtere abstrakte egenskaper. Nyfødte andunger klarer dette uten trening. (...) i en tilsynelatende fastsatt og veldig rask form for læring, slik som pregning, opererer hjernen med abstrakt konseptuell tenking, en evne som man knytter til høy intelligens."⁴⁸⁹ Forskerne innrømmer at denne type abstrakt tenking er nødvendig for langt flere dyr enn det man tidligere har trodd.

Andre forsøk har vist at gjess lærer fort og har god hukommelse. Gjess lærer også raskt "tekniske" utfordringer fra mennesker, for eksempel hvordan man åpner bokser og lignende.⁴⁹⁰ De er også dyktige til å løse problemer i det fri – og kan for eksempel lære seg å unngå områder hvor det drives jakt. Dette viser både bruk av erfaring, planlegging og konsekvenstenking.⁴⁹¹

De seneste årene har etologisk forskning på fugler vist stadig tydeligere at deres bevissthet, følelser og kognitive evner er like avanserte som for eksempel primaters.⁴⁹² Murray Shanahan, professor i kognitiv vitenskap ved Imperial College London, uttaler: "Fugler har utviklet seg separat fra pattedyr i 300 millioner år, så det er ikke rart at hjernen til en fugl ser annerledes ut under mikroskopet. Likevel har fugler vist seg å være bemerkelsesverdig intelligente på samme vis som mennesker og aper."⁴⁹³ Edward Wasserman, eksperimentell psykolog ved Iowa Universitet uttaler: "Fugler er svært intelligente og vårt problem er stort sett å klare å finne ut av hvordan vi skal få dem til å `snakke` til oss og kunne fortelle oss hvor smarte de egentlig er."⁴⁹⁴

Driftsform

Gjess holdes for både kjøtt- og eggproduksjon i Norge. Rasen "italienergås" er den mest brukte i kjøttproduksjon i Norge. Rundt 2 500 gjess slaktes i Norge årlig, i tillegg holdes gjess på hobbybasis. Gjess slaktes når de er mellom 15 og 16 uker gamle.⁴⁹⁵

⁴⁸⁷ Ibid.

⁴⁸⁸ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁴⁸⁹ Science.org, "Ducklings imprint on the relational concept of `same or different`", 15.07.2016.

⁴⁹⁰ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁴⁹¹ Science Daily.com, "Smart birds: Canada geese give hunters the slip by hiding out in Chicago", 23.20.2017.

<https://www.sciencedaily.com/releases/2017/10/171023132009.htm>

⁴⁹² Scientific American, "The Startling Intelligence of the common Chicken", 1.02.2014; J. Ackerman (2017), "The Genius of Birds", Penguin Books.

⁴⁹³ Science Daily.com, "Bird Brain? Birds and humans have similar brain wiring", 17.07.2013.

⁴⁹⁴ The New York Times, " Duck, Duck, Goose, Goose. Newborn Ducklings Judge Shapes and Color", 14.07.2016.

⁴⁹⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

Gjess i kommersiell produksjon i Norge holdes, i følge Veterinærinstituttet, i innhegninger utendørs eller i bygninger med tilgang til uteareal.⁴⁹⁶ Imidlertid er det ingen regler som forbyr kun innendørs hold. Det eksisterer ingen spesifikk forskrift for hold av gjess i dag. Gjess i industrien utsettes for en rekke stressfaktorer i løpet av sine korte liv. Gjess er ømfintlige for stress og får lett panikk. Håndtering, slik som ved innfangning, har vist seg å føre til økt hjertefrekvens hos gjess.⁴⁹⁷ De sterke båndene mellom mor og avkom anerkjennes ikke i industrien.

Eggene ruges frem i maskiner, enten på klekkerier eller hos produsenten på gården. Etter klekking holdes ungene innendørs, og de vokser opp uten moren som de naturlig er svært knyttet til i det fri. Selv om gjess i kommersiell produksjon i Norge primært holdes utendørs eller i bygninger med tilgang til utearealer, eksisterer det ingen regler om at gjess skal ha tilgang til badevann, til tross for at gjess er en vannavhengig art. Veterinærinstituttet uttaler at "Bruk av vann er en naturlig del av fjærstellet, og tamgjess bruker vesentlig mer vann til fjærstell enn som drikkevann", og at "Dyrene kan bli stressede og frustrerte dersom de hindres i å utføre atferder de er sterkt motivert for".⁴⁹⁸ Det er viktig at den nye stortingsmeldingen tar for seg utfordringene knyttet til dyrevelferden for gjess, og at det fremmes krav om at det utarbeides en egen forskrift for hold av gjess hvor tilgang til badevann lovfestes.

Flyvefjærklipping av gjess forekommer i Norge.⁴⁹⁹ Dette reduserer eller fratår fuglene evnen til å fly, og Rådet for dyreetikk har uttalt at "Å frata fugler evnen til å fly, frarøver dem deres mest grunnleggende og definerende egenskap. Millioner av år med evolusjon og biologiske tilpasninger forsvinner ikke bare fordi det er enklere å fjerne muligheten for å fly enn å tilrettelegge for atferden".⁵⁰⁰

Fysiske lidelser

Det finnes for lite datagrunnlag til å kunne konkludere med hvordan helsetilstanden er hos gjess i industrien i Norge, og man vet for lite til å kunne vurdere sykdomsforekomst. Mattilsynet rapporterer fra levendedyrkontroll på slakterier at gjess normalt fremstår som friske ved ankomst.⁵⁰¹ Dette betyr ikke nødvendigvis at det ikke forekommer sykdom og skader hos arten, men fordi omfanget av den kommersielle produksjonen av gjess er betraktelig mindre enn for annet fjørfe har det ikke vært en prioritet å faktisk undersøke helsetilstanden hos arten i Norge.

Avliving og transport

For gjess er det svært stressende å bli utsatt for innfangning og transport. Dette kommer til uttrykk gjennom endringer i både fysiologiske og atferdsmessige responser i forbindelse med denne typen håndtering.⁵⁰²

Gjess kan etter forskrift om transport av levende dyr transporteres i hele 12 timer når de skal slaktes.⁵⁰³ Gåsungene kan transporteres i hele 24 timer så lenge transporten avsluttes innen 72 timer etter klekking.⁵⁰⁴ Dette er uten tvil en stor påkjenning for dyrene. Regelverket sier ingenting om at gjessene skal tilbys vann eller mat under transporten. Fuglene kan derfor måtte gå svært lang tid uten både fôr og vann, dette påvirker dyrevelferden svært negativt.

⁴⁹⁶ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubbsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

⁴⁹⁷ Ibid.

⁴⁹⁸ Ibid.

⁴⁹⁹ Ibid.

⁵⁰⁰ Rådet for dyreetikk (2022). "Uttalelse om klipping av flyvefjær hos fugler"

⁵⁰¹ Falk, Michaela, Granstad, Silje, Mejdell, Cecilie, Stubbsjøen, Solveig Marie. Hold av ender, gjess og vaktler: Naturlige behov og andre forhold av betydning for dyrevelferden. VI rapport. Veterinærinstituttet 2023.

⁵⁰² Ibid.

⁵⁰³ Forskrift om transport av levende dyr § 23

⁵⁰⁴ Forskrift om transport av levende dyr § 24

I 2022 ble 100% av gjess som ble avlivet på slakteri bedøvet med påsett av elektroder på hodet.⁵⁰⁵ Ved avliving av enkelt dyr i produksjon, er det tillatt å slå dyret i hodet for "bedøvelse". For fugler opp til 5 kg skriver bransjeorganisasjonen Animalia: "du bedøver enten ved å bruke et slagredskap (tang, fiskehammer, e.l.) eller ved å holde rundt dyret i ryggleie for så å slå fuglens bakhode kontant mot en hard kant".⁵⁰⁶ For fugler over 5 kg skriver bransjen at det "egentlig" ikke er lov å bedøve med slag, men at man for syke eller skadde dyr likevel kan "velge" å påberope seg nødavliving, og derfor slå. Det stilles ikke noen spesifikke krav til metoder ved nødavliving – og dermed er det i praksis ingen reelle krav til avliving av fugler siden grunn for avliving av enkelt dyr i produksjon så godt som alltid er at dyrene er syke eller skadde. For fugler under 5 kg er det også tillatt at selve avlivingen er slag, altså at de bare slås i hjel, men det "anbefales ikke". Ellers er det også lov å ta livet av dyr ved manuell nakkeknekk på fugler opp til 3 kg, man drar av halsen til dyret eller "alternativt kan "rotasjonsmetoden" brukes, hvor du holder i hodet og svinger fuglen raskt og kontant rundt i en sirkelbevegelse til halsvirvlene nær hodet er skilt". Gåsekyllinger under to-ukers alder kan avlives ved at man trykker kyllingens hals mot en skarp kant med tommelen, til man kjenner at nakkevirvlene skilles. Det er tillatt å halshugge alle fugler i produksjon, og det er det som benyttes mest for enkeltfugler over 5 kg – bransjen skriver at "avliving ved halshugging bør utføres utenfor husdyrrommet siden andre dyr kan reagere på det". Men det er ingen regler som krever dette.

⁵⁰⁵ Animalia (2022). "Kjøttets tilstand 2022"

⁵⁰⁶ Animalia (2022) "Avliving av fjørfe"

KALVER, KYR OG OKSER

Årlig slaktes ca. 300 000 kalver, kyr og okser i Norge.⁵⁰⁷ I 2022 var det ca. 212 000 kyr i melkeproduksjon, og ca. 108 000 ammekyr.⁵⁰⁸ Stortinget vedtok i 2004 at storfe skal holdes i løsdriftsfjøs innen 2024. Bakgrunnen for dette var en bred, faglig enighet om at å holde dyr fastlenket store deler av året ikke er forenlig med god dyrevelferd. I 2008 fikk eierne av fjøs bygd mellom 1995 og 2004 utsatt frist for omlegging til 2034. I 2016 ble imidlertid fristen for å innføre løsdriftsfjøs utsatt for alle storfebønder til 2034. I 2022 ble 29,1% av totalantallet av melkekyrne holdt i båsfjøs og andelen besetninger som ble holdt i båsfjøs var 49%.⁵⁰⁹ Kutrener brukes fortsatt i mange båsfjøs, til tross for at dette har blitt kritisert i en årrekke, blant annet av Rådet for dyreetikk.⁵¹⁰ NOAH mener både båsfjøs og bruk av kutrener bryter med dyrevelferdsloven og det er svært viktig at løsdriftskravet ikke utsettes igjen.

Innhold

- **Mål fra forrige stortingsmelding**
- **NOAHs oppfordringer**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
 - **Viktigheten av opprettholdelse av løsdriftskravet**
 - **Kutrener**
- **Dyrenes liv i "ammekuproduksjon"**
- **Avhorning**
- **Sykdommer**
- **Vanskjøtsel**
- **Avliving og transport**

Mål fra forrige stortingsmelding

- Løsdrift for alt storfe innen 20 år, forbud mot bygging av båsfjøs fra 2004.

NOAHs oppfordring

- Forbud mot kutrener.
- Forbud mot hold av storfe på bås, det er svært viktig at løsdriftskravet ikke utsettes igjen, helst må kravet fremskyndes og etableres senest fra 2024.
- Forbud mot hold av kalver i enkeltbinger og bur-lignende anretninger.
- Forbud mot å skille mor og kalv før naturlig avvenningsalder.
- Lovfestede arealkrav tilpasset artens biologiske behov både innendørs og utendørs.
- Krav om tett, myk hvileplass for okser over seks måneder.
- Innføring av beitekrav for okser over seks måneder.
- Innføring av krav til full bedøvelse og adekvat smertelindring ved avhorning.
- Redusere transporttid, forby driving.

Biologi og behov

Kuer er opprinnelig skogsdyr, og deres naturlige levemåte er matriarkiske flokker – som hos elefanter.⁵¹¹ Kyr stammer fra den ville urkua/oksen – opprinnelig fra India. Uroksen eksisterte naturlig helt opp til Skandinavia, men finnes nå ikke vill lenger. Det er ingen vesensforskjell mellom adferden til kuer i fangenskap og den opprinnelige uroksen.⁵¹²

⁵⁰⁷ Animalia (2022) Kjøttets tilstand 2022

⁵⁰⁸ Ibid.

⁵⁰⁹ Tine - Statistikk-samling for ku- og geitekontrollen for 2022

⁵¹⁰ Rådet for dyreetikk (1994) Uttalelse om kutrener

⁵¹¹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵¹² Ibid.

Kuer er sosiale dyr som lever i flokker på 10-15 kyr med kalver, mens oksene danner egne flokker.⁵¹³ Flokken ledes av en eldre, erfaren ku som bestemmer hvor de alle skal gå for å finne de beste områdene – på samme måte som matriarken i en elefantflokk. Flokken består av hennes søstre, døtre og deres barn.⁵¹⁴ Kuer blir i flokken sin hele livet. Kyr knytter sterke bånd til hverandre. De har definerte nære venner innenfor flokken, som de blir svært opprørte om de skilles fra.⁵¹⁵ Når de beiter holder medlemmene av flokken kontakt med hverandre med lavfrekvente lyder, som mennesker ikke oppfatter med hørselen.⁵¹⁶ Kyr har god smaksans, og kan skille mellom smakene søt, salt, bitter og sur. De har rundt 20 000 smaksløker. De unngår mat som smaker bittert, og har en preferanse for søt og salt mat. Kyr er svært følsomme for berøring. De bruker berøring for å bestemme hva de kan spise. De er følsomme for smerte, men siden de er byttedyr, kan de noen ganger undertrykke tegn på smerte for å unngå rovdyr.⁵¹⁷

Kyr er skogsdyr, men de trives også på åpne sletter og i kupert terreng. De beiter mye, og kan bevege seg flere kilometer om dagen. De tar jevnlig hvilepauser, der de ligger sammen og drøvtygger. Aktiviteten innen flokken er oftest samordnet, slik at dyrene hviler og beiter til samme tid.⁵¹⁸ De bruker også mye tid på å stelle hverandre ved å slikke på hverandre, som et tegn på vennlighet. De kommuniserer ikke bare med lyder, men også med kroppstilling og berøring.⁵¹⁹ Lyder bruker de gjerne for å holde flokken samlet over lengre avstander. De ulike signalene kan være vanskelig for mennesker å oppfatte.⁵²⁰ Derfor er kyrnes kommunikasjon trolig mer kompleks og variert enn det vi oppfatter.

En gang i året føder kua, etter at hun har gått drektig i ca. 9 måneder. I forbindelse med fødselen liker hun å være for seg selv i noen dager før kalven introduseres til flokken. Kalven ligger først gjemt i gresset som en rådyrkalv, men følger så med moren og resten av flokken. Kalver dier ca. 5 til 10 ganger om dagen. De begynner tidlig å spise gress, men har behov for å die moren til 8-10 måneders alder. Det er vanlig at mor og datter lever i samme flokk hele livet, mens oksekalvene flytter ut og danner egne flokker.⁵²¹ Det er svært sterke bånd mellom mor og kalv, og kua gjør alt for å beskytte ungen mot farer.⁵²²

Kognitive evner

Det er ikke overraskende at kuer knytter svært sterke bånd til hverandre, men da forskere publiserte forskning om at kuer har spesifikke bestevenner i flokken, og blir stresset og opprørte når de blir skilt fra hverandre, skapte det nyhetsoverskrifter.⁵²³ Kuer blir, som andre landbruksdyr, ofte undervurdert med tanke på både følelsesspekter og kognitive evner.

Adferdsforskere har slått fast at kuer har komplekse sosiale liv, uttrykker følelser, har individuelle personligheter og kan ha en iboende optimistisk eller pessimistisk personlighet.⁵²⁴ Kuer ble mer pessimistisk anlagt når de opplevde å bli skilt fra venner de var nært knyttet til. Professor i dyreadferd ved British Columbia Universitet, David Weary uttaler: "Vi kan ikke si at adskillelse fra flokkmedlemmer bare er en hendelse som kan være smertefull i øyeblikket, men som egentlig ikke gjør dyrene noe vondt. Det gjør dem vondt. Det gjør dem vondt i en slik grad at hele deres stemningsleie endres."⁵²⁵ Weary har også gjort studier på kalver som viser at smertefulle opplevelser

⁵¹³ St.meld. 12 (2002-2003).

⁵¹⁴ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵¹⁵ Daily Mail.co.uk, "Heifer so lonely: How cows have best friends and get stressed when they are separated", 05.07.2011.

⁵¹⁶ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵¹⁷ Lori Marino & Kristin Allen (2017), "The Psychology of Cows", *Animal Behaviour and Cognition*, 4(4), 474-498.

<https://dx.doi.org/10.26451/abc.04.04.06.2017>

⁵¹⁸ St.meld. 12 (2002-2003).

⁵¹⁹ 4H-hefte (2013), "Ku og kalv".

⁵²⁰ St.meld. 12 (2002-2003).

⁵²¹ Ibid..

⁵²² Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵²³ Daily Mail.co.uk, "Heifer so lonely: How cows have best friends and get stressed when they are separated", 05.07.2011.

⁵²⁴ The Irish Times, "We need to talk about cow welfare: what does the science say?", 29.03.2018.

⁵²⁵ Daily Mail.co.uk, "Heifer so lonely: How cows have best friends and get stressed when they are separated", 05.07.2011.

kan endre kalvenes personlighet til å bli mer pessimistiske, og at de opplever depresjon etter å ha blitt utsatt for slike hendelser.⁵²⁶

Kyr liker å lære nye ting, og forskning viser at de opplever glede over læring og problemløsning, og blir engstelige når det er noe de ikke forstår.⁵²⁷ Etologiprofessor ved Colorado Universitet, Marc Bekoff, uttaler: "Kuer er svært intelligente. De opplever "eureka"-øyeblikk når de løser et problem."⁵²⁸ Kyr kan løse kompliserte, menneskeskapt labyrint-tester – noe som viser høy mestringsevne og evne til å ta veloverveide avgjørelser.⁵²⁹

I 2017 publiserte to nevroforskere artikkelen "The Psychology of Cows" i magasinet "Animal Behavior and Cognition", hvor de summerer vitenskapelige studier som underbygger kuers komplekse sosiale, kognitive og emosjonelle evner: "Kuer er langt mer sofistikerte og følsomme enn mange tror (...) de kan gjøre sofistikerte kategoriseringer ikke bare av objekter, men av mennesker og andre kuer; viser mange emosjonelle kapasiteter som kognitiv dømmekraft og følelsesmessig smitteeffekt; viser tydelige emosjonelle reaksjoner til læring, noe som reflekterer selvbevissthet; har ulike personligheter; viser ulike dimensjoner av sosial kompleksitet, inkludert sosial læring."⁵³⁰

Driftsform

Kuer risikerer å holdes fastbundet på bås store deler av livet. Båsgulvet er av betong med gummimatter på. Den eneste bevegelsen de har lovfestet krav på er 8 uker på sommerbeite, og minimum 16 uker for kuer på bås. I løsdrift går kyrene enten på spaltegulv eller betong. Krav til plass er ikke spesifisert i forskriften for hold av storfe, kun at alle dyr skal kunne ligge samtidig.⁵³¹

Kalver og unge dyr – okser og kviger – holdes i binger. Det er i utgangspunktet et krav om at dyr skal ha tett gulv å hvile på, men dette gjelder ikke okser over seks måneder, som kan holdes i binger med spaltegulv (drenerende gulv).⁵³² Gulvet er som regel av betong eller tre. De minste kalvene kan holdes i enkeltbinger alene inntil de er 8 uker, og er det ikke kalver i samme alder kan de holdes alene lenger. I kalvebingen er det ikke et krav om at de skal ha plass til å snu seg, det er kun krav om at de skal ha plass til "å legge seg, ligge, reise seg". Lengden på bingen skal være "kalvens lengde" og bredden lik "mankehøyden" på kalven. I fellesbinger skal kalver under 150 kg ha 1,5 m² hver, og kalver over 220 kg skal ha 2 m² hver.⁵³³ Både kyr og kalver kan utvikle stereotyp adferd som tungerringing og stereotyp suging når de står på bås eller i bing. ⁵³⁴ Mange okser får aldri kommet ut i frisk luft, da det er gjort unntak fra beitekravet for hanndyr over seks måneder.⁵³⁵

Hos pattedyr er tilknytningen mellom mor og avkom veldig sterk, men i melkeproduksjon blir de fleste kalver tatt fra moren rett etter fødsel. Kalven vokser opp adskilt fra moren, noe som er stressende og har negativ innvirkning på både kalven og moren. Kalvene i melkeindustrien får ikke tilfredsstilt sitt store sugebehov, og suger derfor i stedet på innredningen eller andre kalver, eller begynner å drikke urin.⁵³⁶ De får heller ikke den nødvendige omsorgen de trenger fra mor. I Mattilsynets årsrapport fra 2010 beskriver de behandlingen av kalvene slik: "I mjølkeproduksjonen fratas fortsatt de fleste dyr muligheten til å utøve sterkt motivert atferd, som diing og morsomsorg. Kalvenes behov er et forsømt kapittel i mange nye fjøs. De utsettes ofte for ugunstig miljø, holdes

⁵²⁶ Heather W. Neave HW, Rolnei R. Daros, *et al.* (2013), "Pain and Pessimism: Dairy Calves Exhibit Negative Judgement Bias following Hot-Iron Disbudding", *PLoS ONE* 8(12). <https://doi.org/10.1371/>; Wired.com, "The Emotional Lives of Dairy Cows", 30.06.2014.

⁵²⁷ Psychology Today, "It's Time (magazine) to Respect Cows", 18.08.2010.

⁵²⁸ The Atlantic, "Dead Cow Walking: The Case Against Born-Again Carnivorism", 27.12.2011.

⁵²⁹ The Huffington Post, "Cows Are Way More Intelligent Than You Probably Thought", 28.07.2015.

⁵³⁰ Lori Marino & Kristin Allen (2017), "The Psychology of Cows", *Animal Behaviour and Cognition* 4(4), 474-498. <https://dx.doi.org/10.26451/abc.04.04.06.2017>

⁵³¹ Forskrift om hold av storfe

⁵³² Ibid.

⁵³³ Ibid.

⁵³⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵³⁵ Forskrift om hold av storfe

⁵³⁶ St.meld. nr. 13 (2002-2003)

sosialt isolert fra andre og er det eneste husdyret som føres restriktivt i speddyrperioden. Sjukdomsforekomst og dødelighet hos kalv er høyere i større besetninger enn i små.⁵³⁷ NOAH mener det bør være forbudt å skille mor og avkom før naturlig avvenningsalder.

Viktigheten av å opprettholde løsdriftskravet og forby kutrener

Det er fattet vedtak om avvikling av båsfjøs, men dette trer ikke i kraft før i 2034.⁵³⁸ Bakgrunnen for vedtak om utfasing av båsfjøs var en bred, faglig enighet i forskningsmiljøene om at å holde dyr fastlenket store deler av året ikke er forenlig med god dyrevelferd. I den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd kommer dette tydelig frem: "Oppbinding av ku på bås er en av de situasjoner i vårt dyrehold hvor frihetsberøvelsen for dyrene er aller størst. Bevegelsesfriheten reduseres ytterligere ved bruk av kutrener. Det ønskes en utvikling der alt storfe skal gis mulighet for fri bevegelse".⁵³⁹ I 2008 ble det nedsatt en arbeidsgruppe oppnevnt av Landbruks- og matdepartementet som skulle vurdere elementer i overgangen fra båsdrift og løsdrift. Arbeidsgruppen kom også til den konklusjonen at løsdrift gir bedre dyrevelferd enn båsfjøs.⁵⁴⁰

Den mest åpenbare forskjellen mellom båsfjøs og løsdrift er at dyrene får mulighet til å basal bevegelse og en viss mosjon. Bevegelse styrker muskler, ledd og sener. Forskning viser at regelmessig mosjon er fordelaktig for kyr i båsfjøs ved at det gir mindre halthet og speneskader.⁵⁴¹ I løsdriftsfjøs ser man lavere frekvens av sykdommene melkefeber og ketose.⁵⁴²

Stereotyp atferd som tungerulling, skumtygging og slikking på innredning sees hos kyr i norske fjøs.⁵⁴³ Dette er symptomer på dårlig dyrevelferd og mangler i miljøet. Det er mindre av slik atferd i løsdrift enn i båsfjøs.⁵⁴⁴ Kyr er flokkdyr som bruker mye tid på å stelle hverandre og være sosiale når de får muligheten. I båsfjøs blir de frarøvet muligheten til å utøve disse naturlige atferdene store deler av året.

Kutrener er en strømførende metallstang som brukes i mange båsfjøs. Kutreneren henger like over kuas rygg og gir henne støt hvis hun forsøker å gjøre fra seg på båsen. Det er vist at kyr som står med kutrener stiller seg selv mindre og bruker lengre tid på å legge og reise seg.⁵⁴⁵ Dette kan komme av at de er redde for å få støt og dermed unngår normal bevegelse. Det er strengt tatt i strid med dyrevelferdslovens krav å forhindre helt basal bevegelse ved hjelp av frykt. Undersøkelser har vist at opptil 80% av gangene dyrene får støt av kutreneren, er det i forbindelse med andre aktiviteter enn defekering og urinering.⁵⁴⁶ Kutreneren har blitt kritisert i en årrekke og Rådet for dyreetikk uttalte allerede i 1994 at bruk av kutrener bør avvikles,⁵⁴⁷ men likevel er den fortsatt tillatt å bruke i Norge. Både Sverige og Danmark har forbud mot bruk av kutrener, og den svenske professoren Ingvar Ekesbo beskriver kutreneren som et "torturinstrument".^{548,549}

De "fem frihetene" skisserer fem internasjonalt aksepterte prinsipper for god dyrevelferd for dyr som mennesker har ansvar for:

- Frihet fra sult og tørste.

⁵³⁷ Mattilsynets årsrapport 2010

⁵³⁸ Forskrift om hold av storfe § 32

⁵³⁹ St.meld. nr. 13 (2002-2003)

⁵⁴⁰ Dyrevelferdstiltak i storfeholdet i en bredere miljøpolitisk sammenheng Innstilling avgitt 16. april 2008 fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Landbruks- og matdepartementet

⁵⁴¹ Regula, G., Danuser, J., Spycher, B., & Wechsler, B. (2004). Health and welfare of dairy cows in different husbandry systems in Switzerland. Preventive veterinary medicine, 66(1-4), 247-264.

⁵⁴² Dyrevelferdstiltak i storfeholdet i en bredere miljøpolitisk sammenheng Innstilling avgitt 16. april 2008 fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Landbruks- og matdepartementet

⁵⁴³ Dyrevelferdstiltak i storfeholdet i en bredere miljøpolitisk sammenheng Innstilling avgitt 16. april 2008 fra en arbeidsgruppe oppnevnt av Landbruks- og matdepartementet

⁵⁴⁴ Ibid.

⁵⁴⁵ Rådet for dyreetikk (1994) Uttalelse om kutrener

⁵⁴⁶ Ibid.

⁵⁴⁷ Ibid.

⁵⁴⁸ Bekendtgørelse af lov om hold af malkekvæg og afkom af malkekvæg § 6

⁵⁴⁹ Toralf B. Metveit "Blir vi aldri kvitt kutreneren?" Norsk veterinærtidsskrift, utgave 4 2022

- Frihet fra fysisk ubehag.
- Frihet fra smerte, skade og sykdom.
- Frihet fra angst og frykt.
- Frihet til å utføre naturlig atferd.

Den norske dyrevelferdsloven gjenspeiler disse prinsippene, blant annet i paragraf 23 om dyrs levemiljø: “Dyreholder skal sikre at dyr holdes i miljø som gir god velferd ut fra artstypiske og individuelle behov, herunder gi mulighet for stimulerende aktiviteter, bevegelse, hvile og annen naturlig atferd. Dyrs levemiljø skal fremme god helse og bidra til trygghet og trivsel.”⁵⁵⁰

På mange måter bryter båsdrift og bruk av kutrener med flere av disse prinsippene – og med loven. Bruk av kutrener utsetter kuene for fysisk ubehag i form av smertefulle støt. Bruken av kutrener påfører også dyrene angst og frykt. I båsdrift oppstår oftere sykdom som ketose og melkefeber, og dyrene blir fratatt mulighet til å utøve naturlig atferd som sosial omgang med flokkmedlemmer og kroppspole.

Da forslaget om at kravet om løsdrift for storfe skulle utsettes fra 2024 til 2034 kom på høring, uttalte flere faginstanser seg negativt til utsettelsen. Den Norske Veterinærforening uttalte: “Veterinærforeningen mener at melkekyr i riktig dimensjonerte, veldrevne løsdriftssystemer med godt stell tilrettelagt for utegang på beite har bedre helse og velferd enn melkekyr som står oppbundet i båssystemer. Derfor bør primært kravet om løsdrift opprettholdes.”⁵⁵¹

Veterinærinstituttet uttalte: “Veterinærinstituttet mener at løsdrift totalt sett gir bedre grunnlag for god dyrehelse enn båsdrift, fordi det gir dyra adgang til mosjon og fri bevegelse, utøvelse av naturlig atferd samt at dyra får dekket sosiale behov.”⁵⁵²

Mattilsynet uttalte dengang: “Mattilsynet mener det er godt dokumentert at løsdrift gir klart bedre velferd for storfe enn båsdrift. Mattilsynet synes derfor det er uheldig å utsette kravet til løsdrift ytterligere. Løsdrift er et viktig velferdsgode i storfeproduksjonen, og kompenserende tiltak kan ikke oppveie for de ulempene båsdrift medfører for dyrene.”⁵⁵³ I en mail til NOAH (28.03.21) har Mattilsynet bekreftet at de er imot å vente til 2034 med løsdriftskravet: “Kravet om løsdrift (§ 28) er dessverre utsatt av politikerne til 2034. Det er Mattilsynet imot.”

NOAH mener at båsdrift og kutrener bør forbys *før* 2034, nærmere bestemt ved den opprinnelige fristen i 2024, og på ingen måte utsettes.

Avhorning

De fleste melkekyr er født med anlegg til horn. Det er vanlig praksis å avhorne kalver med varmluftspistol for å unngå at dyrene skader bonden eller hverandre.⁵⁵⁴ Effekten av bedøvelsen går over etter noen timer, og kalvene er nedstemte i flere dager etter inngrepet.⁵⁵⁵ Forskere har undersøkt påvirkningen av inngrepet på kalvene, og funnet at smerten de utsettes for gjør dem deprimerte, og kan føre til en varig nedstemthet.⁵⁵⁶

⁵⁵⁰ Lov om dyrevelferd

⁵⁵¹ Høringssvar fra Den norske veterinærforening til høring om endring av forskrift om hold av storfe, utsettelse av løsdriftskrav. Dato: 08.06.2016

⁵⁵² Høringssvar fra Veterinærinstituttet til høring om endring av forskrift om hold av storfe, utsettelse av løsdriftskrav. Dato: 06.06.2016

⁵⁵³ Høringssvar fra Mattilsynet til høring om endring av forskrift om hold av storfe, utsettelse av løsdriftskrav. Dato: 08.06.2016

⁵⁵⁴ Forskrift om hold av storfe § 8

⁵⁵⁵ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁵⁶ Neave, H. W., Daros, R. R., Costa, J. H., von Keyserlingk, M. A., & Weary, D. M. (2013). Pain and pessimism: Dairy calves exhibit negative judgement bias following hot-iron disbudding. *PLoS one*, 8(12), e80556.

Dyrenes liv i “ammekuproduksjon”

Kyr som brukes kun i kjøttproduksjon lever under de samme forhold som melkekuer i løsdrift. De oppstalles innendørs i vinterhalvåret og det er da ingen spesifikke arealkrav. Det er ikke ulovlig å holde ammekyr på bås, men det oppfattes som mindre økonomisk.⁵⁵⁷ Flere ønsker at kalvene skal være store nok til å utnytte fôr når de slippes på beite, og vil at kalvene skal fødes tidlig på året – da kan både kuer og kalver bli stående innendørs i opptil 6 måneder før de kommer ut.⁵⁵⁸ Siden det ikke eksisterer arealkrav kan det bli trangt med flere kuer og kalver innendørs: “Man ser bl.a. ku og kalv plassert på ungdyrbinger med vanlig spalteplank, eller mange kyr i samme bingje uten at det er sørget for en egen, beskyttet liggeplass for kalvene.”⁵⁵⁹ Noen holder dyrene i små luftegårder istedenfor å slippe dem på beite.⁵⁶⁰ På høsten settes kuene inn i fjøset igjen. De kalvene som ikke skal bli nye mordyr, settes også inn i fjøset for oppføring til å bli store nok til slakt – eller de selges til oppføring. Disse ungdyrene holdes i binger – her gjelder de generelle arealkravene på 2 m² per dyr over 220 kg.⁵⁶¹ Kalvene som har gått sammen med mor siden fødsel, får en brå adskillelse når høsten kommer. Bransjen sier at kalvene skal være kjønnskilt, skilt fra de voksne ved 7 måneders alder, og sortert etter vekt.⁵⁶² På denne måten ignoreres de sterke båndene både mellom individer som står hverandre nær, og ikke minst båndene mellom moren og hunnkalfene som i naturen varer livet ut.

Sykdommer

Kyr har blitt avlet til å produsere stadig mer melk. Ved forrige stortingsmelding for dyrevelferd fra 2002 var melkeytelsen per ku per år 6400 kg. I 2021 var tallet 8191 kg.⁵⁶³ Dvs. en økning på 28% på ca. 20 år. Noen av de viktigste produksjonssykdommene hos kuer i melkeproduksjon er jurbetennelse og melkefeber.⁵⁶⁴ Melkefeber kommer av at kua får kalsiummangel ved høy melkeproduksjon, og blir utmattet, apatisk og klarer av og til ikke å reise seg. 4% av kuene får melkefeber som trenger behandling.⁵⁶⁵ Men flere har trolig sub-klinisk melkefeber, som kan få kua til å føle seg dårligere selv om man ikke merker eller behandler det. Med høyere melkeproduksjon øker risikoen for sykdommen, og allerede etter andre kalv, har dyr også høyere risiko for å bli syke.⁵⁶⁶

Jurbetennelse er den vanligste sykdommen hos norske kuer.⁵⁶⁷ Jurbetennelse kan være knyttet til ulike faktorer som mekaniske skader med påfølgende infeksjon i såret.⁵⁶⁸ Eksempelvis skjer det at dyrene trækker på egne spener på grunn av de store jurene, på grunn av for dårlig plass til å reise og legge seg på båsen. Jurbetennelse behandles ofte med antibiotika. Imidlertid er det ikke alle tilfeller som behandles av veterinær og dermed kommer inn i statistikken – som den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd påpeker: “Man må imidlertid ta forbehold om at tallene som registreres er behandlingsfrekvens og ikke reell sjukdomsfrekvens.”⁵⁶⁹ Hver måned blir flere millioner liter melk “nedklasset” på meieriet på grunn av “celletal” - som i realiteten betyr betennesceller fra jurbetennelse.⁵⁷⁰ Også betennelsestilstander som ikke er klinisk synlige med harde og varme jur, kan fortsatt være ubehagelige for dyret.

Når dyrene avles for store kalver for kjøttproduksjon, oppstår det fødselsproblemer. I den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd står det: “Flere av kjøttferasene sliter med

⁵⁵⁷ Bondevennen (2016) Økonomi ved oppstart av ammeku-produksjon

⁵⁵⁸ Landbruk Nord - Hus for kjøttfe og ammeku

⁵⁵⁹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁶⁰ Ammekua og det fremtidige norske landbruket, brev til Landbruks- og matdepartementet, 01.06.2010, fra TYR – Norsk Kjøttfeavlslag

⁵⁶¹ Forskrift om hold av storfe § 23

⁵⁶² Bondelaget (2016) Drift i ammekubesetningen gjennom året

⁵⁶³ Tine - Statistikk-samling for ku- og geitekontrollen for 2021

⁵⁶⁴ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

⁵⁶⁵ Ibid.

⁵⁶⁶ Prestløyken E, Steen A (2018) Forekomst av sub-klinisk melkefeber hos Norsk Rødt Fe (NRF)

⁵⁶⁷ Animalia - Kjøttets tilstand 2022

⁵⁶⁸ Animalia (2018) - Jurhelse

⁵⁶⁹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁷⁰ Bondevennen (2012) Hold juret friskt

kalvingsproblemer, da kalvene ofte er store ved fødselen.⁵⁷¹ Ca. 7% av kyrne har ifølge bransjen selv fødselsvansker.⁵⁷²

Mangel på mulighet til å utøve naturlig adferd er et stort problem for kyr og kalver når de holdes i bås og binger. Kalvene plages av spaltegulvet i bingen som gjør at de får unormale reise/legge-bevegelser.⁵⁷³ Ifølge den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd er bein- og klauvlidelser meget utbredt hos kyr og kalver: “en norsk undersøkelse fant at hele 30% av melkekyrne hadde merknader til klauvhelsen (...) Klauvlidelser er ofte smertefulle tilstander og har derfor stor velferdsmessig betydning.”⁵⁷⁴ Årsaker til dette er at dyra går inne mesteparten av året, noe som gjør at klauvene ikke slipes naturlig. Klauver som ikke beskjæres jevnlig kan føre til at kua får feil beinstilling og store smerter. Høy ytelse er også disponerende. En studie fra 2005 viste at 48% av kyr i båsfjøs, og 72% av kyr i løsdriftsfjøs har klauvlidelser.⁵⁷⁵ At dyrene har flere lidelser i “løsdrift”, betyr ikke at det er bra for beina til kyrne at de står på samme sted hele tiden, men at spaltegulvet i bingene gir en ekstra fare for skader, i tillegg til den begrensede muligheten for normal bevegelse.

Den forrige stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd påpekte at sykdommer hos kalver og ungdyr er underrapportert.⁵⁷⁶ “Kalver rammes lett av diaré og leddinfeksjoner. Luftveisinfeksjoner er også utbredt (...) en del skader, bl.a. på hale og bein når dyrene går på spaltegulv.” Tusenvis av kalver dør hvert år av luftveisinfeksjoner. Urin og avføring på gulvet danner ammoniakk som skader kalvenes lunger. Produsentene selv beskriver at gulvet i kalvebingen blir vått og skittent med en gang, og dyrene ligger i sin egen urin.⁵⁷⁷ Derfor vil de ha spaltegulv for kalvene – men dette er ubehagelig å stå på og skader føttene til kalvene (og er derfor ulovlig). Diaré hos kalver kan oppstå på grunn av blant annet dårlig hygiene, høy dyretetthet, dårlig immunitet hos kalven på grunn av for lite råmelk. Leddbetennelse er vanlig hos kalver. Navlebetennelse er også stadig vanligere.⁵⁷⁹ Også disse lidelsene kan tilskrives at kalvene ligger mye i sin egen avføring og urin i kalvebingene, og at de får sår av liggeunderlaget. Veterinærer har vært bekymret for økende antibiotikabruk i forbindelse med økende sykdommer hos nettopp kalver: “Vi har kjempeproblemer med kalvehelsen i Norge. (...) Forekomsten av kalvesjukdommer øker i Norge, og det gir store velferdsproblemer for dyra. (...) Vi ser at kalvesjukdommene øker med økende størrelse på besetningene og økende ytelse.”⁵⁸⁰

Vanskjøtsel

Mattilsynets dyrevelferdsrapport fra 2021 viste at andel tilsyn som fant regelbrudd var på over 60% for storfe. Dette er den høyeste andelen regelbrudd av alle artene Mattilsynet fører tilsyn med.⁵⁸¹ Selv om det ikke er oppgitt i Mattilsynets rapport hvilke regler som er brutt, er det fortsatt et stort problem av et flertall av dyreholderne bryter regelverket. Det har blitt oppdaget flere alvorlige dyretragedier i storfehold de siste årene.⁵⁸² Ofte er dette besetninger hvor Mattilsynet har hatt kjennskap til at det har vært dårlige forhold over tid, såkalt kronisk dårlig dyrehold. Selv om Mattilsynet dokumenterer mange og alvorlige lovbrudd, anmelder de få saker som gjelder produksjonsdyr eller slakterier. NOAH mener derfor det bør innføres et eget dyreverntilsyn som har dyrevelferd som hovedprioritet.

⁵⁷¹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁷² Animalia - Kjøttets tilstand 2022

⁵⁷³ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁷⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁷⁵ Sogstad, A. M., Fjelddaa, T., Østerås, O. & Forshell, K. P. (2005b). Prevalence of claw lesions in Norwegian dairy cattle housed in tie stalls and free stalls. Preventive Veterinary Medicine, 70 (3–4): 191-209

⁵⁷⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁷⁷ Nrk 25. juli 2016 “Bønder “lurer” Mattilsynet - hevder regelverk gjør kalver syke”

⁵⁷⁸ Nrk 27. juli 2016 “– Nå skjønner jeg hvorfor kalvene mine blir syke”

⁵⁷⁹ Animalia (2018) Kalvesjukdom

⁵⁸⁰ Norsk Veterinærtidsskrift nr. 6/2015

⁵⁸¹ Mattilsynets dyrevelferdsrapport for 2021 (publisert 2022)

⁵⁸² NRK, 02.12.2022 “22 storfe hadde gjødsel til oppunder buken. Nå er far og sønn dømt til fengsel”

⁵⁸³ NTB, 22.03.2019 “Mann dømt for vanskjøtsel av storfe”

⁵⁸⁴ Dagsavisen 19.01.2018 “Ektepar fratatt storfe etter vanskjøtsel”

Avliving og transport

Kyr kan, som nevnt over, ofte ha smertetilstander i beina. Dette gjør transporten ekstra belastende for dem. Okser som lever hele sitt liv inne i bingen, blir svært stresset under lasting, transport og slakt. Transporter kan vare i opptil 8 timer, med mulighet for forlengelse til 11 timer i de delene av landet hvor avstandene er ekstra store.⁵⁸⁵

Inne på slakteriet drives dyrene gjennom et gangsystem og fikseres i en metallboks, før de skytes i hodet med bolt pistol og stikkes i halsen.⁵⁸⁶ Dyrene liker ikke å gå først av bilen, inn i gangen el.l., og kan bli svært redde og sette seg til motverge. I drivgangen kan de ikke snu seg, og føler seg fanget. Noen prøver å snu eller kave seg tilbake, rygge eller komme unna på annet vis. Da bruker man redskaper å slå/daske dem med, elektrisk strømstav er også lovlig dersom dyr ikke vil gå. Det "skal ikke gis mer enn et par korte elektriske støt rett etter hverandre av gangen". Men det er vondt nok for dyr som er livredde og stressede på vei til døden.⁵⁸⁷ Også såkalt "halevridning" forekommer – men anses etter det NOAH forstår ulovlig.

Kyr er svært følsomme flokkdyr og opplever panikk når de ikke kan rømme fra situasjonen. Når de stenges alene inne i avlivingsbåsen, kan det hende de rører mye på hodet for å søke etter en måte å komme unna. Punktet som gir bevissthetstap ved skyting har en radius på 2 cm, og vinkelen på bolt pistolen har også noe å si for at ikke dyrene skal være ved bevissthet etter skuddet.⁵⁸⁸ Det kan derfor skje at skuddet fra bolt pistolen ikke treffer riktig, og dyrene må skytes igjen. Dette innebærer naturligvis sterk smerte og lidelse.

⁵⁸⁵ Forskrift om avliving av dyr

⁵⁸⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁵⁸⁷ Forskrift om avliving av dyr

⁵⁸⁸ Animalia (2020). "Avliving av storfe, småfe og gris"

SAUER OG LAM

Sauer holdes for ull- og kjøttproduksjon i Norge. Det slaktes 1,4 millioner sauer årlig.⁵⁸⁹ Lam tas livet av når de er fra 5-7 måneder gamle – typisk fra august til november. Noen ganger føres de videre opp innendørs og tas livet av i april som ett-åringer.⁵⁹⁰ Søyene slaktes vanligvis ved 4 års alder. Sauer kan bli opptil 12 år gamle, noen ganger eldre. For saueholdet i Norge ser vi at det er store utfordringer knyttet til dyrevelferden. Et stort antall dyr dør hvert eneste år på utmarksbeite, dyrene står i trange fjøs store deler av året og intensiv avl har ført for høye lammetall. På tross av at sauer har et lovfestet krav om 16 ukers utetid i løpet av året tilbringer de størsteparten av året i trange binger innendørs. Med dette neglisjeres sauens sosiale behov i industrien.

Innhold:

- **Målsetninger for småfe fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd**
- **NOAHs oppfordring**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
- **Høye lammetall**
- **Dødsfall og skader på beite**
- **Avliving og transport**

Målsetninger for småfe fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd:

- Forskriftsregulering av sau- og geiteholdet, inkludert en forskriftsfestet presisering av ansvar for tilsyn med beitedyr

NOAHs oppfordring:

- Lovfestede arealkrav tilpasset artens biologiske behov både innendørs og utendørs. Dette må også gjelde værere.
- De unaturlig høye lammetallene må anerkjennes som et problem, og det må straks iverksettes tiltak for å motvirke dette.
- Krav til reelt, kontinuerlig tilsyn på beite for å redusere skader, lidelse og dødsfall. Forbud mot å slippe dyr på beite der de selv med tilsyn har stor risiko for sykdom og skade (f.eks. forgiftning fra planter, bratte skrenter). Vurdering av påvirkning fra bjeller.
- Redusere transporttid, forby driving i såkalte "saueritt", forby røff behandling i sortering av sauer fra beite (i prinsippet forbudt, men i praksis ikke). Arealkrav til sorteringsbinger.

Biologi og behov

Sauen som brukes i norsk produksjon stammer trolig fra europeisk mufflon, som lever vilt i fjellområder i Europa⁵⁹¹ og stammer fra Irak/Iran. Sauer er sosiale dyr som lever i flokk-samfunn. Innenfor samfunnet er det mindre flokker som består av en gruppe beslektede søyer og lammene deres – gjerne 8-10 individer. Ofte er dette en eldre, erfaren sau, og hennes døtre med lam. Familieflokkene slår seg sammen med andre familieflokker til en større flokk som har noen kvadratkilometers hjemmeområde. Om dagen sprer småflokkene seg utover området. Værene har egne småflokker som holder seg sammen. Det er også særlig tette bånd mellom enkeltindivider innenfor flokkene.⁵⁹² Saueflokken følger en felles døgnrytme der forflytting, beiting, drøvtygging og hvile foregår til samme tid hver dag. Sauene beiter gjerne et par timer av gangen, fire til seks timer i døgnet, og hviler mens de tygger drøv, i åtte timer i døgnet. De kan bevege seg så mye som 15

⁵⁸⁹ Animalia (2021). "Kjøttets tilstand 2021"

⁵⁹⁰ Matprat "Fakta om sau og lam"

⁵⁹¹ St.meld. 12 (2002-2003).

⁵⁹² Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

kilometer i løpet av dagen.⁵⁹³ Om kvelden – eller hvis det er fare på ferde – samles alle de mindre flokken i stor-flokken.⁵⁹⁴

Flokken bruker store områder, men har ikke et eget territorium de beskytter. De vender ofte tilbake til samme områder og stier år etter år.⁵⁹⁵ Mufflonsauens opprinnelige habitat er steppene ved fjellandskapene i Iran og Irak. Det kan bli veldig varmt der, og sauenes fysiologi er særlig tilpasset å kunne løpe raskt bortover steppene i høye temperaturer. Sauer er svært vare, de har meget godt syn og hørsel – og kan se og vurdere faren ved skikkelser på en kilometers avstand i åpent terreng. Synet deres tilsvarer en kikkert med 8 gangers forstørrelse. Hvis én i flokken oppdager at noen nærmer seg, sier de fra med lavmælte lyder slik at informasjonen sprer seg til hele flokken. Hvis det er fare i nærheten, flykter hele flokken raskt. Men hvis en fare kommer overraskende på dem, og det ikke nytter å flykte, samler de seg i forsvarsformasjon: lammene innerst, mødrene rundt dem, og bukkene med horn ytterst.⁵⁹⁶

På høsten er det paringstid, og værene konkurrerer om hunnens gunst. De har bryte- og stangekamper, og kan bli intense i kampen. Dette til forskjell fra saueadfærd generelt, som svært sjelden er aggressiv. Når storflokkene møter andre flokker kan de snuse på hverandre og med diskrete signaler vise at de foretrekker at den nye flokken beiter litt unna. Men de sloss ikke, og også innenfor flokken er sauene vennlige mot hverandre og avgjør uoverensstemmelser med lavmælt kommunikasjon. Hvis en sau signaliserer at hun vil trekke seg unna, respekteres det. Det er også derfor sauer ikke setter seg til motverge mot dårlig behandling – de forventer at signalene om at de vil være i fred, respekteres.⁵⁹⁷ Når det ikke er paringstid har værene i en flokk et nært forhold til hverandre – det dannes sterke vennskapsbånd mellom individer, og værere som står hverandre nær viser stor hengivenhet for hverandre og forsvarer hverandre hvis den ene er svak.⁵⁹⁸

Sauene går drektig i ca. 5 måneder. Bare timer etter fødselen følger lammene etter moren. Etter 6 uker beiter lammene like mye som de voksne sauene, men dier til de er ca. 6 måneder gamle.⁵⁹⁹ Lammene kjenner igjen moren på stemmen, og om et lam har kommet bort fra moren i flokken, leter de etter hverandre ved å rope. Lammet lærer morens stemme å kjenne allerede i fosterlivet.⁶⁰⁰

Sauer kommuniserer med lyder, kroppsspråk og lukt. Hver enkelt sau har en unik stemme, og alle individene i flokken - ikke bare mor og barn - kan identifisere hverandre bare på lyden av ropene.⁶⁰¹ Kroppsspråket til sauer kan være vanskelig å tolke for mennesker. Ved smerte eller redsel lager de sjelden lyder, og gir fort opp fysisk motstand. I stressende situasjoner kan sauene virke passive. Det har likevel blitt påvist betydelig økning av hjertefrekvensen i slike situasjoner.⁶⁰² Med andre ord kan mennesker misforstå og tro at sauer ikke "oppfatter" ubehagelige situasjoner – hvilket de selvsagt gjør, men de reagerer med passivitet snarere enn aggressivitet når de ikke har mulighet til å flykte.⁶⁰³ Imidlertid viser sauer tydelig omtanke og trøster andre sauer som er i ubehagelige situasjoner.⁶⁰⁴ Sauer kan bli opptil 12 år gamle, noen ganger eldre.⁶⁰⁵

⁵⁹³ St.meld. 12 (2002-2003).

⁵⁹⁴ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵⁹⁵ St.meld. 12 (2002-2003).

⁵⁹⁶ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵⁹⁷ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁵⁹⁸ T.E. Rowell & C.A. Rowell (1993), "The Social Organization of Feral Ovis aries Ram Groups in the Pre-rut Period", *Ethology* 95(3), 213-232. <https://doi.org/10.1111/j.1439-0310.1993.tb00472.x>

⁵⁹⁹ St.meld. 12 (2002-2003).

⁶⁰⁰ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁶⁰¹ Independent.co.uk, "Clever boy! Sheep recognise faces. They self-medicate. They're clever, dammit...", 21.05.2006.

⁶⁰² St.meld. 12 (2002-2003).

⁶⁰³ Caroline Lee, Rebecca E. Doyle, *et al.* (2009), "Measuring cognition and emotion of animals to understand their welfare."

⁶⁰⁴ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag

⁶⁰⁵ Will Knight, "Dolly the sheep dies young," *NewScientist.com*. 14.02.2003.

Kognitive evner

Forskere har studert sauers forhold til hverandre og vist at de gjenkjenner ansikter og ansiktsuttrykk godt, og har god hukommelse.⁶⁰⁶ En velutviklet evne til å gjenkjenne andre individer er sammenfallende med sterke og komplekse sosiale bånd. De kan også tolke sinnstilstander ut fra ansiktsuttrykk på både sauer og mennesker.⁶⁰⁷

I 2017 ble en studie om sauers evne til å gjenkjenne ansikter publisert.⁶⁰⁸ Den viste at sauer gjenkjenner både andre sauers og menneskers ansikter fra bilder og skjermer. Forskerne uttaler at dyrenes evne til ansiktsgjenkjenning er på nivå med menneskers. Sauene lærte seg raskt å gjenkjenne mennesker de kun hadde sett på bilder, og de kunne også gjenkjenne bilde av et menneske de kjente i virkeligheten – uten trening.

Sauer kan ikke bare gjenkjenne et stort antall ansikter - både andre sauers og menneskers – de kan også gjenkjenne dem etter flere år. Dette viser at sauer tenker på individer som ikke er til stede, men som de husker. Det sammenfaller også med at sauer raskt oppdager og reagerer negativt hvis noen i flokken blir borte.⁶⁰⁹ Dr. Keith Kendrick, professor og etologiforsker ved Cambridge University, uttaler: "Sauer kan huske og respondere følelsesmessig på individer som ikke er til stede (...) Sauer har, på samme måte som mennesker, spesialiserte områder i hjernen for ansiktsgjenkjenning. Når sauer har slike sofistikerte evner til ansiktsgjenkjenning, må de også ha langt større sosiale behov enn vi har trodd."⁶¹⁰

Sauer reagerer negativt fysisk og psykisk på å bli isolert fra flokken⁶¹¹, men et bilde av ansiktet til en sau de kjenner kan berolige dem mens de er alene – slik mennesker kan finne trøst i å se på bilder av venner og familie.⁶¹²

Sauer klarer kompliserte labyrint-tester, og lærer raskt assosiasjoner mellom ulike hendelser, inkludert å avlære seg tidligere kunnskap og ta til seg ny kunnskap når forutsetningene i testene endres. Forskerne fant at sauens kognitive evner var minst like gode som apers: "Evne til å lære assosiasjoner mellom ulike stimuli, handlinger og resultater – for så å justere egne pågående handlinger til endringer i miljøet (...) hører til overordnede kognitive evner (...) Sauer kan utføre overordnede kognitive oppgaver som er viktige deler av primaters adferdsrepertoar, men som man tidligere ikke har vist i andre større dyr."⁶¹³ Forskningen viser også at sauene har et mentalt bilde av omgivelsene sine, og planlegger for fremtiden.⁶¹⁴

I 2019 summerte en artikkel i "Animal Sentience" opp forskning som hittil er gjort på sauers kognitive og emosjonelle egenskaper, og fant blant annet at "sauer har evne til langtidsplanlegging (...) har utmerket generell hukommelse, god evne til å huske områder, lærer nye oppgaver etter bare noen få forsøk (...) sauer kan kategorisere ulike planter (...) og kan selv-medisinere seg basert på kunnskap om ulike smakserfaringer når de er syke (...) sauer har komplekse følelser som kognitiv forventning (pessimistisk eller optimistisk innstilling til nye situasjoner basert på tidligere erfaringer), emosjonelle reaksjoner til læring (glede over å klare en oppgave), emosjonell smitteeffekt (basis for empati) og

⁶⁰⁶ Andrew Tate, Hanno Fischer, *et al.* (2006), "Behavioural and neurophysiological evidence for face identity and face emotion processing in animals", *Philos Trans R Soc Lond B Biol Sci* 361(1476), 2155-2172. [10.1098/rstb.2006.1937](https://doi.org/10.1098/rstb.2006.1937)

⁶⁰⁷ BBC News, "Amazing powers of sheep", 7.11.2001.

⁶⁰⁸ Franziska Knolle, Rita P. Goncalves & Jennifer A. Morton (2017), "Sheep recognize familiar and unfamiliar human faces from two-dimensional images", *R. Soc. open sci.* 4. <http://doi.org/10.1098/rsos.171228>

⁶⁰⁹ BBC News, "Amazing powers of sheep", 7.11.2001.

⁶¹⁰ BBC News, "Amazing powers of sheep", 7.11.2001.

⁶¹¹ P.W.M. van Adrichem & J.E. Vogt (1993), "The effect of isolation and separation on the metabolism of sheep", *Livestock Production Science* 33(1-2). 151-152. [https://doi.org/10.1016/0301-6226\(93\)90246-E](https://doi.org/10.1016/0301-6226(93)90246-E)

⁶¹² cabi.org/animalscience/news/13408

⁶¹³ A. Jennifer Morton & Laura Avanzo (2011), "Executive Decision-Making in the Domestic Sheep", *PLoS One* 6(1).

<https://doi.org/10.1371/journal.pone.0015752>

⁶¹⁴ The Telegraph, "Sheep are far smarter than previously thought", 20.02.2011.

sosial bufring (reagerer mindre negativt på stress når en artsfrende er i nærheten) (...) de viser individuelle personligheter."⁶¹⁵

Driftsform

Ca. 1 million sauer holdes til enhver tid i Norge (såkalt "vinterfødte sauer").⁶¹⁶ 2 millioner sauer og lam slippes på utmarksbeite om sommeren.⁶¹⁷ I tillegg er det flere som går på innmarksbeite – totalt lever ca. 2 200 000 sauer og lam i starten av sommeren. Om vinteren står de fleste sauer innendørs i binger. I forrige stortingsmelding om dyrevelferd var en av målsetningene forskriftsregulering av sau- og geiteholdet i Norge. Vi har siden fått en felles forskrift om velferd for småfe. Men "Forskrift om velferd for småfe" har ingen krav for antall sauer som kan stues sammen på et gitt areal.⁶¹⁸ Næringen selv anbefaler ca. 0,9 kvadratmeter per sau. Det er vanlig med binger på ca. ti kvadratmeter hvor ti sauer lever. Fjøsene er gjerne uisolerte. Det er drenerende gulv i bingene – strekkmetall eller trespaltegulv. Dette er ubehagelig å stå på. Sauer som står på strekkmetall får ofte en del skader på haler, klauver og spener. Livet i bingene er en stor kontrast fra beitet, og sauene kan utvikle stereotypier som å bite i rør og treverk, hoppe opp og ned eller tygge ull.⁶¹⁹

Siden sauer sjelden viser aggressivitet mot hverandre, kan man forledes til å tro at det ikke er noe problem for dem å stå tett sammen uten mye bevegelsesfrihet. Men sauer holder naturlig en viss avstand til hverandre, selv om de alltid er i nærheten av andre medlemmer i kjerneflokk. 4-5 meter mellom sauene er en ideell distanse for dem når de beiter. De kommuniserer ønske om å være i fred med subtile tegn som respekteres av andre sauer. De er veldig vare på blikk-kontakt, og yngre sauer vil ikke se i retning av en eldre, dominant sau uten videre. Når de trengs tett sammen, brytes mulighetene til subtil kommunikasjon ned, og alle individene ser rett frem for å unngå å provosere andre.⁶²⁰ I de trange bingene får de heller ikke utløp for annen adferd, som utforskning av miljøet, løping, hopping og annen bevegelse, leting etter spiselige planter og sosial interaksjon. Forskriften sier at sauer helst skal ha tilgang til et uteareal (av ubestemt størrelse) resten av året, men bare ca. 30% har dette.⁶²¹

Sauer blir håndtert ved ulike anledninger mens de lever innendørs – de klippes, lammene veies før de slippes på beite, og sauene skilles med metallgjerdet i mindre binger når de skal føde. Den forrige stortingsmeldingen for dyrehold og dyrevelferd påpekte at de "viktigste stressfaktorene i inneføringsperioden er atskillelse fra flokken, for eksempel ved lamming eller klipping".⁶²² Sauer som blir skilt fra sin nærmeste flokk reagerer med sterk panikk. De kjenner alle individene i flokken, og trenger å ha kontakt med dem. Å skilles fra sin nærmeste flokk er noe av det mest psykisk belastende som kan skje en sau, og de blir også svært stressede ved å bli konfrontert med fremmede individer på trang plass.⁶²³

Sauer klippes om våren og før de sendes til slakt (eller på slakteriet). Dette foregår ved at sauen settes på baken/legges ned og holdes fast, mens klipperen raskt klipper av all ull. Det kan lett forekomme skader på huden fra klippemaskinen. Det arrangeres også klippekonsurranser som underholdning (eksempelvis på "Sirdalsdagene") hvor klippere konkurrerer om å klippe sauer raskest mulig, mens store folkeansamlinger ser på. Dette er svært fryktskapende og stressende for sauene. Det kan se ut som om de ikke reagerer fordi de er lette å håndtere, "fryser" og lar seg sette og legge i ulike stillinger. Men det er påvist betydelig økning av hjertefrekvensen i slike

⁶¹⁵ Lori Marino & Debra Merskin (2019), "Intelligence, complexity, and individuality in sheep", *Animal Sentience* 25(1).

⁶¹⁶ Animalia (2021). "Kjøttets tilstand 2021"

⁶¹⁷ Agropub (2018). "Atferd og velferd hos sau"

⁶¹⁸ Forskrift om velferd for småfe

⁶¹⁹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁶²⁰ Ekesbo, I., & Gunnarsson, S. (2018). *Farm animal behaviour: characteristics for assessment of health and welfare*. CABI.

⁶²¹ Agropub (2018). "Atferd og velferd hos sau"

⁶²² St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁶²³ Ekesbo, I., & Gunnarsson, S. (2018). *Farm animal behaviour: characteristics for assessment of health and welfare*. CABI.

situasjoner.⁶²⁴ Mennesker kan tro at sauer ikke "oppfatter" ubehagelige situasjoner fordi de reagerer med passivitet snarere enn aggressivitet når de ikke har mulighet til å flykte.⁶²⁵

Høye lammetall

De fleste saueeierne parer årets lam, slik at søyene føder for første gang når de er ett år gamle. Ungsøyene har gjerne vanskeligere og mer smertefulle fødsler enn de eldre søyene. Ungsøyer får vanligvis ett til to lam, mens eldre søyer gjerne får to til tre lam. De fleste bønder slipper maksimalt to lam med moren på utmarksbeite. Dersom hun får mer enn to lam tas de enten fra moren og blir føret opp som kopplam, eller de holdes på innmarksbeite med moren. Det er unaturlig for sauer å få mer enn to lam, men avlen har gjort dette stadig mer vanlig - noe som fører til mer sykdom og skader. Veterinær Per Gunnar Karlsen uttalte til NRK at "Stadig flere søyer får store lammekull, noen så mye som sju lam. Det kan føre til store skader hos dyrene".⁶²⁶ Videre sier han at dette er på grensen til dyreplageri. Rådet for dyreetikk (2015) skriver følgende om høye lammetall "Høyt lammetall er en stor påkjenning for søya før og etter fødsel, gir økt risiko for sjukdom hos både mor og avkom, og fører til økt lammetap".⁶²⁷

Dødsfall og skader på beite

Flere saueholdere transporterer sauene på bil til og fra sommerbeite. Transport er stressende for dyrene, enten det er på en lukket bil eller på et lasteplan. På beite har flere av sauene på seg bjeller, noe som påfører dyrene vedvarende støy. På tross av at vi ikke vet hvordan dette egentlig oppleves for sauene kan man anta at det medfører unødig stress og ubehag. Sauer har svært god hørsel, og forsker Kristian Ellingsen-Dalskau ved Veterinærinstituttet har uttalt at "Uten å riste veldig hardt i bjella, så målte jeg den godt over 100 desibel. Og dessuten så har sauene bjella tett på øret, så lyden blir høy" og at "Når bjellelyden er såpass høy, så vil det nok føre til hørselskade".⁶²⁸ Forskning har også vist at sau som går med bjeller på beite er mer utsatt for predasjon.⁶²⁹

Selv om dyrene får muligheten til å bevege seg friere på beite, ha en mer normal sosial relasjon til hverandre, samt utøve annen naturlig atferd, er beite forbundet med flere dyrevelferdsutfordringer. På grunn av intensiv avl med favorisering av tunge dyr med tykk ull er sauene i dag mindre egnet til å håndtere utfordringene de møter i naturen. I 2021 ble 1 401 799 sau og lam sluppet på utmarksbeite i Norge. Av disse døde 5.2%, altså nesten 73 000. Tapsprosenten var høyere for lam, 6.5% mot 3% for voksen sau.⁶³⁰ Dagens domestiserte sauer har fortsatt like stort behov for å løpe og bevege seg som villsauer, men kan komme opp i situasjoner de ikke håndterer. De kan velte på ryggen i en grøft, og ikke klare å komme seg opp på grunn av at kroppene deres er mindre egnet enn ville sauers. De er også dårligere rustet til å unngå predasjon. På tross av at Norge har færre rovdyr enn andre sammenlignbare land, er det større tap til rovdyr på grunn av måten sauene slippes uten daglig tilsyn.⁶³¹

Likevel er det bare rundt 20% av totale tapte antall sau på beite som erstattes som rovdyrtapte.⁶³² Dette betyr at nærmere 80% av alle sauer og lam som dør på beite dør av andre årsaker enn rovdyrangrep. Dette kan være planteforgiftning, fluelarver, vektorbåren sykdom, innvollsparasitter, ulykker i ulendt terreng, drukning, fastsetting i ødelagte gjerder og påkjørsler m.m.

NOAH mener at det er viktig at alle utfordringene knyttet til bruken av beite med lav grad av tilsyn må adresseres i den nye stortingsmeldingen for dyrevelferd. Denne driftsformen medfører stor grad av lidelse for dyrene som er involvert, og det er nødvendig at det stilles strengere krav til tilsyn med

⁶²⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁶²⁵ Lee, C., Doyle, R., & Fisher, A. (2014). Measuring cognition and emotion of animals to understand their welfare.

⁶²⁶ https://www.nrk.no/nordland/_store-lammekull-er-dyreplageri-1.7693253

⁶²⁷ Rådet for dyreetikk (2015). "Ethiske vurderinger av dagens saueavl"

⁶²⁸ Forskning.no 26.07.2019 "Hvor plagsomt er det for sauene å gå med ei bjelle rundt halsen hele sommeren?"

⁶²⁹ Knarrum, V., Sørensen, O. J., Eggen, T., Kvam, T., Opseth, O., Overskaug, K., & Eidsmo, A. (2006). Brown bear predation on domestic sheep in central Norway. *Ursus*, 17(1), 67-74.

⁶³⁰ NIBIO (2021). "Beitestatistikk"

⁶³¹ Odden, J. (2017). "Hvorfor har Norge høyest tap av sau til rovdyr?"

⁶³² Statistikk fra Rovbase (2021). "Erstatning for sau"

beitedyr. NOAH understreker samtidig at det er meningsløst og uetisk å oppstille krav om natur uten rovdyr som et "dyrevelferds-tiltak". Alle ville dyr som hører til i norsk natur må ses på som et premiss som all menneskelig aktivitet må forholde seg til – tilsyn med tamme dyr og endring av måten man holder dyr er svaret på utfordringene som tamme dyr møter i naturen, ikke manipulasjon av naturen og fortrengning av ville dyr.

Avliving og transport

Stresspåkjenningene i forbindelse med transport og på- og avlesning til slakteriet er store. For at gulvet i transportbilen skal holde seg tørt og rent fastes sauene i 6-12 timer før transport.⁶³³ Sauene drives på bilen og står veldig tett. Etter å ha blitt drevet på og av transportbilen, og blitt kjørt opptil 8 timer i slaktebil (opptil 11 timer for de nordligste fylkene), ankommer dyrene slakteriet.⁶³⁴ Her lukter de mange fremmede dyr, stress og frykt. Forskrift for om avliving av dyr gir ingen begrensinger for hvor lenge dyrene kan stå og vente på slakteriet.⁶³⁵ Det hender at sauene står oppstallet flere dager på slakteriet, og at de klippes der. Sauene er konstant i frykt over å ikke kunne flykte og å bli skilt fra sine flokkmedlemmer.

På slakteriet bedøves sau med elektrisk strøm. Dette foregår ved at det plasseres en tang på hver side av dyrets hode som fører strøm til hjernen. Fett og ull som legger seg på elektrodene kan redusere effekten av bedøvingen. Dette kan føre til at sauene er bevisst når halsen skjæres over for avblødning.⁶³⁶ Da de både drives og står i grupper, kan sauer og lam ofte være vitne til at andre får strømstøt og faller om. Bransjens egen film om sauehold viser hvordan lam drives opp en metallrampe til samlebandet hvor de døde lammene henger opp ned med blodet rennende ut av halsen. På toppen av rampen står et menneske og setter elektroder rundt hodet på det fremste lammet, mens det kan se de døde lammene som henger foran seg. Lammene bak i linjen kan også se hvordan en og en dør rett foran dem. For dyr med sterke sosiale relasjoner og evne til empati – som sauene er⁶³⁷ – er dette en svært lidelsesfull slutt på livet.

⁶³³ Animalia (2017). "Kan sauene transporteres?"

⁶³⁴ Forskrift om næringsmessig transport av dyr § 9

⁶³⁵ Forskrift om avliving av dyr

⁶³⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁶³⁷ Marino, L., & Merskin, D. (2019). Intelligence, complexity, and individuality in sheep. *Animal Sentience*, 4(25), 1.

GEITER OG KILLINGER

Geiter holdes hovedsakelig for melkeproduksjon i Norge, men forsøk har blitt gjort på å øke interessen for kjøtt fra geit. Det holdes rundt 36 000 melkegeiter i Norge, og det produseres ca. 20 millioner geitemelk.⁶³⁸ Ifølge forrige stortingsmelding ble det per 2001 også produsert rundt 20 millioner liter geitemelk per år, selv om antall geiter var 25% høyere.⁶³⁹ Dette betyr at hver enkelt geit nå melker mer intensivt, med de dyrevelferdsmessige konsekvenser dette medfører. I geitemelkindustrien er det vanlig praksis at geitekillinger avlives straks etter fødsel. Dette strider mot dyrevelferdslovens § 3. Samtidig mangler det en egen forskrift for hold av geit, og det finnes ingen krav til minsteareal for dyrene. NOAH mener at geiteindustrien har flere store dyrevelferdsutfordringer som må adresseres i en ny stortingsmelding om dyrevelferd.

Innhold

- **Målsetninger fra forrige dyrevelferdsmelding**
- **NOAHs oppfordring**
- **Biologi og behov**
- **Kognitive evner**
- **Driftsform**
- **Forskrift for hold av geit**
- **Håndtering av killinger**
- **Sykdommer**
- **Avhorning av geitekje**
- **Bruk av strøm-halsbånd på geit**
- **Avliving og transport**

Målsetninger for småfe fra forrige stortingsmelding om dyrevelferd:

- Forskriftsregulering av sau- og geiteholdet, inkludert en forskriftsfestet presisering av ansvar for tilsyn med beitedyr.

NOAHs oppfordring:

- Lovfestede arealkrav tilpasset artens biologiske behov både innendørs og utendørs. Det må utarbeides en egen forskrift for hold av geit, hvor krav til dyrevelferd må tydeliggjøres.
- Geitekje skal ikke tas fra moren før biologisk avvenningstid, herunder ikke tas livet av daggamle slik praksis er i dag.
- Forbud mot rutinemessig avhorning av geitekje. Innføring av krav til full bedøvelse og adekvat smertelindring ved unntaksvis avhorning.
- Forbud mot bruk av strøm-halsbånd på geit.
- Forbud mot å holde dyr bundet.
- Redusere transporttid.

Biologi og behov

Geiter er sosiale, nysgjerrige og foretaksomme fjelldyr. De stammer fra villgeiter i Asia og Midtøsten.⁶⁴⁰ De lever i fjell-landskapet, og organiserer seg i flokker hvor samholdet er sterkt. Geiter trives i ulendt terreng, og kan hoppe og klatre lett.⁶⁴¹ De kan til og med klatre i trær til en viss grad. På beite foretrekker de gjerne busker fremfor gress. Geiter liker ikke regn, dammer og gjørme – hvis det begynner å regne gjemmer de seg under trær.⁶⁴²

Geiter er sosiale dyr. En typisk geiteflokk består av beslektede hunngeiter, unger og ungdyr – inkludert hanner under 2 år - og ledes av en eldre og erfaren geit. Geiter blir svært stresset når de skilles fra flokken, de kan slutte å spise og kan til og med dø som følge av å bli isolert fra

⁶³⁸ Tine (2021) "Årsrapport 2021"

⁶³⁹ St.meld. nr. 12 (2002-2003) Om dyrehold og dyrevelferd

⁶⁴⁰ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

⁶⁴¹ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

⁶⁴² Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

familieflokken.⁶⁴³ Flokkstørrelsen kan variere fra noen få dyr til over hundre. Hanndyr danner gjerne egne flokker, eller går alene.⁶⁴⁴ Området som en flokk bruker er ca. 23 kvadratkilometer.⁶⁴⁵

Geiter er livlige, aktive og nysgjerrige dyr. I forhold til sauer, er geitene mindre fryktsomme overfor nye situasjoner – nysgjerrigheten tar ofte over.⁶⁴⁶ De er likevel nøye med å ikke utsette hverandre for fare når de klatrer rundt i fjellssidene. Geiter bruker i stor grad stemmen for å kommunisere med hverandre når de beveger seg rundt i landskapet.⁶⁴⁷ Når de skal hvile, graver de seg ofte en grop i jorda. De liker å sandbade i gropen, eller bare ligge og hvile og drøvtygge.⁶⁴⁸

Den erfarne ledergeita leder flokken til nye steder hvor de kan finne gode matplanter eller vannkilder, skyggefulle trær eller andre attraktive goder. Hun kjenner til hvilke planter som er spiselige når, og lærer opp de yngre i flokken – på samme vis som en elefantmatriark. Ved farer sprer geitene seg og gjemmer seg i landskapet. Men hvis flokken blir angrepet, tar ledergeita opp kampen – også mot rovdyr. Hvis en i flokken blir skadet, prøver de andre geitene å hjelpe. De blir hos den forulykkede geita til hun kommer seg – eller hvis hun ikke gjør det; til hun dør. Geiter er svært trofaste mot sine nære.⁶⁴⁹ Geiter bruker mye tid på positiv sosial adferd – de stiller og slikker hverandre, viser hengivenhet og søker nærhet til hverandre. Det hender at geiter blir sinte på andre flokkmedlemmer og slåss. Skjer dette, har man også sett at de ofte prøver å reparere forholdet igjen etter konflikten – de søker aktivt å bli venner. Ledergeita kan også ha en rolle i konfliktdemping, bidra til at geiter blir venner igjen og sørge for at det råder ro og samhold i flokken. I større flokker kan flere erfarne geiter dele på lederrollen.⁶⁵⁰

På høsten er det paringstid, og bukkeflokkene og geiteflokkene er mer sammen. Hannene konkurrerer med hverandre og stanges. Geitene velger bare noen av hannene som partnere, mens mange ungbukker ikke blir fedre. Etter paringstiden tilbringer de kjønnsdelte flokkene tid for seg selv igjen.⁶⁵¹

Ungene fødes om våren etter 5 måneders graviditet. Geiter får en eller to unger i et kull. Når geita skal føde, forlater hun flokken for å finne et skjermet sted. Her tilbringer hun tid med killingene før de introduseres til hele flokken. Mor og unger knytter sterke bånd til hverandre.⁶⁵² De første ukene gjemmer hun ungene i gresset, og kommer innom for å amme – slik som rådyr gjør. Etter hvert begynner killingene å bevege seg rundt sammen med moren. Det er vanlig at hunndyrene blir i samme flokk som moren hele livet. Men også hannkillingene blir med moren til de er 11-12 måneder. De dier moren sin opp til de er 6 måneder, men spiser også mye planter fra og med 6-7 ukers alder. Ungene som er like gamle i en flokk, blir nært knyttet til hverandre og leker mye sammen.⁶⁵³ Geiter kan bli ca. 12 år gamle.⁶⁵⁴

Kognitive evner

Geiter er svært dyktige og raske når det gjelder å lære seg å løse praktiske oppgaver og problemer. De kan huske lærdommen lenge, selv om det er mange måneder siden de sist praktiserte den. De synes å foretrekke å lære seg nye ting ved å tenke ut løsningen selv, og mindre ved sosial læring av

⁶⁴³ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁶⁴⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

⁶⁴⁵ Live Science, "Facts about Goats", 21.10.2015.

⁶⁴⁶ St.meld. nr. 12 (2002-2003).

⁶⁴⁷ Bergljot Børresen (1994). "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁶⁴⁸ Live Science, "Facts about Goats", 21.10.2015.

⁶⁴⁹ Bergljot Børresen (1994). "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁶⁵⁰ G.C. Miranda-de la Lama & S. Mattiello (2010), "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming", *Small Ruminant Research* 90(1-3), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.smallrumres.2010.01.006>

⁶⁵¹ Bergljot Børresen (1994), "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁶⁵² Bergljot Børresen (1994). "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁶⁵³ G.C. Miranda-de la Lama & S. Mattiello (2010), "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming", *Small Ruminant Research* 90(1-3), 1-10. <https://doi.org/10.1016/j.smallrumres.2010.01.006>

⁶⁵⁴ Live Science, "Facts about Goats", 21.10.2015.

andre.⁶⁵⁵ De har utpreget teknisk intelligens, og lærer lett å åpne porter, finne utganger el.l.⁶⁵⁶ Selv om de helst lærer seg ting selv, og ikke ved å se på andre, er det også lett å lære bort ting til geiter. Forskere melder at de har minst like god evne som hunder til å lære seg ulike menneskeskapte oppgaver – og at de gleder seg over læringen.⁶⁵⁷ Geiter kan, på samme måte som hunder, tilpasse sin kommunikasjon til mennesker, og utvikler kompleks kommunikasjon med mennesker – for eksempel for å be om hjelp til å løse en oppgave. Dette innebærer også at geiter lett former sterke bånd til mennesker.⁶⁵⁸

Geiter har ulike personlighetstyper, og deres personlighet påvirkes av erfaring. Dyr som har opplevd lidelse, får en pessimistisk innstilling til tilværelsen, mens dyr som har hatt det bra, blir optimistiske. Forskere har også vist at pessimistiske geiter kan endre seg til å få mer positive forventninger til livet, etter å ha levd under gode forhold i flere år.⁶⁵⁹

Geiter utøver også empatisk og altruistisk adferd - og ledergeita kan ta stor risiko for å forsvare andre flokkmedlemmer.⁶⁶⁰ Forskere har vist at sauer har svært god evne til å gjenkjenne ansiktene til mange individer både innenfor egen art og andre arter (f.eks. mennesker). På samme måte gjenkjenner selvsagt også geiter hverandre individuelt – både på utseendet og stemmen.⁶⁶¹ De klarer også å lese hva slags følelser et menneskeansikt uttrykker – og foretrekker naturlig nok menneskeansikter som uttrykker positive følelser snarere enn sinne el.l.⁶⁶² Geiter er også svært sensitive på lyd, og kan høre subtile variasjoner i hverandres stemmer - og ut ifra det, oppfatte endringer i følelsene hos hverandre. De reagerer også selv følelsesmessig på disse endringene.⁶⁶³

Det er ikke overraskende at forskning bitvis dokumenterer det som fremstår som selvsagt: Som flokkdyr med nære bånd til hverandre, reagerer geiter empatisk på hverandres følelser, de kommuniserer sine følelser via stemme og ansiktsuttrykk – og er derfor også svært flinke til å lese denne type informasjon hos andre. Mer overraskende er det at de viser god evne til å lese også ansikter av en annen art (mennesker) – særlig siden mennesker ikke nødvendigvis kan vise de samme evnene tilbake.

Driftsform

Geiter blir gjort drektige en gang i året, og får en eller to killinger.⁶⁶⁴ Geitene blir i stor grad kunstig inseminert.⁶⁶⁵ Ungene blir som nevnt tatt fra moren med en gang. Å bli fratatt ungene påfører geitene en emosjonell belastning. Noen ganger isoleres geiter før fødsel, dette påfører dem stress som også påvirker den ufødte killingen.⁶⁶⁶ Det er lov til å ha geiter innendørs 8 måneder i året, men de skal ha rett til beite i 16 uker. Melkegeiter holdes i binger med spaltegulv, og melkes med melkeautomat på en rampe hvor de står på rekke og rad. Det er ingen minstekrav til areal per geit i regelverket, og de lever derfor ofte trangt. Geitefjøs kan ha så lite areal som 0,5 m² per dyr.⁶⁶⁷ Næringen selv anser

⁶⁵⁵ Elodie F. Briefer, *et al.* (2014), "Goats excel at learning and remembering a highly novel cognitive task", *Frontiers in Zoology* 11(20). <https://doi.org/10.1186/1742-9994-11-20>

⁶⁵⁶ Ingvar Ekesbo & Stefan Gunnarson (2018), "Farm Animal Behaviour", CABI Publishing.

⁶⁵⁷ Science Alert, "Goats Are as Smart And Loving as Dogs, According to Science", 30.06.2018.

⁶⁵⁸ Christian Nawroth *et al.* (2016), "Goats display audience-dependent human-directed gazing behaviour in a problem-solving task", *Biology Letters* 12(7). <https://doi.org/10.1098/rsbl.2016.0283>

⁶⁵⁹ Elodie F. Briefer & Alan G. McElligott (2013), "Rescued goats at a sanctuary display positive mood after former neglect", *Applied Animal Behaviour Science* 146(1–4), 45–55. <https://doi.org/10.1016/j.applanim.2013.03.007>

⁶⁶⁰ Bergljot Børresen (1994). "Kunsten å bli tam", Gyldendal forlag.

⁶⁶¹ Phys.org, "Experiment shows goats capable of recognizing other goats by sight and sound", 15.02.2017.

⁶⁶² Christian Nawroth *et al.* (2018), "Goats prefer positive human emotional facial expressions", *Royal Society Open Science* 5(8). <https://doi.org/10.1098/rsos.180491>

⁶⁶³ Luigi Baciadonna, *et al.* (2019), "Goats distinguish between positive and negative emotion-linked vocalisations", *Frontiers in Zoology* 16(25). <https://doi.org/10.1186/s12983-019-0323-z>

⁶⁶⁴ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

⁶⁶⁵ "Sluttrapport friskere geiter 2001-2015", Helsetjenesten for geit/Tine, 2015

⁶⁶⁶ Miranda de-la-Lama *et al.*, "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming", in *Small Ruminant Research* vol. 90, issue 1-3, 2010

⁶⁶⁷ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

0,9-1,5 m² per geit som "god plass".⁶⁶⁸ Forskere har vist en vesentlig økning i stressrelatert adferd bare ved å minske arealet per geit fra 2 m² til 1 m².⁶⁶⁹ Stortingsmeldingen om dyrehold og dyrevelferd slo fast at: "Stor tetthet i bingene kan føre til unormalt høyt aggresjonsnivå, fordi lavt rangerte dyr ikke har plass til å vike unna mer dominante individer. I forbindelse med aggresjon i bingene kan det oppstå skader, bl.a. ribbeinsbrudd." En undersøkelse fra 2010 viste at de fleste geitefjøs ikke hadde noen utemuligheter for geitene utenom beitesesongen, underlaget geitene levde på i bingene var spaltegulv av metall og det ble ikke brukt strø av noe slag.⁶⁷⁰

Geiter blir stressede når de ikke får utløp for bevegelsesbehov og normal sosial adferd, og trenges sammen på liten plass. De viser sin frustrasjon ved økt aggresjon. I et forsøk i norske geitefjøs ble det prøvd å sette inn skillevegger i bingene, men dette hjalp ikke så lenge plassen fortsatt var trang. I geitefjøs hvor dyrene trenges sammen på liten plass, foretrekker de å ligge alene nær en vegg. Dette er eksempel på at normal sosial adferd brytes ned, noe som påvirker geitene negativt og bidrar til at de lider.⁶⁷¹

Forskere på dyreadferd slår fast at muligheten til å utføre sosial adferd begrenses for geiter i produksjonssystemer, særlig i moderne systemer hvor de er utsatt for høy dyretetthet, separering av kjønn, tidlig separering av unger fra mor, sortering i ulike grupper og håndtering i kritiske faser slik som fødsel og avvenning. Geitenes tilknytning til hverandre brytes opp når de skilles for slakt, omgruppering og lignende – og dette påfører dyrene betydelig stress og ubehag.⁶⁷²

Forskrift for hold av geit

I forrige stortingsmelding hadde regjeringen en målsetning om å forskriftsregulere geiteholdet i Norge. Det ble utarbeidet en felles forskrift for sau og geit, "Forskrift om velferd for småfe". NOAH mener at denne forskriften er mangelfull og har behov for revidering. Forskriften har samlet to arter med forskjellige behov, i samme forskrift. Dette fører til at forskriften ikke ivaretar dyrevelferden til verken sau eller geit. Forskriften mangler krav til areal per dyr. På tross av at geiter har en lovfestet rett til 16 ukers beitetid i løpet av året lever de størstedelen av sine liv inne i fjøs, ofte i trange binger uten mulighet til å utøve naturlig atferd. Næringen selv forteller at det har vært normalt med et areal på rundt 0.8 m² per dyr, hvor de står på spaltegulv av strekkmetall eller tre.⁶⁷³

Konsekvensene ved å oppbevare dyr under denne typen forhold er flere, og NOAH mener at det er nødvendig å lovfeste krav til areal per dyr for geit. Forskrift om velferd for småfe tillater i dag at hanndyr holdes bundet gjennom parringssesongen, uten å spesifisere hvor lenge eller hvordan dette skal foregå.⁶⁷⁴ I praksis vil dette si at hanndyr risikerer å stå bundet over lengre tid uten mulighet til å få utløp for sine naturlige behov. Dette understreker viktigheten av en veileder til forskrift for velferd for småfe.

Håndtering av killinger

I industrien fødes geitekillinger i januar, og i lang tid har det vært normal praksis at de som ikke skal brukes videre i melkeproduksjon eller avl avlives rett etter fødselen. Små kje avlives med et kraftig slag mot hodet, ofte ved bruk av en øksehammer. For større kje anbefales boltepestol.⁶⁷⁵ Praksisen med å avlive geitekillinger rett etter fødsel er kritikkverdig, og Rådet for dyreetikk uttalte i 2015 at

⁶⁶⁸

<https://docplayer.me/6107881-Noras-hus-bedre-bygninger-for-geit-svein-johnsen-avd-leder-siv-ing-i-samarbeid-med-trond-ulrik-dahle-fylkesagronom-fylkesmannen-i-nordland.html>

⁶⁶⁹ Miranda de-la-Lama et al, "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming", in Small Ruminant Research vol. 90, issue 1-3, 2010

⁶⁷⁰ E. Simensen, F. Hardeng & T. Lunder (2010) Housing of Norwegian goat herds and associations with milk yield and milk quality, Acta Agriculturae Scandinavica, Section A — Animal Science, 60:3, 187-193, DOI

⁶⁷¹ Miranda de-la-Lama et al, "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming", in Small Ruminant Research vol. 90, issue 1-3, 2010

⁶⁷² Miranda de-la-Lama et al, "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming", in Small Ruminant Research vol. 90, issue 1-3, 2010

⁶⁷³ Nilssen H, Henriksen B (2007). Økologisk geitehald – oppfylging av krav til areal og fast liggeareal. Bioforsk TEMA.

⁶⁷⁴ Forskrift om velferd for småfe § 6

⁶⁷⁵ Animalia (2016) "Avliving av sau og geit på garden"

dette "viser mangel på respekt for liv og derfor er etisk betenkelig".⁶⁷⁶ Dyrevelferdslovens § 3. *Generelt om behandling av dyr* stadfester at "Dyr har en egenverdi uavhengig av den nytteverdien de måtte ha for mennesker".⁶⁷⁷ NOAH mener at problematikken knyttet til avl av dyr som rutinemessig avlives ved fødsel må adresseres i den nye stortingsmeldingen, og denne praksisen må opphøre. Geitekillingerne som ikke avlives ved fødsel tas som hovedregel fra moren kort tid etter fødsel. Næringen selv hevder at den beste måten å sikre at geitekjæet får tilstrekkelig tilgang til råmelk er ved å separere kje og mor og melke mora.⁶⁷⁸ Kjeene blir negativt påvirket av å skilles fra moren. Adskillelse før 7 uker blir sterkt frarådet av forskere, for å unngå uheldig adferdsmessig utvikling. I naturen skjer ikke full avvenning før etter 6 måneder, killingene blir i morens flokk i ett år og hunnkillingens tilknytning til moren varer for livet. Når ungene skilles fra moren rett etter fødselen, reagerer de med adferdsmessig stress – slik som hyppig roping og uro. Denne reaksjonen kan vare i flere dager. Forskning viser at det å bli tatt fra moren er en svært opprivende opplevelse for killingen.⁶⁷⁹

Sykdommer

Selv om det har vært en nedgang i de mest alvorlige, smittsomme sykdommene hos geit i Norge, forekommer det andre sykdommer som kan ha stor betydning i den enkelte besetning. De vanligst rapporterte sykdomsproblemene er mastitt (jurbetennelse), borbetennelse, parasittsykdommer og luftveisinfeksjoner.⁶⁸⁰ Dette kan ha en sammenheng med den intensive avlen med fokus på økt produksjon og uegnet driftsform som ikke er tilpasset dyrenes behov. Sykdomsregistrering på slakteri viser forekomst av store leverikter, lungeorm, lungebetennelse, hjertesekk- og/ellerbrysthinnebetennelse, leddbetennelse og vaksinasjonsbyller.⁶⁸¹

Avhorning av geitekje

Avhorning av geitekje utføres rutinemessig i Norge.⁶⁸² I forrige stortingsmelding ble det sagt at "ved avhorning av kje er det behov for bedre metoder".⁶⁸³ 20 år etter er det ikke blitt utarbeidet bedre metoder for avhorning, og praksisen fører fortsatt til store dyrevelferdsutfordringer. Avhorning er tillatt på geitekje under 4 uker,⁶⁸⁴ men det er vanlig å avhorne kjeene innen de er 8 dager gamle for å redusere risikoen for gjenvekst. Avhorningen utføres enten med brennjern eller varmluftpistol. Alvorlige konsekvenser etter avhorning av kje forekommer, blant annet er det observert nekrose i hjernen hos kje avhornet med varmluftpistol.⁶⁸⁵ Bruken av lokalbedøvelse under inngrepet beskrives som "arbeidskrevende" på grunn av dyras størrelse, og faren for overdosering er stor.⁶⁸⁶ Årsaken til at geitekjeene avhornes er for å unngå at geitene skader hverandre, eller den som er ansvarlig for å stelle dem. Dersom geitene hadde hatt tilstrekkelig plass til å utøve naturlig adferd, ville ikke avhorning vært nødvendig. Ved å stue store mengder dyr sammen i trange fjøs vil det medføre slåssing mellom individer, hvor dyrene kan påføre hverandre store skader dersom de har horn. Avhorning av geitekje medfører smerte og lidelse for dyrene, og denne praksisen må opphøre.

Bruk av strøm-halsbånd på geit

De senere år har nye metoder for regulering av dyrs bevegelse på beite blitt utviklet. En av disse er "Nofence" som regnes som lovlig til bruk på blant annet geit. Nofence regulerer dyrets bevegelse ved å gi et strømstøt fra et halsbånd dersom dyret krysser en virtuell grense etter at et lydsignal er blitt avspilt fra halsbåndet. Nofence markedsfører seg ved å hevde at denne metoden øker dyrevelferden, beitetiden og sikkerheten for andre ville dyr ved å redusere faren for at disse blir sittende fast i

⁶⁷⁶ Rådet for dyreetikk (2015) "Bruk og kast i husdyrproduksjonen – et samfunnssetisk problem"

⁶⁷⁷ Lov om dyrevelferd

⁶⁷⁸ Norsk sau og geit (2011) "Godt kjeoppdrett!"

⁶⁷⁹ Miranda-de la Lama, Genaro C., and Silvana Mattiello. "The importance of social behaviour for goat welfare in livestock farming." *Small Ruminant Research* 90.1-3 (2010): 1-10.

⁶⁸⁰ Veterinærinstituttet - geit

⁶⁸¹ Kjøttets tilstand 2022

⁶⁸² Salvesen Ø, Ersdal C (2020) Avhorningsnekroser i hjernen hos geitekje

⁶⁸³ St. meld. nr. 12 (2002-2003)

⁶⁸⁴ Forskrift om hold av småfe

⁶⁸⁵ Salvesen, Øyvind & Ersdal, Cecilie. (2020). Avhorningsnekroser i hjernen hos geitekje (In Norwegian). 132. 88-92.

⁶⁸⁶ Haga, H. A., Arnemo, J. M., Fjeldaas, T., Fjerdingsby, N., Ranheim, B., & Adnøy, T. (2007). Avhorning og kastrering av kalv og kje-anbefalte metoder og dyrevelferdsmessige aspekter. *NORSK VETERINÆRTIDSSKRIFT*, 119(3), 155.

gjerder.⁶⁸⁷ NOAH ser allikevel at bruken av denne typen hjelpemidler medfører fare for redusert dyrevelferd. Bruken av strømførende halsbånd på andre dyr enn landbruksdyr er strengt regulert, og tilsvarende bruk av strøm ville ved bruk på hund for å holde den innenfor et angitt område kunne medføre fengselsstraff. Ifølge en rapport fra VKM fra 2017 er det stor usikkerhet knyttet til dyrevelferden ved bruk av denne typen virtuelle systemer. I rapporten kommer det frem at selv om dyrene vil prøve å unngå strømstøt fra halsbåndene og i noen tilfeller derfor lære seg å snu når de hører lydsignalet, så er faren stor for at dyrene kan knytte negative assosiasjoner mellom strømstøtet og andre tilfeldige hendelser. Dette kan medføre stress og usikkerhet for dyrene, med dårlig dyrevelferd som resultat. VKM peker også på at det å gå med et halsbånd i seg selv kan medføre hudirritasjoner og sårhet, og generelt ubehag dersom halsbåndene har høy vekt.⁶⁸⁸ NOAH mener at bruken av denne typen halsbånd medfører stor fare for ubehag for dyrene, og anbefaler at praksisen forbyes.

Avliving og transport

I henhold til forskrift om næringsmessig transport av dyr kan geiter bli transportert i opptil 8 timer og opptil 11 timer for de nordligste fylkene.⁶⁸⁹ Stresspåkjenningene i forbindelse med transport og på- og avlesning til slakteriet er store. Geiter som stues tett sammen kan reagere med aggresjon mot hverandre, og dette kan gjøre at transporten blir ekstra belastende og stressende for dyrene. Forskrift om avliving gir ingen begrensninger for hvor lenge dyrene kan stå og vente på slakteriet.⁶⁹⁰ På slakteriet bedøves geit med elektrisk strøm. Dette foregår ved at det plasseres en tang på hver side av dyrets hode som fører strøm til hjernen. Måten slaktelinjen er lagt opp på, medfører at geiter kan være vitne til at andre får strømstøt og faller om. Fett og hår som legger seg på elektrodene kan redusere effekten av bedøvningen. Dette kan føre til at dyret er bevisst når halsen skjæres over for avblødning.⁶⁹¹

⁶⁸⁷ Nofence.no - "Hva er Nofence?"

⁶⁸⁸ VKM, Cecilie Marie Mejdell, Dean Basic, Knut Egil Bøe (2017). A review on the use of electric devices to modify animal behaviour and the impact on animal welfare. Opinion of the Panel on Animal Health and Welfare of the Norwegian Scientific Committee for Food and Environment. VKM report 2017:31, ISBN: 978-82-8259-288-8, ISSN: 2535- 4019.

⁶⁸⁹ Forskrift om næringsmessig transport av dyr

⁶⁹⁰ Forskrift om avliving av dyr

⁶⁹¹ St.meld. nr. 12 (2002-2003)

KANINER I KJØTTPRODUKSJON

Kanin holdes først og fremst som familiedyr i Norge, men kanin holdes også i noen tilfeller for produksjon av kjøtt og ull. Kaninhold for pels er forbudt i henhold til lov. Næringsmessig kaninhold har lite omfang i Norge, og det finnes ikke fullstendig statistikk. Ved søknad om produksjonstilskudd per 31. juli 2015 ble det registrert 338 jordbruksbedrifter med knapt 1 500 hunnkaniner som har hatt minst ett kull. Produksjonen av kaninkjøtt er anslått til 40 tonn i 2015.⁶⁹² Det er trolig også et visst omfang av uregistrert hold av kanin til kjøttproduksjon til privat bruk. Det finnes ikke noen artsspesifikk forskrift for hold av kanin som produksjonsdyr. Produksjonsdyrforskriften vil gjelde for kaniner som holdes for kjøtt- og ullproduksjon, men forskriften gir ikke noen spesifikke krav til hold av kanin.

Det er grunn til å tro at mange av utfordringene ved hold av kanin som kjæledyr også er relevante for kaniner som holdes til kjøtt- og ullproduksjon. Kaninen er et svært sosialt og aktivt dyr, og i mange tilfeller er dens særegne behov oversett. Mange kaniner i Norge lever i dag alene, i trange bur, og utsettes for både mentalt og fysisk stress som kan føre til helseproblemer. Kaninens adferd blir dessverre ofte misforstått. Deres forsiktede og stille natur gjør at plager eller smerter ofte blir oversett, eller at apatisk atferd tolkes som trivsel. Kaninen fremstilles ofte som et "enkelt" dyr som ikke krever stor plass. Denne forestillingen har ført til at flere kaniner holdes alene, i små trange bur, uten å få dekket sine grunnleggende behov. Det er derfor nødvendig at det utarbeides en egen forskrift for hold av kaniner hvor minimumskrav til areal spesifiseres, og hvor det lovfestes at kaniner ikke skal holdes alene. Imidlertid bør en slik forskrift innrettes på å regulere hold av kanin som familiedyr, og hold av kanin for kjøtt og ull bør forbys, på linje med hold for pels: Det er et paradoks at man har tatt innover at kunnskapsmangel om kanin gjør det ulovlig å ha kanin i bur for pels, mens kaniner likevel kan risikere å stå i de samme burene for kjøtt/ull. NOAH mener at forbudet mot hold av kanin i bur for pels (som kom før lov om forbud mot oppdrett av dyr for pels), egentlig forbyr hold av kanin i bur for all produksjon. NOAH ser at det for kanin er mye arbeid å gjøre for å forbedre dyrevelferdssituasjonen, og vi ber om at dette tas med i stortingsmeldingen om dyrevelferd.

Innhold

- NOAHs oppfordring
- Etologi og behov
- Problemer for kaniner som produksjonsdyr
- Avliving

NOAHs oppfordring

- Utarbeide egen forskrift for hold av kanin som ivaretar artens fysiologiske og atferdsmessige behov – med fokus på familiedyrhold. Det må lovfestes et minimumskrav til areal og det må være et krav at kaniner ikke holdes alene, samt kompetansekrav for dyreholder.
- Forby hold av kanin i bur, og forby hold av kanin til kjøtt eller ullproduksjon (som for pels).
- Minimumskravene i forskrift om avliving av dyr bør også gjelde for kanin. Men primært bør avliving av kanin reguleres i forskrift om avliving av familiedyr.
- Det bør fremkomme klart i dyrevelferdsmeldingen at all oppdrett og avliving av hare er forbudt (NOAH peker på at det allerede er forbudt i henhold til viltforskriften).

Etologi og behov

Tamkaninen vi har i Norge i dag stammer opprinnelig fra den europeiske villkaninen. Kaniner har et svært stort bevegelsesbehov, og i det fri beveger villkaninene seg over store avstander i løpet av en dag. Villkaninens habitat kan være på hele 1600-6700 m².⁶⁹³ I motsetning til haren som primært lever over bakken tilbringer villkaniner mye tid i huler og tunnelsystemer under bakken. Kaniner er sosiale

⁶⁹² SSB (2015) https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/artikler-og-publikasjoner/_attachment/286656?_ts=158d4106ca0

⁶⁹³ Berge, C, K., & Ellingsen-Dalskau, K. (2017). Velferdsbehov hos kaniner (Rapport 12-2017). Veterinærinstituttet. ISSN 1890-3290.

dyr, og i naturen danner de grupper eller kolonier som lever sammen. Kaninene foretrekker nærhet til andre kaniner både når de sover, spiser og leker.⁶⁹⁴ Studier har vist at for kaniner er muligheten til sosial kontakt med andre kaniner nesten like viktig som mat.⁶⁹⁵ Tunnelgangene villkaninene bygger benyttes blant annet til å gjemme seg for predatorer. Disse tunnelene er ofte svært avanserte, med flere rom og utganger. Kaniner er naturlig svært renslige, og i det fri vil kaniner i en koloni velge ut et felles sted utenfor tunnelsystemet hvor de gjør fra seg.⁶⁹⁶ Kaniner har som de fleste andre byttedyr både god luktesans og hørsel. Ørene brukes også til kommunikasjon, og er samtidig viktige for regulering av temperatur.⁶⁹⁷ Kaninen er en koprofag planteeter som i fri tilstand lever av gress, røtter, urter, blader, bark og noe frukt.⁶⁹⁸ Kaniner bruker store deler av den våkne tiden på næringsopptak, og de er avhengige av et fiberrikt kosthold.

Kaniner kan bli over ti år gamle, men kaniner i kjøttproduksjon slaktes ved ca. tre måneders alder. Hunnene blir kjønnsmodne når de er rundt fire måneder gamle, mens hannene kan bli kjønnsmodne allerede ved tre måneders alder. Hunnkaniner har indusert ovulasjon. I kombinasjon vil disse faktorene bety at kaniner har svært høy reproduksjonsevne. Tamme hunnkaniner kan føde opptil 8 kull i året. I naturlig tilstand begrenser dette seg selv på grunn av tilgang til næring og klimatiske variasjoner. Den ville hunnkaninen er drektig i ca. 31 dager, og føder ungene sine i et rede hun har forberedt i en hule under bakken. Etter fødsel forlater kaninmoren ungene sine gjemt under bakken, og kommer normalt kun tilbake 1-2 ganger i døgnet for å die dem.⁶⁹⁹ På denne måten unngår hun å tiltrekke seg oppmerksomhet fra predatorer mens ungene ligger trygt plassert under bakken. For mange kan det fremstå som at kaninmoren bruker lite tid på avkommene sine, men i realiteten er hun hele tiden på vakt utenfor reiret og beskytter ungene mot fare. Når ungene er rundt 2 uker gamle begynner de å spise redematerialet i tillegg til melk fra kaninmoren. Kaninmorens melkeproduksjon begynner å avta når ungene er rundt 20 dager gamle,⁷⁰⁰ men ungene kan ofte die moren frem til de er åtte uker gamle. Når ungene er blitt store nok til å bevege seg utenfor hulen følger kaninmoren nøye med og beskytter dem mot trusler. Det har blitt observert at kaninmødre viser stor aggresjon mot predatorer som nærmer seg ungene.⁷⁰¹

Burbruk og arealkrav

Kaniner som holdes i Norge holdes ofte i trange bur uten mulighet til å få tilfredsstilt sine grunnleggende behov for både bevegelse, sosial interaksjon og næringsopptak. Det er flere store helsemessige konsekvenser for kaniner som plasseres i små og trange bur over lengre tid. Lite aktivitet og bevegelse er knyttet til muskelsvinn og svakheter i skjelettet. Dette øker igjen risikoen for frakturer og andre skader, og den nederste delen av ryggraden er særlig utsatt.⁷⁰² Manglende mulighet for bevegelse på variert underlag kan også føre til skader på kaninens labber. Nettingbunn i bur eller våte underlag kan gi sår og betennelse. Manglende tilgang til variert underlag og mulighet for å grave kan medføre at kaninens klør vokser raskere enn de slipes ned og det er en fare for at disse blir for lange og påfører kaninen skade og smerte ved manglende stell. I veterinærinstituttets rapport om velferdsbehov hos kanin fra 2017 uttaler flere fagfolk seg om konsekvenser ved bruk av bur til kaniner. Samtlige nevner små, trange bur som et av de største velferdsproblemene for kaniner.⁷⁰³ Veterinær Anja Halvorsen Ihle er daglig leder av Storo Dyreklinikk og uttaler i rapporten at

⁶⁹⁴ Johanssen, J. R. E., & Sørheim, K. (2018). Kanin-Atferd og velferd hos kanin.

⁶⁹⁵ Seaman, S. C., Waran, N. K., Mason, G., & D'Eath, R. B. (2008). Animal economics: assessing the motivation of female laboratory rabbits to reach a platform, social contact and food. *Animal Behaviour*, 75(1), 31-42.

⁶⁹⁶ Berge, C. K., & Ellingsen-Dalskau, K. (2017). Velferdsbehov hos kaniner (Rapport 12-2017). Veterinærinstituttet. ISSN 1890-3290.

⁶⁹⁷ Johanssen, J. R. E., & Sørheim, K. (2018). Kanin-Atferd og velferd hos kanin.

⁶⁹⁸ Ibid.

⁶⁹⁹ Berge, C. K., & Ellingsen-Dalskau, K. (2017). Velferdsbehov hos kaniner (Rapport 12-2017). Veterinærinstituttet. ISSN 1890-3290.

⁷⁰⁰ González-Mariscal, G., Caba, M., Martínez-Gómez, M., Bautista, A., & Hudson, R. (2016). Mothers and offspring: the rabbit as a model system in the study of mammalian maternal behavior and sibling interactions. *Hormones and Behavior*, 77, 30-41.

⁷⁰¹ Rödel, H. G., Starkloff, A., Bautista, A., Friedrich, A. C., & Von Holst, D. (2008). Infanticide and maternal offspring defence in European rabbits under natural breeding conditions. *Ethology*, 114(1), 22-31.

⁷⁰² Berge, C. K., & Ellingsen-Dalskau, K. (2017). Velferdsbehov hos kaniner (Rapport 12-2017). Veterinærinstituttet. ISSN 1890-3290.

⁷⁰³ Ibid.

velferdsutfordringer for kaniner er "Kaniner som holdes i bur, og dermed fratras muligheten til fysisk aktivitet. Mange eiere tror også at det er ok å holde kaninene i bur så lenge de har de ute en time eller to på kvelden. Selv de største burene er jo ikke store nok." Dette støttes også i rapporten av Marit Emilie Buseth, grunnlegger av Norges Kaninforening og forfatter av "Den store kaninboka og "Rabbit Behaviour, Health and Care". Buseth sier at de største velferdsproblemene for kaniner i Norge i dag blant annet er "Dårlige boforhold. Kaninene har gjerne liten eller ingen mulighet til bevegelse, herunder løping, normal atferd og lek", "Manglende stell av boforhold og kanin, særlig pelsstell og kloklipp" samt "Boforhold utendørs på vinteren. Mange bor i lite egnede bur, mens de bør ha tilgang på isolerte hus og gode løpegårder". Hun trekker videre frem manglende kompetanse hos kanineiere som en viktig årsak til dyrevelferdsproblemer for kaniner i fangenskap.⁷⁰⁴ I mattilsynets veileder for hold av kanin står det at "En middels stor kanin trenger om lag 1,5 meter for å hoppe tre gode hopp. Det anbefales at én eller to kaniner har et oppholdssted med gulvareal på minst 3 x 2 meter. Dette gir bedre mulighet for variert atferd. Arealet bør økes ved flere enn to kaniner, slik at de får plass nok til å trekke seg unna hverandre på hvert sitt skjulested".⁷⁰⁵

NOAH mener at det skal være forbudt å holde kanin i bur. Det bør utarbeides en egen forskrift for hold av kanin, hvor minstekrav for areal må spesifiseres og ta hensyn til kaniners spesifikke behov for bevegelse og aktivitet. Det er positivt at det eksisterer en veileder for hold av kanin, men fordi veiledere kun er nettopp veiledende, er de ikke tilstrekkelige til å sikre kaniners velferd.

Sosiale behov

Kaniner er sosiale dyr, og det er naturstridig for dem å leve uten kontakt med andre kaniner. Dessverre lever mange kaniner alene i Norge i dag, ofte på grunn av manglende kunnskap hos eier.⁷⁰⁶ Studier har vist at kaniner som holdes alene viser mer fryktrelatert adferd enn kaniner som lever i flokk, og at konsekvensene ved å holde kaniner alene kan være forkortet levetid.⁷⁰⁷ Det er blitt utført flere studier på kaniners sosiale liv, og resultatene viser at kaniner tilbringer store deler av døgnet i tett kontakt med hverandre dersom de har muligheten. Voksne hunnkaniner har vist seg å tilbringe opptil 90% av den daglige hviletiden i fysisk kontakt med hverandre.⁷⁰⁸ Konsekvenser av å holde kaniner alene sees gjerne i form av inaktivitet og apati. Dette tolkes av mange som "normal adferd" og kaninens lidelse blir dermed oversett.

For kaniner er apati et tydelig signal på at de ikke har det bra. Friske og glade kaniner bruker store deler av den våkne tiden på næringssøk, lek, hopping, graving og utforskning. Apati hos kaniner har flere alvorlige helsekonsekvenser, som for eksempel muskelsvinn, skjelettlidelser og fordøyelsesproblemer. Det er derfor viktig at kaniner ikke holdes alene, men alltid sammen med en eller flere andre kaniner. Dette må lovfestes i en forskrift av hensyn til dyrevelferden.

Fôring av kaniner

Kaninens fordøyelse er tilpasset et fiberrikt og næringsfattig kosthold. Vilde kaniner spiser hovedsakelig gress, med innslag av noen andre planter. Dessverre ser man at kaniner i mange tilfeller ikke fôres på en måte som er gunstig for dem. Gnagerblandinger som selges i dyrebutikker har ofte mye energi og lite fiber. På grunn av manglende kompetanse fôres også dyrene ofte med for mye karbohydrater i form av grønn saker og frukt. Dette kan ha alvorlige helsemessige konsekvenser for dyrene, og trekkes frem av flere som en stor velferdsutfordring for kaniner i Norge.⁷⁰⁹

⁷⁰⁴ Ibid.

⁷⁰⁵ Mattilsynet (2019). "Veileder om hold av kanin".

⁷⁰⁶ Berge, C, K., & Ellingsen-Dalskau, K. (2017). Velferdsbehov hos kaniner (Rapport 12-2017). Veterinærinstituttet. ISSN 1890-3290.

⁷⁰⁷ Schepers, F., Koene, P., & Beerda, B. (2009). Welfare assessment in pet rabbits. *Animal welfare*, 18(4), 477-485.

⁷⁰⁸ DiVincenti Jr, L., & Rehrig, A. N. (2016). The social nature of European rabbits (*Oryctolagus cuniculus*). *Journal of the American Association for Laboratory Animal Science*, 55(6), 729-736.

⁷⁰⁹ Berge, C, K., & Ellingsen-Dalskau, K. (2017). Velferdsbehov hos kaniner (Rapport 12-2017). Veterinærinstituttet. ISSN 1890-3290.

Mangelfull eller feilaktig fôring av kaniner kan føre til overvekt, fordøyelsesproblemer og svekket tannhelse.⁷¹⁰ Et fiberfattig kosthold kan gi kaniner løs avføring. Dette kan, særlig i kombinasjon med overvekt, føre til at kaninen utsettes for flueangrep i underlivet. Dette er svært smertefullt og sees blant annet på kaniner som bor i fuktige bur og som ikke evner å utøve normal pelspleie.⁷¹¹ Det er svært viktig at eiere av kaniner gis en reell mulighet til å tilegne seg kunnskap om riktig ernæring for kaniner. Derfor bør det pålegges kompetansekrav for å holde kanin.

Avliving

Kanin bedøves med elektrisitet eller boltepistol, før de avbløs. I forskrift for avliving av dyr er kanin og hare unntatt fra mange av de generelle kravene. For eksempel er det ikke krav om at kaniner og harer som ankommer slakteri skal oppstalles om de ikke skal føres til slakt umiddelbart etter ankomst, og det er heller ikke krav til at de skal få tilgang til rent drikkevann. Forbudet mot å løfte pattedyr etter beina gjelder ikke for kanin og hare.⁷¹² Det bør innføres krav om at også kaniner skal ha oppstalling og tilgang på drikkevann på slakteri, samt forbud mot å løfte kaniner etter beina. Noen steder slaktes kaninene på gården og avliving av kanin til "eget bruk" omfattes ikke av forskrift om avliving av dyr.⁷¹³ Hare er forbudt å holde og avlive som «holdt» dyr, og dette bør reflekteres i forskrift.

⁷¹⁰ Ibid.

⁷¹¹ Buseth, M.E., Den store kaninboka. 2010, Oslo: Tun.

⁷¹² Forskrift om avliving av dyr, Vedlegg III Driftsregler for slakterier 1.6

⁷¹³ Forskrift om avliving av dyr

BRANNVERN

Brann rammer mange dyrehold hvert år, og man hører stadig om dyretragedier der et større antall dyr har blitt brent inne.⁷¹⁴ I 2022 ble det registrert totalt 143 branner i driftsbygninger på gårdsbruk og det ble registrert totalt 10 branner i 2022 der dyreliv gikk tapt, med til sammen 1 182 dyr. Hovedårsaken til brannene var elektrisk installasjon og utstyr.⁷¹⁵

NOAH mener det fremstår tydelig at reglene for brannvern og evakuering av dyr ved brann ikke er strenge nok. Det er kun krav om at elektriske anlegg skal kontrolleres hvert tredje år. Men det bør være krav om at dette gjøres hvert år og ved bruk av varmesøkende kamera. Enkelte forsikringsselskap har dette som krav allerede, men kun ved driftsenheter av en viss størrelse⁷¹⁶ Dette bør også være et lovpålagt krav fra myndighetenes side og gjelde alle gårder som har dyr.

Det bør være et krav i regelverket om at det skal være mulig enten å evakuere dyr – eller slukke brann ved bruk av stasjonære vanningsanlegg. NOAH anser krav om installering av sprinkleranlegg som mest realistisk, da mange industrielle husdyrhold har et dyretall som langt overskrider det mulige for evakuering ved brann. Slike anlegg bør derfor være påbudt ved alle dyretall som gjør det urealistisk å evakuere.

De ulike forskriftene for velferd og hold av ulike landbruksdyr stiller krav til brannsikring, brannvarsling, brannslukningsutstyr og rømningsveier. Reglene stiller krav til at det skal være mulig å evakuere dyr, men det er ikke et krav om at dyr skal forsøkes å evakueres. Det er heller ikke tatt høyde for at det kan være umulig å i praksis evakuere store antall dyr.

NOAH viser til praksis ved Norges miljø- og biovitenskapelige universitet (NMBU) for å underbygge at evakuering anses "umulig", og at brannplanen derfor er å la dyr brenne inne. NOAH fikk tips fra studenter om at det ved NMBU henger branninstruks på veggene på Senter for husdyrforsøk med teksten "Gris, fjørfe og pelsdyr skal ikke evakueres". På spørsmål om NMBU sin instruks ved evakuering av dyr ved brann, fikk en student dette svaret fra seksjonssjef ved Ås Gård/Senter for husdyrforsøk (navn oppgis ved forespørsel), 18. mars 2019:

"Årsaken til at det ikke gjennomføres evakuering av gris er fordi det er nærmest umulig å få disse dyrene til å gå ut av seg selv. Å flytte gris er krevende også i normal drift, f.eks. inn på slaktebilen. En må ha god tid, ikke la seg stresse og bruke lemmer for å lede dyrene ut av bingen og ut av huset. Dette har man ikke tid til i en evakueringssituasjon og hverken våre ansatte eller brannmannskap skal utsette seg selv for livsfare ved å bruke tid inne i en brennende bygning for å prøve å få dyrene ut. Normal praksis når det brenner i grisehus og en ser at det ikke står til å redde er å skyte dyrene fra utsiden. Dette høres kanskje brutalt ut, men som sagt skal ikke menneskeliv settes i fare for å redde grisen.

Årsaken til at fjørfe og pelsdyr ikke evakueres er at det ikke finnes noen trygg måte å evakuere dem på – det finnes ikke noen måte å samle dyrene på etter at de er kommet ut av huset. Dermed er det stor fare for at dyr rømmer og deretter dør i skogen. Så ved brann hvor bygningen ikke er til å redde, vil dyrene brenne inne. Alternativet er dessverre at de dør i skogen etter noen dager og det ønsker vi heller ikke.

Heldigvis har vi et bra brannvarslingsanlegg her på Ås gård med direkte forbindelse til brannvesenet og de er her på få minutter. I tillegg er bygg og elektrisk anlegg nytt og det gjøres årlige kontroller og vedlikehold av alt anlegg. Så vi får gjøre vårt beste i forebyggende arbeid og vi håper av hele vårt hjerte at det aldri brenner hos oss. Jeg kan ikke se for meg noe verre enn å se at et fjøs brenner ned."

⁷¹⁴ NRK 7. desember 2022 "På få måneder har 1100 dyr døydd i fjøsbrannar"

<https://www.nrk.no/vestland/over-1100-dyr-har-mista-livet-i-fjosbrannar-pa-fire-manadar-1.16207303>

⁷¹⁵ Landbrukets brannvernkomité <https://landbruk24.no/okning-i-antall-landbruksbranner-i-2022/>

⁷¹⁶ Sparebank1: El-kontroll i landbruket

<https://www.sparebank1.no/nb/ostlandet/bedrift/bedriftsforsikring/landbruksforsikring/brannforebygging-landbruk/el-kontroll-landbruk.html>

Antallet dyretragedier der hundrevis av dyr brenner inne tyder på at praksisen som foregår ved NMBU også foregår mange andre steder i landbruket. NOAH mener derfor at det er viktig at regelverket setter strengere krav til evakuering av dyr ved brann, med krav om at dyr skal forsøkes å evakueres, for å unngå dyretragedier der dyr brenner inne. For dyreslag som man ikke anser det mulig å evakuere, må det bli pålagt med sprinkelanlegg for å hindre at dyrene brenner levende inne.

NMBU påpeker at det er problematisk å samle dyrene etter at de er evakuert, og bruker dette som et argument for at dyr ikke skal evakueres. Dette er for det første et helt uakseptabelt argument for å la dyr brenne inne, og i strid med dyrevelferdsloven § 4 om hjelpeplikt og § 24 som sier at dyreholder har en plikt til å sikre at dyr beskyttes mot skader og andre farer. Å brenne levende må sies å være en av de verste måtene å dø på, og skal ikke «velges» av dyreeier fordi man «heller ikke ønsker» at dyret skal rømme.

Mattilsynet anbefaler at dyreholdere lager en beredskapsplan, som blant annet bør inneholde en plan for evakuering av dyr. NOAH mener at det bør oppstilles et krav i regelverket om at dyreholder skal ha en beredskapsplan klar som blant annet inneholder en plan på hvordan dyr skal evakueres og krav til mulighet for slik evakuering (ev. innhegnet område). I de tilfeller man ikke anser det mulig å evakuere, bør sprinkelanlegg være påbudt.

Et annet element er at det bør være krav om brannvarslingsanlegg i alle fjøs hvor det holdes dyr, uavhengig av antall. I gjeldende forskrift for velferd for småfe gjelder dette "Egnet brannvarslingsanlegg skal være installert i bygningen senest 1. januar 2007 for geit og senest 1. september 2007 for sau. Dette gjelder ikke småfehold med færre enn 30 vinterfødte dyr eller når brannalarm er åpenbart unødvendig."⁷¹⁷

Forskrift for hold av svin: "Alle driftsbygninger hvor det holdes flere enn 10 purker, råner og/eller ungpurker eller 60 slaktegriser eldre enn 10 uker, skal ha et tilfredsstillende system for varsling av brann. Dette gjelder ikke når brannalarm er åpenbart unødvendig. I kombinerte besetninger beregnes det totale antallet svin slik at én purke, ungpurke eller råne teller like mye som 6 slaktegriser."⁷¹⁸

Forskrift for hold av storfe: "Alle driftsbygninger hvor det holdes flere enn 30 storfe skal ha et tilfredsstillende system for varsling av brann."⁷¹⁹

Det er uakseptabelt at det ikke er krav om brannvarslingsanlegg når det er et «lavere» antall dyr i fjøset. Dyr har krav på beskyttelse fra unødvendige belastninger (herunder å brenne i hjel) uavhengig av hvor mange dyr det er i besetningen.

⁷¹⁷ Forskrift om velferd for småfe

⁷¹⁸ Forskrift om hold av svin

⁷¹⁹ Forskrift om hold av storfe

KAMERAOVERVÅKNING I SLAKTERIER

I 2019 uttalte daværende landbruks- og matminister Olaug Bollestad at det ville innføres kameraovervåkning i norske slakterier. I tiden etter dette ble det gjennomført et pilotprosjekt ved Furuseth slakteri, og det ble siden utarbeidet en rapport om effekten av kamerabruk i slakterier. Rapporten konkluderte ifølge Bollestad, med at kameraovervåkning kan ha positive effekter for dyrevelferden ved slakterier. Allikevel er det fortsatt ikke kommet et påbud om kameraovervåkning i slakterier. En ny svensk utredning har vurdert effekten på dyrevelferden ved kameraovervåkning i slakterier. Her konkluderes det med at overvåking med kameraer vil kunne være et effektivt verktøy for å styrke dyrevelferden.⁷²⁰ Kameraovervåkning på slakterier er altså et tiltak som vil kunne bedre dyrevelferden for landbruksdyr og dette bør derfor være høyt prioritert å få på plass.

Flere andre land har allerede innført kameraovervåking ved sine slakterier. I England ble kameraovervåking i slakterier påbudt i mai 2018.⁷²¹ Kameraene er plassert alle steder der levende dyr befinner seg. Offisielle veterinærer har ubegrenset tilgang på opptakene. Regjeringen i landet har publisert en veiledning for operatører i slakterier som gir regler for hvordan kameraovervåkingen skal gjennomføres.⁷²² Det følger blant annet av reglene at opptakene skal lagres i 90 dager, og at de til enhver tid skal være tilgjengelig for inspeksjon. Lignende reguleringer ble også innført i Skottland i 2020.⁷²³

Spania innførte i 2022 regler om kameraovervåkning på sine slakterier for å fremme dyrevelferden.⁷²⁴ Også i Nederland pågår det nå arbeid med å innføre et lovforslag som påbyr slakterier kameraoverføring. Samtidig pågår det allerede utstrakt bruk av frivillig kameraovervåkning i Nederlandske slakterier og NVWA rapporterer at kameraovervåkning er et godt tilskudd i arbeidet med å fremme dyrevelferden.⁷²⁵

Kameraovervåkning kan på ingen måte erstatte fysiske tilsyn og tilstedeværelse av Mattilsynet, men det kan være et supplerende tiltak for å kontrollere og overvåke at dyrevelferdsloven blir fulgt gjennom alle prosessene fra transport til slakt. Per i dag er det svært tilfeldig og unntaksvis at brudd oppdages og anmeldes. Likevel viser både avsløringer og tilsynskampanjer at brudd forekommer i betydelig omfang, når man først ser etter. Kjøttindustrien er den norske industri som trolig mottar størst andel statlig støtte fra fellesskapets penger. Dette betyr at denne industrien ikke kan være så lukket som den har vært. Både forbrukere og skattebetalere har krav på å få se hva de er med på å finansiere. Dette kan og bør føre til offentlig debatt om hvordan vi behandler dyr – det bør ikke ses på som noe negativt, men tvert imot noe nødvendig og positivt.

NOAH ser at innsyn for allmennheten kan gjøres enkelt ved å behandle materialet på samme måte som annet tilsynsmateriale fra Mattilsynet. Mattilsynet må nødvendigvis få ubegrenset tilgang til opptakene for å gjøre det lettere å ha tilsyn med at reglene blir overholdt. Materialet bør være Mattilsynets – det offentlige – eiendom. Dermed kan også enhver ha mulighet til å be om innsyn i materialet, jf. offentleglova §3. Det bør legges opp til at forespørsler om innsyn gjøres enkelt. Et annet alternativ kan være å dele opp opptakene etter opptak som kun avbilder dyr, og opptak som involverer mennesker. Mange kameraer kan plasseres slik at det kun er dyrene som vises – eksempelvis transporten i bilen og grisene i gassbedøvelseskammer. Opptak som kun viser dyr bør

⁷²⁰ Liljeqvist, P., & Carlqvist, H. (2023). Kamerabevakning för ett bättre djurskydd, SOU 2023:27. Statens Offentliga Utredningar.

⁷²¹ Statutory instruments 2018 No. 556 Animals, England Animal Welfare, The Mandatory Use of Closed Circuit Television in Slaughterhouses (England) Regulations 2018 och se Department for Environment, Food and Rural Affairs Guidance on the Mandatory Use of Closed Circuit Television in Slaughterhouses (England) Regulations 2018

⁷²² Storbritannias regjering, "CCTV in slaughterhouses: Rules for operators", 04.05.2018, <https://www.gov.uk/government/publications/cctv-in-slaughterhouses-rules-for-operators>

⁷²³ Scottish statutory instruments 2020 No. 384 Animals, The Mandatory Use of Closed Circuit Television in Slaughterhouses (Scotland) Regulations 2020, <https://www.legislation.gov.uk/ssi/2020/384/introduction/made>.

⁷²⁴ Real Decreto 695/2022, de 23 de agosto, por el que se establecen medidas para el control del bienestar de los animales en los mataderos mediante la instalación de sistemas de videovigilancia (<https://www.boe.es/eli/es/rd/2022/08/23/695/con>)

⁷²⁵ Cameratoezicht dierenwelzijn in slachthuizen: werkbare maar complexe aanpak met meerwaarde, Nederlandse Voedsel – en Warenautoriteit, Ministerie van Landbouw, Natuur en Voedselkwaliteit, 2021.

det i utgangspunktet gis ubetinget innsyn i, jf. offl. § 3, da disse opptakene i utgangspunktet ikke vil omfattes av noen av unntakene for innsyn, jf. offl. kap. 3. I de tilfellene hvor mennesker vises på opptakene kan ansiktene til disse sladdes i forbindelse med innsyn. NOAH vil presisere at næringsdrivende må tåle mer offentlighet rundt sitt dyrehold enn de som driver mer personlige dyrehold, jf. Ot.prp. nr. 3 (1976-1977) s. 14. Det knytter seg stor offentlig interesse til saker som gjelder næringsvirksomhet med dyr av hensyn til forbrukeren. Terskelen for å unnta innsyn i saker med stor offentlig interesse er i utgangspunktet hevet jf. NOU 2003:30 s. 203.

På bakgrunn av overnevnte årsaker ber derfor NOAH – for dyrs rettigheter om at Landbruks- og matdepartementet nå igangsetter arbeidet med å følge opp løftene som ble gitt om kameraovervåkning i norske slakterier.

SUBSIDIEPOLITIKKENS INNVIRKNING PÅ DYREVELFERD

Landbrukssubsidiene er et av de sterkeste verktøyene regjeringen har til å styre utviklingen i landbruket. Med den tunge prioriteringen av dyrebaserte produksjoner, vil derfor subsidiepolitikken også ha avgjørende konsekvenser for dyr og dyrevelferd.

I Norge har det vært en utvikling hvor en økt politisk satsning på husdyrsektoren har gått på bekostning av produksjon av matvekster. Per i dag går 94% av landbrukssubsidiene til husdyrproduksjon, inkludert fôrkornproduksjon. Dette fører til en intensivering hvor produksjonen og forbruket blir unormalt høyt. Ifølge SSB har kjøttproduksjonen økt med 165% på 50 år. Dette betyr en økning i antall dyr som lider under produksjonspress. Det har vært en særlig økning i de kraftfôrbaserte næringene gris og kylling (og kalkun). I 2022 ble det slaktet 73 millioner kyllinger – 10 millioner flere enn i 2011 – og 1,5 millioner griser.⁷²⁶ Hverken produksjoner med kylling eller griser har lovpålagt krav for utemuligheter, og de aller fleste dyrene lever hele livet innendørs. Rundt 40% av kraftfôret er importert, og det er drøvtyggerne som spiser mest kraftfôr. Selv med beitekav står de inne 9-10 måneder av året og den intensive produksjonen gjør dem avhengig av kraftfôr.

Nordmenn får allerede i seg mye mer kjøtt enn anbefalt, som betyr at vi slakter flere dyr enn «nødvendig». Hver og en av disse dyrene utsettes for belastninger og påkjenninger i produksjon, som beskrevet i dette innspillet. Imidlertid vil deres lidelse kunne hevdes å være enda mer «unødig», og dermed i strid med loven. Den nyeste prognosen til Nortura sier at det i januar 2024 vil bli tonnevis med overskudd av kjøtt, tilsvarende 24 000 kuer, 45 000 griser og 59 000 sauer og lam. Dette er over 100 000 dyr som lider i strid med lovens «nødvendighetskrav». En slik praksis er uakseptabel.

Subsidiene til husdyrproduksjon, slik som husdyrtilskudd, betaler bønder for å drive med husdyrproduksjon – til tross for at det produseres alt for mye. Ifølge Klimakur 2030, er 14% av bønder interessert i å gå over fra animalsk til plantebasert produksjon. Slik subsidiene er i dag innebærer en overgang til grøntproduksjon større risiko for bøndene.

Et effektivt og vesentlig dyrevelferdstiltak er å vri tilskuddene bort fra husdyrproduksjon og over til produksjon av matvekster. Dette vil redusere antall dyr i husdyrproduksjon, og dermed redusere antall individer som utsettes for produksjonsrelatert lidelse. Samtidig vil det være gunstig for norsk selvforsyning å øke produksjon av grønt og minimere import av husdyrfôr. Nordisk ministerråd regnet i 2017 ut at man i Norden kan fø 37 millioner mennesker ved å redusere kjøttforbruket, altså 10 millioner flere mennesker enn i dag.⁷²⁷ Nord Universitet har beregnet at om vi reduserer kjøttforbruket tilsvarende Helsedirektoratets kostråd, kan vi øke norsk selvforsyningsgrad opp fra dagens 50% til hele 80%.⁷²⁸

Jordbruket og staten har også en oppgave i å følge opp *Grøntutvalgets rapport* fra 2020, og deres foreslåtte tiltak for økt produksjon og forbruk av norsk frukt og grønt – med en vekstambisjon på 50%.⁷²⁹ For 60 år siden produserte vi 5-8 ganger mer grønnsaker og poteter enn det vi gjør i dag og vi har potensiale til å dyrke mer i dag også ved å vri overføringene over fra animalske produksjoner til produsenter som produserer vekster direkte til menneskelig konsum. I tillegg vil en vridning over til mer plantebasert produksjon ha store positive innvirkninger på miljøet og folkehelsen. Subsidier må bort fra kjøtt og over til planter. Å satse på produksjon av korn, frukt, grønt og proteinvekster vil kunne føre til færre dyr som slaktes, reduserte klimagassutslipp, økt selvforsyning, bedre folkehelse. NOAH vil understreke at fjerning av subsidier til kjøttproduksjon er et svært effektivt tiltak for å redusere dyrelidelser, samtidig som det tjener mange andre formål innen bærekraft, miljø og helse. Dette er kanskje det aller viktigste tiltaket for dyrene – sett bort i fra avvikling av produksjoner – og

⁷²⁶ <https://www.ssb.no/jord-skog-jakt-og-fiskeri/jordbruk/statistikk/kjotproduksjon>

⁷²⁷ Nordisk ministerråd. 2017. «Future Nordic Diets: Exploring ways for sustainably feeding the Nordics». TemaNord 2017:566

⁷²⁸ Vangelsten, Bjørn Vidar. 2017. «Mot et bærekraftig norsk matsystem: Effekt på selvforsyningsgrad og norsk jordbruk ved redusert konsum av kjøtt». Nord Universitet

⁷²⁹ <https://www.landbruksdirektoratet.no/nb/industri-og-handel/marked-og-pris/grontsektoren-mot-2035>

NOAH ber om at man ser på subsidiering og andre landbrukspolitiske grep i sammenheng med dyrevelferd.

Avslutningsvis vil NOAH derfor også påpeke at jordbruksoppgjøret – hvor pengefordelingen i landbruket bestemmes – må åpnes for flere parter enn bondeorganisasjonene selv. Jordbruksoppgjøret har stor betydning for dyrenes situasjon – gjennom subsidiepolitikken og gjennom direkte vedtak som berører dyr (for eksempel utsettelse av løsdriftskravet for kyr). Disse prosessene må åpnes for representanter for dyrene, dersom det skal være mulig å komme noen vei i utviklingen av dyrevelferd for dyrene i landbruket. Alternativt må det legges sterke begrensninger på hva som kan vedtas i disse forhandlingene, og alle avgjørelser som berører dyr (levforhold, økt produksjon m.m.) må utelates.